

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Diplomová práce

Školní život na Podkarpatské Rusi v letech 1918–1945
School life in Subcarpathian Ruthenia between 1918–1945

Kateřina Bezdíčková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: N D-Rj

2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Školní život na Podkarpatské Rusi v letech 1918-1945* vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. listopadu 2017

.....

Kateřina Bezdíčková

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování doc. PhDr. Jiřímu Hnilicovi, Ph.D. za vedení mé práce, za jeho trpělivost a podnětné rady. Rovněž bych chtěla poděkovat paní Agátě Pilátové a Společnosti Přátel Podkarpatské Rusi za kontakty a podporu. Samozřejmě také velké díky patří doc. PhDr. Jiřímu Zlatohlávkovi, CSc. a Mgr. Veronice Kuželové za poskytnuté materiály z archivu v Užhorodě a Berehově. A v neposlední řadě chci poděkovat všem pamětníkům za ochotu, čas a materiály, které mi věnovali.

Abstrakt

Tématem této diplomové práce je školní život na Podkarpatské Rusi v letech 1918–1945. Práce se snaží podat celkový přehled o vývoji školství od maďarské monarchie po Sovětskou Ukrajinu se zaměřením na období vlády Československa. Vedle kapitol o učitelích, vyučovacím jazyce, metodice výuky, učebnicích a pomůckách je součástí také kapitola věnovaná ojedinělému somatologickému výzkumu školních dětí. Práce se opírá o archivní materiály, které jsou doplněny konkrétními osobními příběhy pamětníků. Snaží se přiblížit běžný školní život na Podkarpatské Rusi, především v období První republiky, z pohledu žáků, studentů i učitelů.

Klíčová slova: školství, Podkarpatská Rus, každodennost, Rusíni, paměti, somatologický výzkum, učitelé, Československá republika

Abstract

The theme of this diploma thesis is school life in Subcarpathian Ruthenia between 1918-1945. The thesis tries to provide an overview of the development of education from the times of Austro-Hungarian Monarchy to Soviet Ukraine with a focus on the period of Czechoslovak government. In addition to the chapters on teachers, the language of instruction, teaching methodology, textbooks and teaching aids, there is also a chapter dedicated to the unique somatological research of school children. The work is based on archival materials supplemented by personal stories of witnesses. Its goal is to describe the normal school life in Subcarpathian Ruthenia, especially during the First Republic, from the point of view of pupils, students and teachers.

Keywords: education, Subcarpathian Ruthenia, everyday life, Rusyns, memories, somatological research, teachers, Czechoslovak republic

Obsah

1. Úvod	1
2. Podkarpatská Rus, Uherská Rus nebo Zakarpatská Ukrajina?	6
2.1 Podkarpatská Rus v době Rakouska-Uherska	7
2.2 Podkarpatská Rus za 1. světové války	10
2.3 Podkarpatská Rus jako součást Československa	12
2.4 Podkarpatská Rus a autonomie	15
2.5 Podkarpatská Rus v době 2. světové války a připojení k Sovětskému svazu	17
3. Školská situace před vznikem Československa	20
3.1 Školy, vzdělávací instituce a výuka	20
3.2 Školní docházka	22
3.3 Úspěchy maďarské vlády	22
4. Školství po vzniku Československa	25
4.1 Systematizace školství za První republiky	25
4.2 Problémy při budování školství	27
4.2.1 Problém – vyučovací jazyk	30
4.2.2 Problém – učebnice a pomůcky	33
4.2.3 Problém – učitel	36
4.2.4 Problém – školní docházka	42
4.2.5 Problém – školní budovy	44
4.3 Metodika práce	45
4.4 Vyučovací předměty	50
4.5 Podkarpatoruské děti	53
4.6 Typy a funkce škol	56
4.6.1 Mateřské školy (opatrovny)	56
4.6.2 Obecné školy	56
4.6.3 Cikánská škola	60
4.6.4 Měšťanské školy	62

4.6.5	Speciální školy.....	64
4.6.6	Kurzy pro dospělé.....	64
4.6.7	Střední a odborné školy	66
4.6.8	Vysoké školy	71
4.6.9	Učitelské ústavy.....	72
4.7	Učitelé	75
4.8	Spolky	81
4.9	Školství a kultura	82
5.	Somatologický výzkum podkarpatoruských dětí	83
5.1.	Jak probíhal výzkum školních dětí na Podkarpatsku	84
5.2	Vzrůst a vývin školní mládeže v Sevljuši a okolí	85
5.3	Výzkum na „Vrchovině“ pod východními Karpatami.....	87
5.4	Výzkum pedagoga Matury	89
6.	Shrnutí První republiky	90
7.	Školství v době druhé světové války	93
8.	Závěr.....	98
9.	Seznam literatury a pramenů	101
10.	Příloha.....	106
10.1	Rozhovory a paměti.....	107
10.1.1	Karla Bažantová	107
10.1.2	Jaroslav Beránek.....	114
10.1.3	Anna Janoušková.....	121
10.1.4	Paměti Světlý Mathauserové	131
10.1.5	Agáta Pilátová	139
10.2	Rozvoj školství v číslech	147
10.3	Překlad dotazníku a záznamového archu.....	151

1. Úvod

„*Od Jasině do Aše, republika je naše.*“

Tato slova pronesl prezident Edvard Beneš v roce 1934.¹ Dokládají sounáležitost celé republiky od jejího nejzápadnějšího cípu Aše, po nejvýchodnější Jasiňi. Podkarpatská Rus byla malá země s 12 600 km², s chudým a z většiny negramotným, s politicky, nábožensky a jazykově nejednotným, mnohonárodnostním obyvatelstvem. Také to však byla a je země krásná, s vysokými horami, solnými jezery, léčivými prameny a dobrosrdečným lidem.

Na dvacet let společného soužití Čechů, Slováků a Rusínů bývá zapomínáno. Přesto v poslední době roste zájem o dění na Podkarpatské Rusi, a to nejen mezi odbornou obcí, ale také například mezi studenty středních škol. Gymnazista Jakub Vlach letos úspěšně obhájil ve studentské soutěži studii věnující se deportaci Židů z Podkarpatské Rusi. Poslední odborná publikace z pera historika Jana Rychlíka a jeho ženy Magdaleny je *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*.² Nedávno byla na Katedře dějin a didaktiky dějepisu obhájená diplomová práce Veroniky Kuželové *Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi*³, která věnovala pozornost zájmovým sdružením a spolkům. O problematice školství na Podkarpatské Rusi psali také historik Petr Skala, který má na starosti sbírky Národního muzea, a Michal Schuster, který se soustředil na cikánskou školu v Užhorodě. Na Užhorodské univerzitě to jsou práce Valeriji Siky *Činnost Vasyly Sulynčaka v kontextu rozvoje gymnaziálního vzdělávání na Podkarpatské Rusi* nebo Artura Kovače *Postavení ukrajinských učitelů-emigrantů na Podkarpatské Rusi v letech 1919–1938*.⁴ Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy se tomuto tématu věnuje také Julia Delibaltová. Na téma školství dosud vznikaly práce, které se ve většině případů věnovaly jedné konkrétní problematice, nebo období. Rozhodla jsem se pojmout toto téma komplexněji.

Zaměřuji se na celkový vývoj školství na Podkarpatské Rusi od vzniku Československa do roku 1945, kdy se Podkarpatská Rus stala součástí Ukrajiny, tedy Sovětského svazu. Hlavním cílem mé práce je otevřít téma dosud málo probádané oblasti podkarpatoruského školství, zachytit zásadní změny a problémy, která vznikaly při budování školství po rozpadu Rakouska-Uherska, vývoj v letech První republiky a stav školství za protektorátu. Vzhledem k neustále se měnící politické situaci považuji za nezbytné shrnout

---

¹ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha: Česká expedice, 1996.

² Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha: Vyšehrad, 2016.

³ Kuželová, V. *Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi*. Praha, 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta pedagogická.

⁴ Prezentováno na konferenci *Podkarpatská Rus v československém státě 1918-1945*. Praha a Užhorod, 2014.

také historický a politický vývoj na Podkarpatské Rusi od dob Rakouska-Uherska do konce druhé světové války, neboť s vývojem školství úzce souvisí (existuje anekdota, která vypráví o zcestovalém muži, který žil v Rakousko-Uhersku, Československu, Maďarsku, SSSR a na Ukrajině, aniž by kdy opustil své rodné město Mukačevo. Tak proměnlivá byla politická situace na území dnešního Zakarpatska).

Věnovat se budu problematice vyučovacího jazyka, školní docházce, předmětům, metodice, konkrétním osobnostem a konkrétním životním příběhům získaným osobním rozhovorem s pamětníky. Pokusím se přiblížit běžný školní život na Podkarpatské Rusi z pohledu žáků, studentů a učitelů a doplnit ho písemnými prameny.

Písemné prameny jsem čerpala převážně z fondů Ministerstva školství a národní osvěty Národního archivu v Praze, z archivu Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského, z archivu Kanceláře Prezidenta republiky, z Výstřižkového archivu Ministerstva zahraničních věcí, který spadá pod Národní archiv. Dobrým zdrojem byla pro mě také Národní knihovna a Slovanská knihovna v Praze. Také jsem čerpala z osobních archivů pamětníků, jejich potomků, členů Spolku přátel Podkarpatské Rusi a historiků z České republiky, Slovenska a Ukrajiny. Od nich jsem získala cenné informace, mnoho doporučení, kontaktů, článků, brožur, fotografií, výtisků apod.

Jako ústní pramen jsem použila osobní rozhovory čtyř pamětníků a jednu knižně vydanou vzpomínkovou knihu paní profesorky, se kterou jsem již neměla možnost se setkat osobně. Pamětníci navštěvovali mateřskou, obecnou školu a gymnázium na Podkarpatské Rusi. Jejich rodiče sami byli učiteli v rusínských nebo ukrajinských školách. Původně jsem zamýšlela zpracovat více rozhovorů s pamětníky, ukázalo se to však velmi složité (vhodných pamětníků je čím dál méně, jejich zdravotní stav není vždy optimální a také ne všichni jsou ochotni se podělit se svými osobními vzpomínkami s pro ně zcela cizím člověkem). Ještě v čase uzávěrky této práce mám domluvené schůzky, ale bohužel již nebude možné je do ní zahrnout. Přepis rozhovorů přikládám do příloh a jsou uloženy při Centru pro nové dějiny školství a vzdělanosti Katedry dějiny a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy.

Konkrétní osobní příběhy pamětníků jsem použila k dokreslení atmosféry a doplnění písemných pramenů. Vzhledem k tomu, že pamětníci prožívali velmi rané dětství na Podkarpatské Rusi, vzpomínali nejen na školu, ale také na kamarády, rodinu, na volný čas, vztahy mezi lidmi a místní kolorit, což nelze od sebe zcela oddělit. Jsem si vědoma, že orální historii nelze brát jako hlavní informační zdroj využívám ji proto jako doplňující materiál.

Nejvíce jsem čerpala z Národního archivu hlavně z fondů Ministerstva školství z kartonů o obecných školách, středních školách, o učitelích, z kartonu školského referátu v Užhorodě. Nacházejí se tam zprávy o počtu škol, počtu žáků v jednotlivých letech. Informace o práci školského inspektorátu, o platech a odměnách pedagogů. Stížnosti na postup inspektorátu, nebo učitelů nebo třeba kritika inspektorátu při postupu řešení jazykového problému. Stížnosti rodičů a také například nové vyučovací metody a rozvrhy hodin apod. Použila jsem také materiál z Výstřižkového archivu ministerstva zahraničních věcí, který jsem získala ze soukromého archivu Veroniky Kuželové. Ze soukromých archivů jsem pracovala také s materiály uloženými v archivu v Užhorodě a Berehově na Ukrajině. Národní pedagogické muzeum Jana Amose Komenského mi poskytlo sborníky, brožury, slovníky a ukázky učebnic (například fyziky). V Archivu Kanceláře prezidenta republiky jsem prošla složku věnující se Podkarpatské Rusi. Navštívila jsem také Národní knihovnu V. I. Lenina v Moskvě, ale žádný vhodný materiál jsem tam nezískala. Většina publikací v Rusku vydaných je k dispozici online na internetu.

Mezi důležitý zdroj dobových materiálů patří také osobní archivy pamětníků. Paní Anna Janoušková mi poskytla sborníky, články a zprávy svého tatínka učitele Mykola Chrapka. Jaroslav Beránek a jeho dcera Marie Feuersteinová mi poslali vysvědčení, rodinné fotografie a další dokumenty. Paní Agáta Pilátová mi sehnala hodně kontaktů, rodinné fotografie, rodokmen a tatínkovu učitelskou bibliografii. Pan docent Jiří Zlatohlávek mi věnoval mnoho ze svých dobových materiálů a kontaktů. Významně mi pomohla Společnost přátel Podkarpatské Rusi, jejímž členem jsem se stala a umožnila mi zúčastnit se řady akcí a koncertů pořádaných Rusíny, kde jsem se seznámila s některými pamětníky.

Pro vytvoření komplexního obrazu o školství na Podkarpatské Rusi není dochovaných materiálů příliš mnoho. Největší problém je získat materiály po roce 1939. Většina z nich je v archivu v Berehově a v Užhorodě a dostat se tam je velice složité. Část materiálů, jako například třídní výkazy a třídní knihy, jsem získala z osobních archivů. Snažila jsem překročit chronologický rámec existence Československa, neboť i když státy zanikají, škola zůstává. Bohužel jsem narazila na problém dostupnosti materiálů, jelikož byrokracie je ve státech bývalého Sovětského svazu pro cizince jen těžko proniknutelná.

Ze sekundární literatury jsem čerpala hlavně v úvodní části v historickém přehledu, a to z knih historika Ivana Popa⁵, který se celý život věnuje politickému vývoji na

---

⁵ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005.

Podkarpatské Rusi, Zdeňka Kárníka⁶ *České země v éře První republiky*, kontroverzního spisovatele Vincenta Shandora⁷ *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi* a univerzitního profesora Magocsiho⁸. Velmi cenná byla pro mne také kniha Jana Rychlíka a jeho manželky *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*⁹. O problému autonomie jsem čerpala z publikace Petera Mosného *Nerealizovaná autonómia*¹⁰. Zajímavý byl pro mne také kritický pohled Waltera Hanaka *Podkarpatsko – rusínská otázka: 1918–1945*¹¹ a velkým přínosem byla také konference věnovaná Podkarpatské Rusi v letech 1918–1945 pořádaná Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v roce 2014.

K obecnému školství jsem získala informace z knihy *Deset let Československé republiky*¹² vydané vládou československé republiky v roce 1928. Dále to byla kniha ruského autora Kuzmina (Кузьмина)¹³ vydaná v roce 1971 *Škola a vzdělání v Československu (Школа и образование в Чехословакии, конец XVIII – 30-е годы XX в.)*. Z dobové literatury to byly také nejrůznější sborníky a články například školských referátů Josefa Peška a Josefa Pešiny, sborník Jaroslava Zatloukala¹⁴, výzkum a somatologické šetření Mykola Chrapka¹⁵ a antropologa Matiegky, časopisy pro *Úchylnou mládež*, nebo *Vědecký věstník zakarpatské užhorodské univerzity*. (*Науковий вісник №4 закарпатського художнього інституту*.) Pracovala jsem s českou, ruskou, ukrajinskou, případně rusínskou literaturou.

Práci jsem rozdělila na pět kapitol. První kapitola se věnuje vzhledu do komplikované historické situace, která potom také zásadně ovlivňovala i vývoj ve školství. Zmiňuji se o základních historických událostech od 19. století do připojení Podkarpatska k SSSR a také o některých netradičních pohledech na tuto problematiku. Ve druhé kapitole popisují situaci školství za Rakouska-Uherska. Třetí kapitola se věnuje rozvoji školství za První republiky. Zde píšou o hlavních problémech, se kterými bylo potřeba se vyrovnat, a jak se to dařilo, či

---

⁶ Kárník, Z. *České země v éře První republiky*. Praha, 2002.

⁷ Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha: Rybka Publishers, 2013.

⁸ Magocsi, P.R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha: Česká expedice, 1996.

⁹ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha: Vyšehrad, 2016.

¹⁰ Mosný, P. *Podkarpatská Rus – Nerealizovaná autonómia*. Bratislava: Slovak Academic press, 2001.

¹¹ Hanak, W. K. *Podkarpatsko – rusínská otázka: 1918–1945*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1998.

¹² *Deset let Československé republiky. Svazek první*. V Praze: Vláda republiky Československé, 1928.

¹³ Кузьмин, М. Н. *Школа и образование в Чехословакии (конец XVIII – 30-е годы XX в.)*. Москва: Наука, 1971.

¹⁴ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936.

¹⁵ Chrapko, M. *Obsledovanije dětěj v školje*. Sevljuš: A. Bartoš, 1933.

nedařilo. Čtvrtá kapitola obsahuje somatologický výzkum podkarpatoruských dětí. V páté je popsán stav školství po rozpadu První republiky až do roku 1945, kdy se Podkarpatská Rus stala součástí Sovětského svazu. K této kapitole mám bohužel velmi omezené zdroje, vzhledem k nedostupnosti materiálu.

V příloze této práce se nachází přepsaný text rozhovorů s pamětníky, kteří v letech 1924–1947 žili na Podkarpatské Rusi a navštěvovali tam mateřskou, obecnou, nebo střední školu. Ačkoliv mám pouze čtyři rozhovory a jeden vzpomínkový text, jedná se o vzorky, které rozhodně nejsou stejné, každý má svá specifika a dobře se doplňují. Karla Bažantová je z české důstojnické rodiny a na Podkarpatské Rusi navštěvovala obecnou školu v Mukačevu. Před odjezdem zpět do Československa byla přijata do primy místního gymnázia. Velice ráda vzpomíná na čas strávený v tomto regionu. Jaroslav Beránek pocházel z české rodiny a chodil na Podkarpatské Rusi do české školy šest let. Na svá školní léta vzpomínal jako na ta nejkrásnější. Anna Janoušková chodila chvíli do školky a jeden rok do ukrajinské školy. Její tatínek byl ukrajinský emigrant a vzpomíná, že vydělat si na živobytí nebylo vůbec jednoduché. Agáta Pilátová je zase z učitelské rusínské rodiny a popisuje, co všechno sebou přinášela učitelská profese. A poslední Světlá Mathausarová ve své knize krásně sepsala svá studentská léta na obecné a měšťanské škole a potom na gymnáziu. Všechny přepsané texty dávám k dispozici a jsou uloženy.

Práci na rozhovorech jsem konzultovala s pracovnící neziskové organizace Post Bellum a Paměti národa Kristýnou Koblasovou. Dále jsem se inspirovala v publikaci *Orální historie* od Miroslava Vaňka¹⁶ a kolektivu. Spolupráce s pamětníky byla pro mě nezapomenutelnou a obohacující zkušeností, snažila jsem se v textu zachytit osobitý projev narátora a předat dál jeho poutavý životní příběh.

Podkarpatská Rus je zemí kontrastů, jak jsem měla možnost osobně poznat na svých cestách. Je otevřená západu, ale mnohem konzervativnější. Je to země, kde vedle funkcionalistického paláce táhne kůň povoz s nákladem. V blízkosti rozpadajících se venkovních záchodů místní školy se leskne zlatem střecha místního kostelu. Most mezi západem a východem. Země, ve které mají své kořeny významné osobnosti jako Andy Warhol, Ladislav Smoljak, Štěpán Rak, Jiří Sopko, Alexander Fried a další. Země, která inspirovala Ivana Olbrachta, Karla Čapka, Vladislava Vančuru. A inspiruje dodnes (například kapelu Traband k písni Nad Koločavou).

---

¹⁶ Vaněk a kol. *Orální historie. Metodické a „technické postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2003.

2. Podkarpatská Rus, Uherská Rus nebo Zakarpatská Ukrajina?

Území severních a jižních svahů Karpat, na kterém až do počátku 20. století žili převážně Rusíni, zaujímá asi 18 tisíc km² a svou délkou zabírá přibližně 375 km². Zemi chrání na severu a východě Karpaty a na jihu ji ohraničuje řeka Tisa. Od řeky Poprad po horní tok řeky Tisy se nachází malebná země s poloninami, pastvinami a loukami plných narcisů a všelijakých bylin. Hory dosahují výšky velehor a rozdíl nejvyšších a nejnižších míst je až 2 000 m na dosti malém území.¹⁷ Proto je zde klima velmi rozmanité. Od skoro subtropického po subalpínské. Země je také bohatá na lesy, úrodnou půdu a byla známá svým bohatstvím kamenné soli (Zatopený důl Solotvina se svou hustotou soli může rovnat Mrtvému moři.). Dnes se tato oblast nachází na území Slovenska, Polska, Ukrajiny a Rumunska. V souvislosti se změnou hranic se oblast nacházela pod vládou různých státních útvarů a v důsledku toho i měnila svůj název. Do roku 1918 bylo toto území známé pod názvem Uherská Rus. V letech 1919–1938/ 1945 bylo území součástí Československa a dostalo oficiální název Podkarpatská Rus. V březnu 1939 bylo území označováno jako Karpatská Ukrajina, a nakonec od postoupení tohoto území Stalinovi a následnému připojení k Ukrajině v roce 1946 (tedy Sovětskému svazu) mluvíme o Zakarpatské oblasti (Zakarpatsko). V této době je Zakarpatsko nejzápadnější administrativní jednotkou Ukrajiny. Vzhledem k tomu, že se ve své práci věnuji létům 1919–1945 a vzhledem k vžitému názvu Podkarpatská Rus v českém prostředí, volím název s předponou *Pod* a slovem *Rus* označující pojmenování z 10.-11. století pro Kyjevskou Rus (Odtud i původ názvu obyvatelů východoslovanského původu – Rusíni.).¹⁸

---

¹⁷ Podkarpatská Rus je velká asi jako třetina Čech, přesto není nejmenší v Evropě. Hořec, J. *Nedělitelná svoboda Podkarpatská Rus*, Praha 1992, s. 11.

¹⁸ Název Ukrajina pro centrální území bývalé Kyjevské Rusi vznikl až po přesunutí státního útvaru do Moskvy (13. století). Poté se všechna vzdálená a okrajová místa od Moskevského knížectví označovala jako „okrajina“ odtud tedy pravděpodobně název Ukrajina. Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, poznámka redakce Solařík, s.7. Na druhou stranu americký historik rusínského původu Magocsi tvrdí, že Slované, kteří žili na Podkarpatské Rusi v 11. století, se začali nazývat „ruskými“ anebo Rusíni, jelikož se tyto termíny používaly pro označení křesťana byzantského obřadu. Tvrdí, že původ Podkarpatských Rusínů je komplikovaný a není výlučně spjat pouze s Kyjevskou Rusí. Jejich předci byli Slované, kteří přijali křesťanství ještě sto let před vznikem Kyjevské Rusi a jelikož byli křesťané východního obřadu, udržovali kulturní a náboženské styky s Kyjevskou Rusí, ale nebyli pod její politickou nadvládou. Historik je toho názoru, že Podkarpatská Rus patřila do kulturní a politické sféry vlivu střední Evropy. Magocsi, P. R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 37 Základní spor v názvu nese už předpona „Pod“ nebo „Za.“ Záleží pouze na úhlu pohledu. Z pohledu západní Evropy se jedná o zemi pod Karpaty, z východu leží zase za Karpaty. Hořec, J. *Nedělitelná svoboda Podkarpatská Rus*, Praha 1992, s. 11.

2.1 Podkarpatská Rus v době Rakouska-Uherska

Devatenácté století je v evropské historii obdobím uvědomování si národní identity a rozvoje ideologie nacionalismu. Mnohé národy bez vlastního státu se pokoušely o obrodu a oživení národní kultury, či o politickou emancipaci. Myšlenkám autonomie se vládnoucí monarchie bránily a snažily se tyto tendence eliminovat. Pouze tzv. národní inteligence začala vyzývat ke změně a k nutnosti vytvoření vlastního nezávislého státu. Na Podkarpatské Rusi k ní patřil řeckokatolický kněz Alexander Duchnovič, který v roce 1850 založil první rusínský kulturní spolek, vydal první učebnice pro základní školy a almanachy. Psal také verše a údajně je autorem národní hymny Podkarpatských Rusínů (Podkarpatsí Rusíni, vzbud'te se z hlubokého spánku).¹⁹ Druhý významný obrozenec byl Adolf Dobrjanský. Byl poslancem uherského parlamentu a rakouský vládní úředník, který bojoval za vytvoření samostatného rusínského území v rámci habsburské monarchie.

Po vytvoření dualistického státu v roce 1867 se stal předsedou nové uherské vlády Hrabě Gyula Andrássy, který následně s parlamentem vyhlásil řadu zákonů na obnovení a upevnění centralistické moci. Parlament neuznával ve vztahu k národnostním menšinám jakékoliv právo na sebeurčení. V roce 1868 uherský parlament schválil zákon č. XLIV o rovnoprávnosti všech národností. Zákon však hovořil o národu takto: „*všichni uherští občané tvoří národ v politickém smyslu, jediný a nerozdílný uherský národ.*“²⁰ Nelze opominout, že zákon byl v některých bodech liberální. Umožňoval národnostním menšinám užívat mateřský jazyk, zakládat kulturní, vzdělávací, umělecké a hospodářské spolky. Školy mohly vyučovat v libovolném jazyce. Zákon však neobsahoval žádnou jistotu dodržování těchto práv, žádné sankce za nedodržování. Jediným rovnoprávným občanem byl Maďar, nebo asimilovaný Nemaďar.²¹ V roce 1879 byl vydán zákon o povinném vyučování maďarského jazyka na všech školách, což dokládá zesílení tlaku na nemaďarské obyvatelstvo.²²

V 80. letech se zvyšoval počet židovských obyvatel, kteří se usazovali právě na Podkarpatsku. Židé žili hlavně ve velkých městech – Užhorod, Berehovo atd. Většina se věnovala obchodu. V horských oblastech zaujímali místa lesníků. Židé byli velmi pilní v práci i ve studiu a díky tomu mohli zaujímat lepší pracovní pozice. Ti majetnější se

---

¹⁹ Magocsi, P. R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 56.

²⁰ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 231.

²¹ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 232.

²² V roce 1882 uherský ministr K. Tisza vyvolal soudní proces s rusofilem Dobrjanským, s jeho dcerou Olgou Hrabarovou a dalšími rusofily. Obviňoval je z velezrady a hrozil jim trest smrti, nakonec byli zproštěni viny z důvodu doložení lživých důkazů. Následně jim bylo doporučeno, aby se usadili v Innsbrodu. Dobrjanský v Innsbrodu dožil a jeho dcera se synem emigrovali do Ruska. Tamtéž, str. 232.

zabývali lichvou. Nejmenší úrok za půjčku byl 30 %, ale objevil se také úrok 100 %. Pro negramotného Rusína to znamenalo často zadlužení do konce života.²³ „Negramotné rusínské obyvatelstvo k nim chodilo pro radu i pro různé zboží (velmi žádanou komoditou byl alkohol). Židovští obchodníci toho uměli využít a za všechno si nechávali dobře zaplatit. Často i na splátky.“²⁴

„Zadlužení sedláci ztráceli půdu, pastviny i dobytek, stávali se věčnými nádeníky u židovských zbohatlíků za odměnu, která jim zajišťovala pouhé fyzické přežití. Zoufalá situace hnala rusínské sedláky za oceán, za prací do USA, Kanady a za půdou do Argentiny.“²⁵

V roce 1895 se konal v Budapešti sjezd národnostních menšin Uher. Rusíni se sjezdu nezúčastnili, jelikož uherská vláda kategoricky odmítla autonomii pro národnostní menšiny.

V devadesátých letech 19. století docházelo k obrovské vlně emigrace do USA a Kanady. Emigrace probíhaly legálně, či nelegálně. Často emigranti cestovali v nelidských podmínkách, prokazovali se veterinárním povolením na prodej dobytka. Aby si Rusíni mohli koupit lodní lístek, museli často prodat dům a majetek.²⁶ Během deseti let emigrovalo asi 100 000 obyvatel. Mezi nimi hlavně Rusíni, pak Maďaři a Slováci. Často odcházeli ti schopnější a země se dostávala do hospodářské krize. Na některých vesnicích zůstala třeba jen třetina obyvatel. Situaci se snažil řešit biskup J. Fircak, který obeznámil Uherskou vládu, a ta začala s realizací tzv. Vrchovinské akce s cíli:

1. Zvýšit finanční pomoc řeckokatolické církvi
2. Zajistit zvolení řeckokatolických duchovních do parlamentu.
3. Zabezpečit účinnou hospodářskou pomoc rusínskému obyvatelstvu.
4. Jmenovat na nejvyšší úřednická místa v podkarpatských komitátech úředníky z řad řeckých katolíků.²⁷

---

²³ Nutno podotknout, že podle uherských statistik z roku 1910 bylo negramotných 70–90 % Rusínů, ale pro Maďary byli negramotní všichni, kteří nedokázali číst a psát maďarsky. Byť ve svém mateřském jazyce číst a psát uměli. Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 16.

²⁴ Konference *Podkarpatská Rus v československém státě*, 2014, ŠVORC, Petr. *Historik Rychlík uvádí, že ekonomická situace židovského obyvatelstva nebyla tak ideální, jak se zmiňuje například historik Pop a Švorc. „Většina židovské populace na vesnicích byla stejně chudá jako jejich rusínští sousedé.“* Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 25. *V článku od Vladimíra Kuštea se můžeme dočíst, že např. ve městečku Buštino bylo mnoho chudých Židů, „kteří se živili příležitostnou prací a žebrotou. Zámožní Židé měli mezi sebou určenou taxu, kterou byli povinni poskytnout chudému Židu.“* *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi*. 2013, 1, s. 6.

²⁵ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 243.

²⁶ Magocsi, P. R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 63.

²⁷ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 248. Podporou řeckokatolické církve by ve farnosti našli uplatnění nadaní Rusíni. V roce 1646 se uskutečnilo v Užhorodě shromáždění rusínských pravoslavných kněží, kteří hlasovali za spojení pravoslavné církve s katolickou a podřízení římskému papeži. Tím vznikla Unie. V roce 1774 dostali Uniaté na vlastní žádost pojmenování Řeckokatolíci. Řeckokatolická církev na Podkarpatské Rusi vedla školy, učitelské a kněžské ústavy, kde se vyučoval rusínský a církevněslovanský jazyk. Magocsi, P. R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 50 a 44.

Úkolu zabezpečení hospodářské pomoci se ujal maďarský ekonom skotského původu Edmund Egan. Ten plánoval v rovinatých oblastech zvýšit zemědělskou výrobu „*cestou modernizace, rozšíření ploch orné půdy, meliorace v Potiském údolí a rekultivace v předhůří, vytvoření družstev na vesnici, vzdělávání sedláků ve směru moderního hospodaření*.“²⁸ Ve Vrchovině chtěl zavést nové formy chovu dobytka. Za největší problém považoval Egan lichvu. Od státu na prvním místě požadoval zajištění reálného úvěrového systému a navrácení alespoň části půdy sedlákům, kteří o půdu přišli kvůli lichvě. „*Varoval uherskou vládu, že když nebude za účinné pomoci státu zlepšena situace na Podkarpatsku, může on spolehlivě určit den, kdy odtud uteče za oceán poslední Rusín*.“²⁹ Upozornil také na fakt, že teď má Maďarsko velkou příležitost získat na svou stranu rusínské obyvatelstvo a pomáhat jej. Což se ke konci století podařilo obzvláště u mladé generace Rusínů, která se cítila být spíše středoevropany a snažila se hledat spojitost Podkarpatské Rusi k západní a střední Evropě. Radikálnější z nich se dokonce považovali za Maďary s řeckokatolickým vyznáním.

Eganovi se podařilo pronajmout políčka a rozdělit je rodinám bez práva dalšího prodeje a zastavování u lichvářů. Do Polonin byl přivezen dobytek z Rakouska, po dobu pěti let byl dobytek ve vlastnictví státu a pak bezplatně přešel na nájemce. Na náklady státu byly postaveny letní a celoroční kravíny. Později byl postaven vodovod a několik desítek přístupových a horských cest. I přes zlepšení situace po Vrchovinské akci, Rusínské obyvatelstvo stále žilo v chudobě. Komplikace přinesl nárůst počtu obyvatel, nedostatek půdy a slabý průmysl, který nemohl poskytnout dostatek pracovních míst.³⁰ V roce 1901 byl na Egana spáchán atentát. Pohřbu se zúčastnilo asi 12 000 Rusínů. Na jeho památku uspořádali sbírku a na vlastní náklady svému „dobrodinci“ (jak ho sami nazývali) postavili pomník – monumentální mramorový kříž.³¹

V Americe v roce 1892 vznikla první společnost rusínských emigrantů v Pensylvánii. Společnost nesla jméno Sojediněnie greko-katoličeských ruských bratrstv a zpočátku se snažila udržet jednotu církve v USA a zajišťovala pro rusínské dělníky pojištění. Řeckokatolická církev v USA potom založila vlastní spolek – Sobranije greko-katoličeských bratrstv. Katolická církev v USA odmítla uznat ženaté řeckokatolické kněze,

---

²⁸ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 250.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Magocsi se ani slovem nezmiňuje o problému s lichvou a lichváři. Problém, který vyvolal vlnu emigrace do Ameriky vidí hlavně v nedostatečné pomoci státu.

³¹ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 253. Existují také teorie, že se Egan zastřelil sám – při neopatrném vystupování z vozu se zastřelil loveckou puškou. Ale k tyto teorie jsou málo důvěryhodné. Vitezlová, J. *Poslední Chazaři z Podkarpatské Rusi*. Praha, 2002, s. 26.

rusínští kněží to považovali za diskriminaci a na protest konvertovali k pravoslavné církvi, která se snažila prosadit rusofilství. Postupem času docházelo k rozepři mezi rusínskými spolky v USA, ale emigranti z Podkarpatska a východního Slovenska i nadále trvali na své Rusínské národní identitě.³²

V roce 1896 vstoupil v platnost zákon o maďarizaci všech jmen místních i vlastních. Lidé si museli pomad'arštit své jméno i příjmení. Například „*místo Ivan byl Jánoš, místo Alexandra Šándor*“³³. Na druhé straně uherské vládě nemůžeme odepřít rozvoj výstavby železnic a dalších průmyslových podniků.³⁴ V roce 1900 probíhalo v Maďarsku sčítání lidu. Oficiálně bylo zaregistrováno na 3 375 000 Rusínů v Haliči a Bukovině. Číslo však zahrnuje také Ukrajince, jelikož se při sčítání nepracovalo s pojmem Ukrajinec. Na Podkarpatské Rusi uvádí sčítání 274 000 Rusínů (Nezahrnuje Rusíny, kteří uměli i maďarsky. Ti byli sčítáni jako Maďaři).³⁵ Nedostatek a oslabení národního povědomí na Podkarpatsku během maďarské vlády, mělo za následek, že rusínští představitelé a inteligence neměli a nevytvořili konkrétní představu o svém státoprávním postavení. Jejich činnost se zaměřovala převážně na zlepšování podmínek v rámci Maďarska.³⁶

2.2 Podkarpatská Rus za 1. světové války

Po atentátu v Srbsku se rozhořela první světová válka, ve které umírali mimo jiné i Rusíni při bránění strategicky významného místa – Karpatského průsmyku. Pro Rakousko-Uhersko by ztráta průsmyku znamenala otevření bran pro ruskou armádu do dunajské kotliny. Průsmyk se uhájit nepodařilo, ale ruská armáda dlouho v kotlině nevydržela a byla zase vytlačena. Obě armády zanechaly po sobě spoušť. Desítky zničených rusínských vesnic, někteří v obavách odešli do Ruska, někteří byli souzeni za spolupráci s ruskou armádou. Ti, kteří zůstali byli vystaveni mučení a bití (včetně žen a dětí) za údajnou spolupráci s ruskou armádou.³⁷ Za války nebyly podmínky pro politickou akci s cílem

---

³² ³² Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 257. Situaci v Americe uvádím pro ilustraci nejednotnosti Rusínů, která v budoucnosti komplikovala jednání o autonomii.

³³ Magocsi, P. R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 64.

³⁴ Nejen ve Velkém Bočkovu byla postavena chemická továrna pro suchou destilaci dřeva, ale také například v Perčině vznikla chemická továrna na zpracování dřeva. Vznikly zde první parní mlýny například v Užhorodě, Mukačevu, Berehově. V roce 1880 zase první úzkorozchodná trať Sokamara – Solotvino zajišťující přepravu soli. V Užhorodu první pila s parním strojem. Byla založena také továrna na výrobu nábytku vídeňského typu. V roce 1898 byla postavena v Mukačevě továrna na zpracování tabáku. Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 253–262.

³⁵ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 253.

³⁶ Mosný, P. *Podkarpatská Rus – Nerealizovaná autonómia*. Bratislava, 2001, s. 68.

³⁷ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 263–267.

osvobození Rusínů. Národního programu se ujali emigranti v USA. V roce 1917 se konal v New Yorku Rusínský kongres organizovaný rusofily. Schválili připojení Podkarpatské Rusi k Rusku. Výsledek kongresu však znepokojil diplomaty dohodových států ve Washingtonu, kteří si nepřáli posunutí ruských hranic blíž do střední Evropy. Stejně proti byla i řeckokatolická církev, která hájila názor zůstat v Uhrách a požadovat autonomii. Hlavní události, které ovlivňovaly budoucnost Podkarpatské Rusi, se odehrávaly v USA. V roce 1918 navázali američtí Rusíni kontakt s T.G. Masarykem. Ale hlavní zákonný představitel emigrace Rusínů v Americe ANRUR (Národní rada se sama prohlásila za jediný zákonný orgán Rusínů.) požadoval autonomii v rámci Uher. Ke vztahu k budoucímu Československu se stavěl kriticky. A upozorňoval na sporné hranice se Slovenskem. Slovensko si nárokovalo komitáty Zemplín, Šariš, Spiš, Abov, Boršod a část Ung.³⁸

Situace se změnila příchodem advokáta firmy General Motors G. Žatkoviče do ANRUR. Ten se sešel s prezidentem Wilsonem a Masarykem. T.G. Masaryk mu slíbil, že pokud se Podkarpatská Rus připojí k Československu, bude jí zajištěno autonomní území.³⁹ Přesto ale Masaryk upozorňoval, že „*hospodářské, vzdělanostní a finanční podmínky, nedostatek úředníků, učitelů a dokonce kněží bude vytvářet pro tuto oblast po jejím osvobození enormní potíže, které budou prozatím bránit ve zřízení autonomie.*“⁴⁰ A „*Hranice budou vytyčeny tak, že Rusíni budou spokojeni.*“⁴¹ Slíbil Masaryk Rusínům a doufal v realizování pomyslného mostu mezi Čechy a Rumuny. Žatkovič ve svém vystoupení prohlásil: „*Naše činy v Americe jsou nezávislé, oddělené od Ukrajinských. Ukrajinci mají*

---

³⁸ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 265.

³⁹ Co znamená pojem autonomie? „*Je to specifické území s právem na vlastní správu, na její jmenování a na vydávání vlastních zákonů a nařízení i navzdory současnému setrvávání ve složení většího státního útvaru.*“ Magocsi, P. R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 71.

⁴⁰ Hanak, W.K. *Podkarpatsko – rusínská otázka: 1918–1945*. Praha, 1998, s.15. K tomu se také stejně vyjádřil Beneš již v roce 1919 „*Jakákoliv decentralizace v Rusínsku musí být postupná a že ústřední vláda v Praze bude muset řídit budoucnost této země po řadu let.*“ Tamtéž, s. 18. S radikálním pohledem kontroverzního amerického historika Hanaka se můžeme setkat v jeho statích a názorech, kde tvrdí, že ČSR praktikovalo politiku centralistickou, popírání autonomie, a dokonce mluví o kolonizaci Rusínů a o snaze je asimilovat a počestit. Na druhé straně ale ve své práci také uznává, že se mezi Rusíny „*zrodilo málo velkých vůdců, kteří by měli dostatečně jasno o své politické ideologii, ale kteří zato příliš často pluli s vlnami mezinárodního přílivu v zájmu pouhé pomoci z nouze.*“ Tamtéž, str. 43. Autor si na mnoha místech protičeří, když na jedné straně kritizuje neochotu ČSR zajistit autonomii a na druhé straně píše, že Rusíni „*byli sotva připraveni na vládní odpovědnost, která jim byla svěřena. Postrádali administrativní zkušenosti, a navíc bylo mezi nimi mnoho separatistů, kteří se obraceli k cizím mocnostem, zejména k Německu, Maďarsku a Polsku se žádostmi o pomoc k získání větší svobody od Prahy.*“ Tamtéž, s. 34. I na Společnost národů měl radikální, z dnešního pohledu však pochopitelný názor, když tvrdil, že jde o „*mezinárodní orgán postrádající donucovací sílu a nezbytnou mašinerii k prosazování svých dekretů a rozhodnutí, a byla skutečně jenom o málo víc než debatní klub.*“ Tamtéž, s. 27.

⁴¹ Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 17. Zatímco Hanak tvrdí, že myšlenka připojení Podkarpatska k ČSR byla iniciována z Čech. Vzhledem k výhodnému postavení k Rumunsku a Rusku.

svou cestu rozvoje, své vlastní organizace. My máme své dějiny, jiné než Ukrajinci, i když máme stejný jazyk. Chceme se stát autonomním státem, který by se připojil k určité federaci, buď k ukrajinské, nebo československé, ale ne k maďarské. Unie s Maďary a Rumuny je vyloučena.“⁴² Sám Masaryk byl za války na Podkarpatsku a snažil se zjistit představy Ukrajinců. Zaujala ho představa sousedství s Rumunskem (potencionálním spojencem proti Maďarsku).⁴³ Rusínský patriot A. Beskid také naléhal, aby bylo k Československu připojeno také polské území Rusínů – Lemků. To ale Beneš zamítl, jelikož by to vedlo ke konfliktu s Polskem.⁴⁴ V prosinci roku 1918 proběhlo v Americe hlasování a 67 % zúčastněných Rusínů bylo pro připojení k ČSR.⁴⁵

2.3 Podkarpatská Rus jako součást Československa

„Když se 28. října s jásotem a nadšením v Praze oslavoval rozchod Čechů a Slováků s bývalou monarchií rakousko-uherskou a vznik samostatného státu československého, sotva kdo při tom myslil na Podkarpatskou Rus, neboť sotva kdo tam mohl tušit, že se tato krásná, ale přece jen od Prahy velmi vzdálená, a proto dotud jen málo tam známá země stane součástí toho nového státu.“⁴⁶ Dle slov historika Krofity se na připojení Podkarpatska k ČSR hledělo jako na opatření dočasné. Také univerzitní profesor Kadlec prohlásil, že „Pokládáme příslušnost Podkarpatské Rusi k naší republice za pouhé provisorium...a bude dobře, když si naše veřejnost uvědomí, že jsme jen přechovavateli cizího deposita, které někdy budeme muset vydati.“⁴⁷ Připojení Podkarpatské Rusi vyvolalo mezi českými politiky a historiky překvapení a otázky.⁴⁸ Ale pro politické zástupce Podkarpatské Rusi i Ameriky bylo připojení k Československu jedinou reálnou variantou zachování národní identity. Političtí představitelé Rusínů předali svůj požadavek mírové konferenci. Mírová konference odevzdala toto území Československu pod podmínkami:

---

⁴² Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 276-277.

⁴³ Ze spolenectví se později zrodila Malá dohoda – ČSR, Jugoslávie a Rumunsko.

⁴⁴ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 293. Československo už tak vedlo spor s Polskem o Těšínsko.

⁴⁵ Tamtéž, s. 266. Výsledky voleb vypadaly následovně: „Z 1 102 odevzdaných hlasů (ty zastupovalo více než 55 000 politicky aktivních Rusínů v USA) jich bylo 732 (67%) pro připojení k Československu, dalších 310 (28%) pro spojení s Ukrajinou, pouze 27 hlasů pro úplnou nezávislost, dalších 10 pro připojení k Rusku a konečně pouhých 9 pro setrvání s Maďarskem.“⁴⁵ Snahy o maďarizaci se ukázaly jako bezúspěšné, vzhledem k hlasování k Maďarsku pouze 9 hlasy.

⁴⁶ Krofta, K. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha, s. 5.

⁴⁷ Tamtéž, s. 6.

⁴⁸ Mosný, P. *Podkarpatská Rus – Nerealizovaná autonómia*. Bratislava, 2001, s. 69. Pro mnohé bylo připojení Podkarpatské Rusi překvapením, jelikož se programové dokumenty československého odboje o této možnosti nezmiňovaly.

- a) Území toto bude mít jakýsi stupeň politické a kulturní autonomie a politické svobody, i když autonomie ta nemá překážeti jednotnosti celého státu.
- b) Na území tomto budou respektována národní, jazyková a náboženská práva menšin bez rozdílu národnosti a rasy.⁴⁹

Podle konference bylo připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice potřebné z důvodů mezinárodně-politických, z důvodů bezpečnosti a klidu ve střední Evropě a budoucího vývoje středoevropské politiky. ČSR se tak stala přímým sousedem Rumunska⁵⁰ „*Podkarpatská Rus náleží vám: podkarpatskému lidu a Československé republice.*“⁵¹

Situace na Podkarpatské Rusi po rozpadu Rakouska-Uherska byla velice zmatená, nejednotná a chaotická. Vznikalo množství rad, z nichž každá měla jiné požadavky a představy.⁵² Podle smlouvy v Saint-Germain-en-Laye mezi státy Dohody a Rakouskem byla Podkarpatská Rus začleněna jako autonomní jednotka s nejvyšší samosprávou. Mírová smlouva však neobsahovala lhůtu, do které musí být autonomie zrealizována a žádné sankce za její nedodržení.⁵³

Následně byla vyhlášena vojenská diktatura pod vedením francouzského generála Hanocquea. Úkolem bylo urovnat poměry po odchodu maďarské armády a rumunských vojsk. Země byla rozdělena na 4 župní obvody – užhorodský, mukačevský, berehovský, marmarošský. Ačkoliv byla zřízena civilní správa v Užhorodě v čele s Janem Brejchou, která měla za úkol konsolidovat zemi, faktická moc byla v rukou Hanocquea. Brejcha povolal do země úředníky z českých zemí na místa úředníků, kteří odešli do Maďarska, nebo odmítli složit slib věrnosti. V říjnu téhož roku se na Podkarpatsku vytvořily dvě frakce – rusofilská v čele s Beskidem a ukrajinofilská v čele s rusínským politikem, pedagogem a duchovním Vološinem.⁵⁴ Byla jmenována prozatímní pětičlenná rusínská autonomní rada, Direktorium, v čele s Žatkovičem. Její funkce však neměla skutečný vliv na správu země.

---

⁴⁹ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 21.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž, s. 22.

⁵² Například na území v Jasině vznikla Huculská rada s republikou, která vyžadovala připojení k Západní Ukrajině. Naopak v Užhorodu vznikla Uhro-Ruská rada maďarské orientace. Karpato-Ruská rada zase hájila československý směr. V případě, že Rusíni nechtěli zůstat pod vládou Maďarů, museli hledat řešení v připojení k jinému státu. Z Ruska šel strach z bolševismu. Připojení k Ukrajině nebylo reálné, jelikož nedisponovala žádnou vojenskou silou a byla v konfliktu s Polskem a Ruskem. O Češích a Slovácích neměli žádné povědomí, ale jevílo se jim jako jediná možnost spojit svou budoucnost se slovanským národem. Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 21. Maďarská vláda Károlyiho se snažila udržet celistvost Uher. To se jí však nepodařilo.

⁵³ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 283. „*Jedná se o území o velikosti 12 617 km², na kterém se nacházelo 487 obcí, obývaných 585 500 obyvateli, z nichž bylo 372 500 Rusínů, 103 000 Maďarů, 80 000 Židů, 14 000 Rumunů, 12 000 Němců, 2 500 Slováků a kolem 1 500 příslušníků jiných národností.*“

⁵⁴ Mezi těmito frakcemi docházelo ke sporům a Beskid byl později nahrazen Vološinem.

V únoru 1920 byla schválena Ústavní listina Republiky československé, kde byla zapracována také autonomie Podkarpatské Rusi nikoliv však v celém znění ze Saint – germainských mírových smluv. Zákonodárny orgán měl být sněm, který ale podléhá podpisu prezidenta. V čele výkonné moci měl být guvernér jmenovaný prezidentem republiky na návrh čs. vlády. A právě tento bod se lišil od mírové smlouvy, která slibovala, že guvernér bude odpovědný rusínskému sněmu. Tím se guvernér stal závislým na československé vládě. Prvním guvernérem byl Žatkovič.⁵⁵ Ten později podal demisi jako výraz nespokojenosti s nedodržením mezinárodních slibů.

V únoru 1921 proběhlo první sčítání lidu. Na Podkarpatsku bylo 50, 22 % obyvatel negramotných. Mezi Rusíny umělo číst a psát pouze 32,13 %. Civilní správa rozhodla urychleně situaci řešit a zřídila školní kursy likvidace negramotnosti. Zúčastnilo se jich okolo 50 000 dospělých. Vzhledem k nedostatku učitelů poprosil školský referát vládu o vyslání českých učitelů. Česká vláda vyslala učitele emigranty z Ruska a Haliče.⁵⁶

V Mukačevě byl založen klub výtvarných umělců Podkarpatské Rusi. V Téže době vznikla ukrajinská skautská organizace Plast. Byla předána půda až 40 000 rodinám, rozvíjela se města a infrastruktura. V roce 1923 byla vydána encyklopedie Podkarpatská Rus: obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových.⁵⁷ Rok nato byla v Praze zahájena velká národopisná výstava Umění a lid Podkarpatské Rusi. Započala akce záchrany dřevěných kostelů, celá řada se jich převezla do českých zemí.⁵⁸ Byla v Chustu dokončena výstavba tzv. Masarykovy kolonie. V roce 1928 byla dokončena stavba dětské nemocnice v Mukačevě. Byly postaveny české čtvrtě a ulice ve stylu moderního klasicismu, učitelský ústav, sirotčince, hospodářské školy a funkcionalistické stavby. V Užhorodě vzniklo národní muzeum a fungovalo také jako sídlo Prosvity, knihovna, muzeum a kino. Na konci roku 1929 zde bylo dokončeno civilní letiště a zahájeno letecké spojení s Prahou, Bratislavou a Brnem. Bylo založeno také Zemské podkarpatoruské lidové divadlo za podpory státu a česká čtvrť Galago v Užhorodě.

Kulturní rozvoj vystřídala v roce 1930 světová hospodářská krize a v Československu byla nejvíce zasažena Podkarpatská Rus. Hned na začátku roku 1930 se zastavilo 30 % podniků. Práci ztratilo na 35 000 dřevorubců a pracovníků v lesnictví.

---

⁵⁵ Zároveň byl českou vládou ustanoven viceguvernér Petr Ehrenfeld. Mezi ním a guvernérem docházelo k rozepřím.

⁵⁶ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 315.

⁵⁷ Tamtéž, s. 322.

⁵⁸ Tamtéž, s. 324. Jeden kostel se dnes nachází v Praze v Kinského sadech, další pak například v Kunčicích pod Ondřejníkem, v Blansku atd.

2.4 Podkarpatská Rus a autonomie

„Podkarpatská Rus je doslova mostem, přechodem mezi západem a východem.“⁵⁹

Ještě v roce 1929 prohlásil Beneš, že Rusíni nejsou připraveni na autonomii. Jsou kulturně zaostalí, politicky nezralí a autonomie by se stala sebevraždou. Účastníci rusínského kongresu v Americe na to zareagovali: „*Jsou-li Rusíni dostatečně zralí na to, aby se mohli připojit k Československé republice, pak jsou jistě i dostatečně vyspělí na autonomii.*“⁶⁰

Když v roce 1934 navštívil Beneš Užhorod, ve svém dlouhém proslovu připomněl dobrovolné připojení k Československu. Přestože se většina historiků a politiků domnívala, že se jedná o dočasné připojení, Beneš potvrdil, že území patří republice a bude ho hájit krví a železem, bude-li to třeba.⁶¹ Připomněl také, že vláda nikdy nezapomněla na své závazky ohledně autonomie a v dohledné době bude krok za krokem prováděna. O tom, jak rychle se bude jednat, rozhodne Podkarpatsko. Jak budou schopni se mezi sebou domluvit a sjednotit. Protože „*dáti do rukou správu země obyvatelstvu, které se jí ujímá poprvé v svých dějinách, je věcí velmi odpovědnou...Československo si přeje, aby to byl opravdový úspěch a aby úspěch ten byl do budoucnosti trvalý.*“⁶² Dále Beneš pokračuje a upozorňuje na nutnost jednotnosti: „*nedohodnou-li se, budou pracovat pro jiné, budou sociálně a hospodářsky těžce strádati dále, budou obětmi intrik cizích. Mají sice společně velikou většinu, postupují-li v dohodě. Každý z nich bude však sám sobě v menšině, nebude-li schopen s druhým směrem se shodnouti, a nebude pak nikdy moci sám sobě vládnouti.*“⁶³

Ze strany československé vlády se objevily první kroky na cestě k autonomii, když v červnu 1937 došlo k mírnému posílení vlivu guvernéra, ale jeho výkonná moc byla i nadále minimální. Autonomie byla tak pro Rusíny stále v nedohlednu.

Nástupem Mnichovského diktátu se autonomisté spojili s Hlinkou a vyžadovali federaci Čechů, Slováků a Rusínů. Po celé zemi se stalo známé svolání ministra pro Podkarpatskou Rus Ivana Párkányiho: „*V těchto osudových dnech, kdy naše vlast a ke všem spravedlivá Československá republika prožívá nejtěžší chvíle vnitřního přebrodu, zároveň s nebyvalým v dějinách nátlakem zvenčí, obracíme se k tobě, náš věrný lide, Podkarpatské*

---

⁵⁹ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 29.

⁶⁰ Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 39.

⁶¹ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 344. V projevu Beneš také upozornil na to, že připojení Podkarpatska nebyl imperialismus nebo rozpínavost Československa, ale Rusíni se tak sami rozhodli. Spojenci se domnívali, že úplná samostatnost by nebyla reálná. Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 20.

⁶² Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 25. Za zmínku stojí také fakt, že Čs. vláda pravidelně informovala Ženevu a ta situaci kontrolovala. Nikdy neobdržela žádnou výtku.

⁶³ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 32.

*Rusi... Volili jsme dobře v květnu 1919, když ústy Centrální ruské národní rady v Užhorodě jsme spojili svůj osud s osudem bratrů Čechů a Slováků. Dobrá je bilance těch téměř 20 let našeho klidného státního života v Československé republice, kdy jsme rozvinuli svůj národní kulturní život v míře nikdy netušené, rozmnožili řady své inteligence a vychovali politický uvědomělý a svobody si vážící lid z jednotlivců, kteří nikdy před tím nepoznali sladkost toho, co znamená být svobodným národem... Věříme a víme, že naše malá, po věky zanedbaná země bude vybudována jako země autonomní, věříme, že z etnografického lidu vyroste politický národ jako nositel práv a jako uvědomělý pracovník za národní ideály. Náš lid, gens fidelissima, nikdy nezklamal své spojence v nouzi, nezklameme ani my své bratry Čechy a Slováky. Podkarpatská Rus nezklame Československou republiku v jejích nejtěžších dobách.*⁶⁴ Je přirozené, že ve chvíli, kdy slábla moc vládnoucí politiky, sílila snaha o zavedení autonomie.⁶⁵

Vlivem politické situace byla 11. října 1938 vyhlášena podkarpatoruská autonomní vláda ruské orientace v čele s proruským Bródym.⁶⁶ Brzy byl na nátlak Německa nahrazen proukrajinským Augustem Vološinem. Již na začátku listopadu proběhlo ve Vídni arbitrážní jednání o československo-maďarské hranici. Podle tzv. Vídeňské arbitráže muselo Československo podstoupit Maďarsku významnou část jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi. Podkarpatská Rus ztratila města Užhorod, Mukačevo, Berehovo a další desítky obcí. Země tak přišla o významná průmyslová místa, hlavní dopravní tepny a úrodnou nížinu. Hlavním městem se stal Chust.⁶⁷

Vláda Vološina začínala formovat autoritativní systém militaristickými organizacemi po vzoru SS a SA.⁶⁸ Byl zřízen první koncentrační tábor na území Československa v okolí Rachova. Podkarpatská Rus byla přejmenována na Karpatskou

---

⁶⁴ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 359-363. Párkányi v říjnu podal demisi, jelikož věděl, že většina podkarpatoruských politiků je v cizích službách. Zůstal mu úřad guvernéra, ale i toho se brzy vzdal. Do Užhorodu se vícekrát nevrátil.

⁶⁵ Hanak tvrdí, že důvodem udělení autonomie Podkarpatsku byla snaha o zamezení iredentistického hnutí ze strany Maďarska. ČSR tak svěřila autonomii Rusínům s cílem, aby sami Rusíni jednali přímo s Maďarskem. Hanak, W. K. *Podkarpatsko – rusínská otázka: 1918–1945*. Praha, 1998, s. 32.

⁶⁶ Od září roku 1938 vedení autonomního zemědělského svazu požadovalo právo na sebeurčení a poprvé vyvracelo dobrovolné připojení k ČSR. V české vládě došlo k demisi Hodžovy vlády a nástupu generála Surového. Ve svých vzpomínkách popsal jednání o autonomii ministr Feierabend těmito slovy: „Málokdy jsem v životě zažil něco tak nedůstojného jako bylo chování podkarpatoruských politických zástupců. Hlavní jejich starostí nebyla Podkarpatská Rus a její poměr k Československé republice, nýbrž to, kdo má být ministrem a kolik ministrů budou mít.“ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 361.

⁶⁷ V listopadu 1938 Čs. jednotky a civilisté začali urychleně opouštět oblasti určené Maďarsku. Odchod byl komplikovaný. Byl možný pouze po špatných silnicích plných kolon. Poslední kolony napadali maďarští a polští teroristé.

⁶⁸ Bylo zakázáno založení jakékoliv nové organizace nebo strany. Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 373.

Ukrajinu. Vološin na svou vlastní pěst jednal s Berlínem a mimo jiné vyhlásil ukrajinštinu za státní jazyk. V Chustu vznikl německý konzulát a v únoru 1939 byla založena jednotná strana Ukrajinské národní sjednocení UNO, která v únorových volbách podle očekávání vyhrála na základě jednotné kandidátky. Výsledky voleb z roku 1939 ukazují na typické výsledky pro autoritativní režimy – 92,5 % UNO, proti 6,7 %.

Nakonec situace nabrala rychlý spád. Vološin vyhlásil 15. března 1939 nezávislost a vznik Karpatské Ukrajiny.⁶⁹ Ale již toho dne večer začalo Maďarsko Podkarpatskou Rus obsazovat a dne 18. března bylo obsazení dokončeno.⁷⁰ Ačkoliv Maďarsko přislíbilo zlepšení podmínek a poskytnutí autonomie, nic z toho nedodrželo.

2.5 Podkarpatská Rus v době 2. světové války a připojení k Sovětskému svazu

Maďarská vláda začala stíhat ukrajinskou inteligenci, Židy a odpůrce státu. Státní jazyky byly maďarština a rusínština. Na podzim roku 1939 došlo k masové emigraci mládeže do SSSR (po okupaci Polska se stalo sousedem Podkarpatské Rusi).⁷¹ Emigranti byli okamžitě zatýkáni a posíláni do gulagu. Z 25 000 uprchlíků přežila jen asi třetina (ta třetina, která se připojila během války k 1. čs. sboru v SSSR). Návrh na autonomii Rusínů byl u maďarské vlády smeten ze stolu s tím, že Podkarpatsko postrádá střední vrstvu, která by mohla autonomii realizovat.⁷² Ale zato vláda slibovala, že zajistí to, co Československo nebylo schopné za 20 let. Tak vznikla Podkarpatská vědecká společnost.⁷³ Rusínská akademie měla za úkol vytvořit svébytnou národní identitu Rusínů. Poté, co Německo přepadlo Sovětský svaz, byli Rusíni mobilizováni do maďarské armády na východní frontu coby spojenců Německa. Z Maďarska bylo deportováno na desítky tisíc Židů a na Ukrajině

---

⁶⁹ Nezávislost byla vyhlášena těsně po Slovenské nezávislosti. Neměla však dlouhého trvání. Na prvním a zároveň posledním zasedání Vološin vládu rozpustil a přikázal neklást odpor maďarskému vojsku. Jako jediný zástupce národnostních menšin v Československu poděkoval Vološin všem Čechům za 20 let spolupráce. V telegramu psal: „*Jménem vlády Karpatské Ukrajiny sděluji, že po prohlášení samostatnosti Slovenska se nám znemožnilo setrvat nadále ve federaci Česko-Slovenska. Proto naše vláda vyhlásila ve shodě s poslanci sněmu samostatnost Karpatské Ukrajiny...Současně vláda děkuje za dvacetiletou spolupráci, která nám pomohla povznést národní uvědomění a kulturní vývoj.*“ Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 213.

⁷⁰ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 288. Po vyhlášení samostatnosti Slovenska, Slováci situaci brzdili a komplikovali. Cestující přes Slovensko museli vystoupit z auta před hranicemi a na Slovensko přejít pěšky. Tamtéž, s. 390.

⁷¹ SSSR zatýkalo v domnění, že se jedná o maďarské občany, a tudíž je brali jako špióny.

⁷² Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 395.

⁷³ První předseda vědecké společnosti byl A. Hodinka. Výkonný ředitel byl I. Harajda – lingvista, historik, vydávatel. Akademie věd měla hlavní úkol – pomoci vytvořit svébytnou národní identitu Rusínů. Členové byli významní umělci a vědci. Vydávali časopisy vědecké a literární, zakládali knihovny – vědecké, pro děti. Vydávali monografie, kalendáře a překládali. Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 408

povraždění. V roce 1944 byl v Budapešti zřízen štáb na deportaci Židů. Velení připadlo Adolfu Eichmannu. „Počet obětí holocaustu na Podkarpatské Rusi činil celkem 104 177 osob.“⁷⁴

Rusíni na Maďarském území měli jistá (ale trochu omezená) kulturní práva. „Bylo povoleno vydávat rusínskou literaturu a rozvíjet činnost kulturních spolků za předpokladu, že jejich politická linie bude promaďarská.“⁷⁵

Prezident Beneš v rozhovoru s velvyslancem SSSR v roce 1939 prohlásil, že Podkarpatskou Rus považuje za čs. území, ale pokud by si ji Sovětský svaz nárokoval, tak proti tomu nic mít nebude.⁷⁶ Velvyslanec Majskij Benešova slova chápal jinak. Ve zprávě do Moskvy napsal: „Co se týče Karpatské Ukrajiny, měla by se ona, podle mínění Beneše, rozhodně stát součástí Ukrajinské SSR. Ještě v době, kdy byl prezidentem Československé republiky, ji vždy v duchu považoval za budoucí součást SSSR.“⁷⁷

Čs. vojenská mise požadovala od SSSR propuštění utečenců z Podkarpatska. Dekretem z roku 1942 se propuštěnci připojili k čs. jednotkám v uralském Buzuluku a v roce 1943 bojovali v bitvě u Sokolova. 1. čs. Armádní sbor měl 16 000 lidí a z toho 3177 Rusínů.⁷⁸ V prosinci 1943 byla podepsána smlouva mezi zástupci české exilové vlády a SSSR o vzájemné pomoci a poválečné spolupráci. Beneš předal v Moskvě Molotovovi memorandum, kde se psalo, že ČSR bude „národní stát Čechů, Slováků, k němuž se připojí Podkarpatská Rus se zvláštním autonomním statutem“.⁷⁹

V roce 1944 se rozjela obrovská kampaň o připojení k Sovětskému svazu. Docházelo k hromadnému nabírání do Rudé armády.⁸⁰ Vznikla komunistická strana Zakarpatské

---

⁷⁴ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 396. Největší koncentrační tábor byl ve Svaljavě, celkem jich bylo šest. Tamtéž, s. 428.

⁷⁵ Magocsi, P.R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 88. Největší přínos byla Gramatika rusínského jazyka, jejímž autorem byl Harajda. Rusínština tak byla kodifikována. Další významný počín byla Všeobecná bibliografie Podkarpatska – Harajda, Lelekač. Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 408

⁷⁶ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 404. Prezident Beneš zdůrazňoval, že Podkarpatsko je a bude součástí ČSR, ale zároveň také dodal, že „Podkarpatská Rus může patřit jenom nám, nebo Rusku.“ Na setkání s americkými Rusíny zase Beneš prohlásil, že „hlavně u tohoto spojence, u něhož bychom předpokládali zvláštní zájem o Podkarpatskou Rus, může býti tato otázka řešena jenom v rámci předmnichovských hranic, tj. že Podkarpatská Rus bude zase v Československé republice.“ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 409–415.

⁷⁷ Rychlík, J.+ Rychlíková, M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 199. Prozatímním zástupcem pro Podkarpatskou Rus se stal rusínský právník Pavel Cibere a rusínský komunist Ivan Petruščak.

⁷⁸ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 412.

⁷⁹ Tamtéž, s. 418. Stalin na memorandum reagoval: „Podkarpatská Rus bude Československu vrácena. Uznali jsme předmnichovské hranice Československa, a tím je to jednou provždy vyřešeno.“

⁸⁰ Podle československých zákonů mohl československý občan sloužit v jiném vojsku pouze se souhlasem prezidenta republiky, jinak šlo o trestný čin.

Ukrajiny, jejímž hlavním úkolem byl boj za připojení k sovětské Ukrajině.⁸¹ Strana získala celou řadu podpisů (různou metodou – přesvědčováním, výhružkami, nátlakem, dobrovolně atd.). Oficiálně tak hlasovalo pro připojení k SSSR až 90 % obyvatelstva.⁸² Dne 18. října 1944 Sovětský svaz začal obsazovat Podkarpatsko. Během 10 dnů ovládal celé území. Pod vlnou ruské a komunistické agitace došlo k vytvoření dočasného zákonodárního orgánu Zakarpatská Ukrajina.

Beneš odmítl podepsat manifest na odpojení, jelikož chtěl vrátit území do předmnichovských hranic. Gottwald vystoupil s tím, že by Československo mělo ihned odevzdat Zakarpatskou Ukrajinu. Slováci zastávali podobný názor. Údajně aby bylo umožněno sjednocení všech Ukrajinců, možná však šlo o obavy, že by si Stalin nárokoval také Slovensko.⁸³ Beneš na situaci reagoval slovy: „*Prezident a vláda mohou jen konstatovat, že nemají možnost provádět vládní svrchovanost na Podkarpatské Rusi, ale nemají právo se jí vzdávat.*“⁸⁴

ČSR se ocitlo v komplikované situaci. Z jedné strany chtělo udržet dobrý vztah se spojencem a osvoboditelem, ale na druhé straně bylo těžko pochopitelné odevzdat část svého území spojenci. Přesto Beneš během pobytu v Moskvě v roce 1945 znovu potvrdil ochotu předat Podkarpatsko Stalinovi. Dne 29. června 1945 byla podepsána smlouva o odstoupení Podkarpatska Sovětskému svazu. Smlouvu podepsali komisař zahraničních věcí Molotov, předseda vlády Fierlinger a státní tajemník ministerstva zahraničí Clementis.⁸⁵ Pro Rusíny je dodnes tato smlouva označována jako „rusínský Mnichov“.⁸⁶

Nastala vlna emigrace do ČSR, která ale byla stíhaná jako vlastizrada. Následkem toho odjela do Československa asi pouze desetina optantů. Za necelý rok bylo území nazvané Zakarpatská Ukrajina a „*degradováno na úroveň obyčejné oblasti Sovětské Ukrajiny.*“⁸⁷

---

⁸¹ Jejich nová hymna a vlajka byla sovětská a zaveden byl moskevský čas. Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 431.

⁸² Podle Hořce objížděli speciálně vyškolení agitátoři města a vesnice a hrozili, nebo naopak nabízeli mouku, nebo petrolej a sbírali podpisy. Dokonce chodili i do škol a vyvolávali mezi studenty soutěže, kdo se vícekrát na listinu podepíše. Hořec, J. *Nedělitelná svoboda Podkarpatská Rus*, Praha 1992, s. 15.

⁸³ Začátkem roku 1945 se začala na Slovensku v Prešově formovat akce za připojení východního Slovenska k SSSR. Akce bez výsledku brzy skončila, ale byla to asi poslední kapka při rozhodování o osudu ČSR pro prezidenta Beneše. *Podkarpatská Rus a Československo*, sborník ze studentské vědecké konference konané 15.-16. 10. 1997. Hradec Králové, s. 59.

⁸⁴ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 434.

⁸⁵ Jediný, kdo se postavil proti, byl lidovec Msgr. Jan Šrámek.

⁸⁶ Mezinárodní smlouva a ratifikace parlamentu jsou právně napadnutelné. Vznikly pod nátlakem SSSR a každá taková smlouva je tak neplatná. Stejně jako Mnichovská dohoda. Hořec, J. *Nedělitelná svoboda Podkarpatská Rus*, Praha 1992, s. 16.

⁸⁷ Magocsi, P.R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s. 91.

3. Školská situace před vznikem Československa

V předchozích kapitolách jsem se věnovala politické situaci na Podkarpatské Rusi za Rakouska-Uherska. Vlivem silné maďarizace místní obyvatelé ztráceli kontakt se svým mateřským jazykem. Mnozí neuměli číst, psát a počítat a pomalu docházelo k utlumování národní identity Rusínů (někteří se považovali za Maďary, nebo Maďary s řeckokatolickým vyznáním). Veškerý školní život byl určován politikou Maďarska. V roce 1889 byl vydán výnos ministerstva kultury a vyučování slibující odměny učitelům, kteří prokáží „dobrý prospěch ve vyučování maďarštině.“⁸⁸ Od té doby pomalu klesal počet nemaďarských škol. Snahy o pomadřštění vyvrcholily v roce 1907, kdy byl mimo jiné vydán školský zákon lex Apponyi (název nese po ministru školství). Stát se stal pečovatelem o školy a učitelé se stali státními zaměstnanci s lepším platem a zajištěným důchodem, ovšem pouze pod podmínkou, že složili přísahu věrnosti státu a zavázali se, že budou vychovávat žáky k oddanosti státu a příslušnosti k maďarskému národu. Školství má mít pouze jeden vyučovací jazyk – maďarský. Do tohoto roku existovalo na Podkarpatské Rusi na 23 škol s rusínským vyučovacím jazykem. Rok poté, nezbyla žádná obecná škola, kde by se vyučovalo v jazyce místního lidu nebo dokonce jazyku zdejšího lidu. Zůstalo pouze 34 dvojjazyčných škol.⁸⁹ Před první světovou válkou na Podkarpatské Rusi ze 600 škol jen 18 z nich s 1600 dětmi si udrželo rusínský jazyk. Postupně zanikaly rusínské časopisy a vědecky se pracovalo pouze maďarsky. Pro inteligenci se vydávaly maďarské listy a rusínské pouze pro lid.⁹⁰

3.1 Školy, vzdělávací instituce a výuka

Celkový počet škol, nejen těch rusínských, byl nedostačující. Například měšťanských škol s maďarským vyučovacím jazykem bylo pouze šest. Negramotnost byla tedy vysoká i mezi maďarským obyvatelstvem.⁹¹ Zanedbaná byla také lidová výchova. Čítárna nebyla na Podkarpatské Rusi ani jedna. Byla pouze v kasinech, ale zabývala se převážně politikou. Knihovny byly pouze ve městech, a to u křesťanských spolků. Divadlu se věnovala pouze židovská společnost ve městech Užhorod a Mukačevo. Podle pedagoga

---

⁸⁸ *Pedagogická encyklopedie*, Chlup, Kubálek, Uher, 1937, s. 219-222.

⁸⁹ V roce 1868 bylo v Maďarsku 479 rusínských škol a jejich počet ještě vzrostl na 571. Až po vydání zákona z roku 1907 jejich počet klesl na 34 církevních dvojjazyčných rusko-maďarských škol. Pešina, J. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 261.

⁹⁰ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 10.

⁹¹ Pešina, J. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 265. V roce 1934 byly 3 měšťanské školy podkarpatoruské z nich jedna církevní, 2 československé a 12 smíšených.

Peška jediným významným počinem té doby bylo založení spolku „Muzeum Lehockého“. Zanícený měšťan Lehocký sbíral po celý svůj život historické památky a na konci života založil spolek a celou svou sbírku mu věnoval.⁹²

O situaci na území Podkarpatska konkrétněji hovoří čísla: před vznikem ČSR bylo 517 obecných škol. (893 třídy s průměrně 62,86 žáky) s maďarským vyučovacím jazykem. Maďarský jazyk byl taktéž povinným jazykem všech škol. Na 34 školách konfesijních bylo povoleno vyučovat některé předměty v ruském jazyce. Čistě ruské školy neexistovaly. Vyšší školy byly jen maďarské – 8 škol občanských, 3 gymnázia, 3 ústavy pro vzdělávání učitelů („v roce 1902 vznikl v Užhorodě z iniciativy biskupa mukačevské eparchie Julia Fircaka *Řeckokatolický ženský učitelský ústav*“⁹³), 2 obchodní školy, 1 zemědělská, 1 keramická, 1 ústav pro hluchoněmé. Maďarských žáků bylo maximálně 15 %, přesto se vyučovalo v maďarském duchu a jazyce.⁹⁴

Gymnázia byla čistě maďarská s dobrým učebním materiálem, ale ačkoliv budovy byly zvenku nádherné, uvnitř byly nepraktické a nevhodné. Zato obecné školy neměly pomůcky téměř žádné, nebo je zničila válka. Válka ničila mnohé školní budovy. V některých školách byli ubytováni vojáci všech armád. Ze škol se staly konírny a na horách útulek pro vlky. Během šestiletého pustnutí školních budov docházelo k jejich rozkrádání. V některých chyběly lavice, okna, tabule nebo byly využívány jako nouzový přístřešek pro zvířectvo i pro lidi.⁹⁵

Vedle učitelských ústavů, hospodářské školy a obchodní školy existoval také ústav pro hluchoněmé a ústav pro opuštěné děti. Většina státních škol byla najatá od Židů, kteří je právě k tomuto účelu stavěli. Žáci se převážně učili zpaměti nejzákladnějším vědomostem z čtení, psaní, počítání a maďarské mluvnice. Zřizováno bylo celkem dost opatrogen pro malé děti (mateřské školky). Děti se tam naučily několika maďarským větám a už v raném věku se u nich mohl rozvíjet kladný vztah k maďarskému jazyku.⁹⁶

---

⁹² Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 168.

⁹³ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 155.

⁹⁴ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 34.

⁹⁵ Pešek, J. *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1921, s. 10.

⁹⁶ Tamtéž, s. 5-10.

3.2 Školní docházka

Značná část dětí byla osvobozena od školní docházky, což mělo za následek, že v marmarošské župě bylo 70 % negramotných, v berežské 53 % a v některých obcích dokonce i 100 %. Docházka byla pouze šestiletá. Děti od 12-18 docházeli v zimě do školy tzv. opakovací. Také jednotřídní školy měly například 6 oddělení, kde se musel učitel věnovat každé skupině zvlášť v rámci jedné třídy. Tím ztrácel hodně času a výuka nebyla dostačující.⁹⁷

3.3 Úspěchy maďarské vlády

Přestože za vlády Maďarů nemůžeme mluvit o rozvoji vzdělávání a národního uvědomění, nebylo dostatek škol, nebyla možnost vyučovat v jazyce tamějšího lidu, nebyla ani chuť lidu vzdělávat se (vzhledem k jejich sociální situaci), přestože se ve školách učilo hlavně mechanickému učení s cílem naučit maďarský jazyk, přesto maďarská politika podnikla i významné kroky ve prospěch rusínského lidu. Jeden z takových kroků bylo například nakladatelství „*Unió*“, které mělo za úkol vydávat knihy a noviny v rusínském jazyce. Redaktorem byl ředitel užhorodského učitelského semináře, novinář a pedagog Augustin Vološin. Augustin Vološin stál za vznikem příručky o gramatice rusínského jazyka. Jeho jazyk je sice stále ještě ukrajinský, ale už významně ovlivněný rusínskými učiteli a doplněný o slova z rusínské slovní zásoby (místní dialekt).⁹⁸

Rusínskému spisovateli Alexandru Mytrakovi se podařilo vydat rusko-maďarský slovník a posmrtně vyšel maďarsko-ruský slovník. Rusínský učitel a folklorista Michail Vrabel vydal první rusínský folklorní sborník. Následně také rusínský slabikář, který byl napsán lidovou hovorovou rusínštinou. Řeckokatolický duchovní Michail Balog založil

---

⁹⁷ Pešina, J. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 260-261.

⁹⁸ Augustin Vološin se narodil v roce 1874 na Podkarpatské Rusi. Byl řeckokatolický duchovní, pedagog, publicista, rusínský politik ukrajinského směru. Od roku 1917–1938 byl ředitelem církevního učitelského ústavu a autorem mnoha didaktických a učebních pomůcek. Byl také zakladatel nakladatelství „*Unió*“. V roce 1918 prosazoval sjednocení všech rad a připojil se k delegaci s žádostí o připojení k ČSR. V krizovém roce 1939 se stal prezidentem Karpatské Ukrajiny a vyhlásil nezávislost. Ale pouze den po vyhlášení republiky (po okupaci Maďarskem) opustil zemi a pobýval v Praze. Za druhé světové války měl jediný cíl – začlenění Karpatské Krajiny do ČSR jako autonomního území. 15.15. 1945 byl sověty zatčen a odvezen do věznice NKVD v Lefortovu. Již 19.7. téhož roku zemřel na zástavu srdce. Dle slov historika Popa se z Vološina stala legenda: „*V nezávislé Ukrajině nacionalisté vytvořili kolem jména Vološina legendu o vůdci ukrajinského národního hnutí a geniálním státníkovi 20. století. Ve skutečnosti byl Vološin v tzv. ukrajinském hnutí na Podkarpatsku v době první a druhé ČSR pouze nastrčenou figurkou ukrajinských nacionálních radikálů z Haliče a nacistů, státníkem byl slabým, opovrhovali jím i samotní ukrajínští nacionalisté. A. Vološin proto může být hodnocen pozitivně pouze jako duchovní a pedagog.* Pop, I. *Podkarpatská Rus – osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha, 2008, s. 270.

v Marmarošské Sihoti internát pro rusínské studenty a košíkářskou školu. Školu absolvovalo do roku 1914 na 630 chlapců. Košíkářství se stalo domácím řemeslem (pletly se nejen košíky, ale také třeba nábytek). Kromě toho zřídil také dívčí řemeslnou tkalcovskou školu. Do roku 1914 absolvovalo školu 400 dívek. Rusínský pedagog Jevmenyj Sabov vydal v roce 1890 učebnici „*Russkaja gramatika i čítanka k izučeniju literaturnago jazyka ugro-russkich*“. Jazyk svých knih nazval jako tradiční literární jazyk Podkarpatska. Jak udává Ivan Pop jednalo se spíše o podkarpatskou variantu ruského jazyka než o rusínský literární jazyk.

Za zmínku stojí také dvě jména Feodosije Zlockého, který vydal historickou gramatiku rusínského jazyka v maďarštině a Tivadara Lehoczkyho, který vydal první sbírku rusínských přísloví a pořekadel. Založil také v Mukačevě Historicko-archeologické muzeum, které bylo jediné až do roku 1945.⁹⁹

Během působení Rakouska-Uherska na území Rusínů se rusínská inteligence rozdělila na dva tábory. První tábor se orientoval na Rusko (Dobrjanský, Mytrak, Rakovský) a druhý tábor můžeme označit jako rusínofilský (Homičkov, Zlocký, Czopey). Rusofilové byli ze starší generace a psali zásadně rusky. Mladší generace objevila hodnotu rusínského lidového jazyka a potřebu tento jazyk upravit a zkodifikovat. V roce 1881 vydal pedagog a lingvista Lazslo Czopey učebnici pro rusínské lidové školy v rusínštině. Dva roky nato vydal první rusínský slovník. Vycházel z dialektů rusínských obyvatel předhůří a rovin. V úvodu knihy napsal, že rusínský jazyk je svébytný a nesmí se zaměňovat za jazyk ruský. Za tuto práci byl Czopey oceněn Uherskou akademií věd. Tábořem rusofilů byl však odmítnut s tím, že podceňuje význam a úlohu ruských tradic na Podkarpatské Rusi. Vedle těchto dvou táborů, existoval také proud tzv. maďarónů (skupina Rusínů promaďarsky orientovaných) – Dragobecký, Nevickij, Romanec, Melleš. Propagovali ve svém týdeníku „Kelet“ nezbytnou asimilaci Rusínů. Jejich oponenty byli – Žatkovič, Vološin, Choma, Strypský. Ti hájili právo rusínského národa na svébytnost, zachování tradic a kultury.¹⁰⁰

V tomto krátkém vhledu do situace, která panovala na území Podkarpatska před sjednocením s Československem, jsem nastínila problémy, se kterými se musela československá vláda vypořádávat. V první řadě to byl nedostatek školních budov, které poničila válka, nebo nedostatečná péče o ně, nedostatek tříd, kvalifikovaných učitelů, kteří odmítli složit slib věrnosti Československu, pomůcek, které byly ve špatném stavu, nebo vůbec žádné. Bylo také nutné přesvědčit místní lid o potřebě vzdělávat se a docházet do škol, a v neposlední řadě se ukázal jako klíčový problém – problém kodifikace jazyka a učebnic.

---

⁹⁹ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 237.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 237–255.

Jak jsem naznačila v předchozích kapitolách už před první světovou válkou jazykovědci a učitelé neměli v této věci jasno. Jedni považovali jazyk místního lidu za ruský jazyk a jiní za ukrajinský. Tento konflikt se neodehrával pouze na poli jazyka, učebnic a výuky, ale odrážel se také v politice, která měla určovat budoucí směr Podkarpatska. Tato schizofrenní situace měla své kořeny již dávno před vznikem Československa a v podstatě není vyřešena dodnes.

4. Školství po vzniku Československa

Po vzniku Československa se stalo pro většinu českých politiků a historiků hlavním úkolem „*naučit zanedbaný lid číst, psát a počítat, poněvadž jeho strašná hospodářská bída roste především z jeho neuvěřitelné negramotnosti*“.¹⁰¹ Zdůrazňovali také důležitost příslušnosti k rusínskému národu, jelikož žádný národ nelze odnárodnit. Podkarpatskou Rus nelze pomádarštit, ani počestit. Nebyl to však jediný úkol Československa. Podkarpatská Rus si musela ze všeho nejdříve sama uvědomit svou identitu a sjednotit se – politicky, národně i jazykově. Školy neměly „pouze“ naučit číst, psát a počítat, aby se snížila chudoba lidu, ale také rozvíjet, vyhledávat a vychovávat rusínskou inteligenci, jelikož mezi obyvateli Podkarpatska nepanovalo jasné národní povědomí. Určující bylo pouze náboženství řecko-katolické, ale sami se označovali za Rusy „*což ve skutečnosti nevypovídá o jejich identitě nic, protože tento výraz má v ukrajinštině, ruštině a rusínském dialektu různý význam*“¹⁰²

Československu po celou dobu své existence řešilo několik zásadních problémů, které podrobněji popíšu v dalších kapitolách.

4.1 Systematizace školství za První republiky

Ústavní listina Československé republiky obsahovala zákon č. 189/1919 Sb. „*o školách národných a súkromných ústavoch vyučovacích a vychovávajúcich*“.¹⁰³ Novela zákona č. 295/1920 Sb. obsahovala koncepci zřízení veřejných škol v každé obci s nejméně čtyřmi sty školou povinnými dětmi. Vyučovacím jazykem se stal jazyk mateřský. Podmínkou bylo, že vyučovací jazyk musí být totožný s mateřským jazykem dětí, o které se jedná. Za takových podmínek (400 dětí, mateřský jazyk) mohla být zřízena veřejná škola obecná nebo měšťanská. Otázka řízení menšinových škol byla řešena v zák. 292/1920. Pokud učitel získal diplom v maďarském učitelském ústavu a chtěl pracovat na obecné škole nebo měšťanské škole s neslovenským vyučovacím jazykem, musel splnit zkoušku ze základů státního jazyka československého, oficiálního. Úpravy zákoníku obsahovaly také dodatky jako například povinnost na školách s jiným vyučovacím jazykem než československým fakultativně vyučovat československý jazyk z důvodu zvládnutí tohoto úředního jazyka. Stal se tak povinným na všech školách. Střední školy a učitelské ústavy

---

¹⁰¹ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 90.

¹⁰² Konference *Podkarpatská Rus v Československém státě 1918-1945*. Praha a Užhorod, 2014, příspěvek Rychlík.

¹⁰³ Mosný, P. *Podkarpatská Rus – Nerealizovaná autonómia*. Bratislava, 2001, s. 55.

měly povinnost výuky československého jazyka a vysoké školy byly zřizovány převážně jako školy s československým jazykem.¹⁰⁴

Zakládaly se také menšinové knihovny, pokud bylo v obci alespoň 400 příslušníků národnostní menšiny, mohla být zřízena knihovna, pokud byl počet menší, přihlíželo se také k tomu, zda menšinové obyvatelstvo dosahovalo alespoň 10 % z celkového obyvatelstva žijícího v obci. Knihovnu spravovala rada, která byla jmenována z příslušníků té dané národnostní menšiny. „*Oblast' školstva u kultúry v prirodzenom prepojení na oblast jazykovú nevykazovala diferencie či rezervy v chápání a uplatňování postavenia všetkých občanov bez rozdielu.*“¹⁰⁵

Školský systém Československa můžeme rozdělit podle několika hledisek. V první řadě na typy škol. Národní školy byly školy – mateřské, opatrovny, obecné (nebo také lidové), měšťanské (dnešní druhý stupeň základních škol), střední školy (gymnázia, obchodní akademie atd.), ústavy a speciální (tj. pomocné školy pro slepé, hluchoněmé a zmrzačené). Dále školy můžeme rozdělit podle vyučovacího jazyka a podle zřizovatele. Podle vyučovacího jazyka byly na Podkarpatské Rusi školy československé, podkarpatoruské, maďarské, německé, rumunské a hebrejské.¹⁰⁶ Podle zřizovatele byly školy na prvním místě státní (asi 90 % všech škol). Církevních bylo 125, obecních 4, spolkových (hebrejských) 5.¹⁰⁷

Školy byly podřízené v Čechách a na Moravě okresním školním výborům, na Slovensku a Podkarpatské Rusi školním inspektorátům.¹⁰⁸ Po rozpadu Rakouska-Uherska zřídilo Československo v Užhorodě školský referát, který spadal pod ministerstvo školství a národní osvěty. Prvním školským referátem byl zkušený pedagog Josef Pešek.¹⁰⁹ Na sjezdu československého učitelstva v roce 1920 Josef Pešek popsal situaci školství na Podkarpatsku v článku „*Základy školské organizace v Podkarpatské Rusi*“. Ve svém projevu zmínil, že hlavním a zásadním úkolem nové vlády je vytvořit vzdělávací systém v souladu s místními poměry a se životem místního lidu. Upozornil, že při zřizování škol by se mělo přihlídnout k hospodářským poměrům. Například na severu, kde jsou hory, a chov dobytka je základní obživou, je třeba zřídit kurzy mlékařské, zpracování dřeva, základy obchodu, aby mohli

---

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 57.

¹⁰⁵ Mosný, P. *Podkarpatská Rus – Nerealizovaná autonómia*. Bratislava, 2001, s. 58-59.

¹⁰⁶ Byly viditelné rozdíly směrem od západu na východ. Zatímco v Čechách školy byly pouze československé a německé, na Slovensku byly již čtyři školy – československé, podkarpatoruské, německé, polské a na Podkarpatsku škol šest. Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 259.

¹⁰⁷ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 259.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 259.

¹⁰⁹ Po Josefu Peškovovi následovali další školští referenti – Josef Šimek, dr. Slavík, Viktor Klíma, František Chmelař. Науковий вісник №4 закарпатського художнього інституту. Ужгород, 2013, s. 338.

místní své výrobky prodat. Na jihu, kde jsou úrodné půdy, pak školy zemědělské a vinařské.¹¹⁰

Školní inspektoři, kteří plnili funkci administrativní a dozorčí, byli přímo podřízeni školskému referátu. Školský referát zřizoval kvalifikační komise pro školní inspektory, dále komise odvolávací a disciplinární. V sídle školského referátu v Užhorodě jmenovalo ministerstvo tři zkušební komise. Pro školy obecné a měšťanské, pro zkoušky způsobilosti z ženských ručních prací a pro zkoušky způsobilosti pro mateřské školy.

Místní školskou správu vykonávaly školské stolice (škol obecních a církevních). Funkční období bylo tříleté. Školská stolice volila učitele a kontrolovala docházku, budovu, dodržování zákonů, učební pomůcky a jednala ve sporech mezi učiteli a rodiči. Stolice si volila svého kurátora, který spravoval jmění školy, vyplácel výplaty. U škol státních vykonávala správu kuratoria. Při každé státní škole mělo být zřízeno kuratorium, které se skládalo ze zástupců obce, církve, školy a lékaře. Školní stolice volily učitele a staraly se o školu.¹¹¹

Podkarpatská Rus byla rozdělena do 14 školních obvodů, které spravovali okresní školní inspektoři. Byly to obvody: Velká Berezná, Užhorod ruský, Užhorod slovenský, Svaljava, Mukačevo, Rozvigovo, Beregsaz, Iršava, Sevljuš, Chust, Volové, Ťačevo, Akna Solotvina.

4.2 Problémy při budování školství

V dubnu roku 1920 se konal první sjezd učitelů Podkarpatska, na němž se řešily tyto otázky – 1. vyučovací jazyk, 2. typy škol, 3. postátnění církevních škol, 4. potřeba nových školních knih, 5. mateřské školy, 6. vzdělávání učitelstva, 7. osvětová a sociální práce učitelstva, 8. organizace učitelská. V této kapitole se budu věnovat zásadním problémům na počátku vzniku školského československého systému na Podkarpatské Rusi. Některé problémy se podařilo částečně vyřešit, u jiných se to nepodařilo za 20 let společného státu vůbec. Zmíním se tedy o problémech vyučovacího jazyka, učitelích, školách, učebnicích a pomůckách a školní docházce.

Hlavním problémem na školách byl vyučovací jazyk, jelikož rusínský jazyk nebyl nijak kodifikován, na některých školách vyučovali emigranti z Haliče jazyku ukrajinskému, ruští emigranti jazyku ruskému a ostatní domácím jazyku tzv. maloruskému, rusínskému

---

¹¹⁰ Науковий вісник №3 закарпатського художнього інституту. Ужгород, 2010, s. 254-257.

¹¹¹ Pešina, J. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 3-4.

(některému z dialektů). Boj o orientaci neprobíhal pouze na školách, ale také mezi osvětovými organizacemi a na úřadech. Šlo o boj, který měl určit budoucí politiku země. Jedním z důvodů byl také fakt, že učitelé neznali a neměli se kde naučit rusínskému jazyku, jelikož doba uherské vlády to neumožňovala. Nebyli vedeni k národnostnímu uvědomění.

„*Samotný název Rusín znamenal pro inteligenci cosi sprostého asi jako chlap. Možnost vyučování v této mužické řeči byla velmi těžko pochopitelná pro každého inteligenta.*“¹¹² K ruskému směru se hlásil například Spolek Duchnoviče, Anton Beskid, Andrej Bródy, a další. Rusofilové považovali ukrajinštinu za ruský dialekt a výmysl Němců a Rakušanů. Vycházeli z představy, že Rusín znamená Rus. V „lidovém katechismu“, který vydal Spolek Duchnoviče, se psalo: „*Patříme ke karpato-ruskému národu. Karpatským se nazýváme proto, protože žijeme v Karpatech, ruským národem se nazýváme proto, protože pocházíme z národa, který žije v Rusku a nazývá se ruským [...] Rus a Rusín znamená totéž.*“¹¹³ V článku Literární jazyk Podkarpatské Rusi autor E. Sabov píše: „*A lid? Lid jde také cestou ruskou ne ukrajinskou. Dejte mu knížku ruského obsahu a on najde v ní i nesvá slova. Dejte mu ukrajinskou a on ani nezačne čísti, ale řekne: »To je polské.« A má pravdu, neboť polské, jak on to vycítuje, odráží se v té řeči, tu nenajde jen slova nesvá ale i obraty řeči nesvé.*“¹¹⁴

Vedle ruského směru existoval také směr ukrajinský. Jeho představiteli byli například Augustin Vološin, Julian Revay a spolek Prosvita. Ukrajinofilové naopak tvrdili, že Rusín a Ukrajinec je totéž. Ukrajinofilové měli podporu od emigrantů z Polska a také od profesorů ukrajinské hospodářské akademie v Poděbradech. K jazykové otázce na Podkarpatsku se vyjadřoval také jazykovědec a etnograf Dr. Pankevič, který naopak vůči názorům Spolku Duchnoviče zaujímal stanovisko, že rusínský jazyk je jeden z ukrajinských dialektů a utvářel se vlivem čtyř etnografických celků – rumunský, maďarský, polský a slovenský.¹¹⁵

Třetí proud se nesl v duchu rusínismu. Podle rusínofilů byli obyvatelé Rusíni, nikoliv Rusové, či Ukrajinci. Zastánci tohoto směru byli hlavně řeckokatoličtí duchovní v čele s prešovským biskupem Pavlem Gojdičem. Rusíni chtěli zavést do škol rusínský jazyk složený z místního dialektu. Ale ke směru se hlásili i lidé, kteří jazykovou otázku

---

¹¹² Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 148.

¹¹³ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 156.

¹¹⁴ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 125.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 130–139.

nepovažovali za nezbytnou a nebránili se ruštině, či ukrajinštině. Tento proud sám o sobě nebyl jednotný. Objevovaly se orientace proruské i promaďarské.

Jazykový konflikt nekončí ani v roce 1937, kdy se v Národních listech píše: „*Národnostní a jazykové spory mezi podkarpatoruskými Rusíny nemají konce. Zachvátily již všechna odvětví veřejného života, školství, církve, veřejnou správu, a nakonec pronikly i do košického rozhlasu. Boj se rozpoutává každou chvíli pro něco jiného. ... Na podzim byly jablkem svárů ruské učebnice, na sklonku zimy oslavy Puškinovy. Nelze zakrývat, že tato dějinná událost zastihuje rusínskou inteligenci národnostně nejednotnou. K jednotě a snášenlivosti musí Rusíni dospět sami a uvědomit si, že okolí nebude brát na jejich spory zvláštní zřetel.*“¹¹⁶

Celý problém tkví v představě národa. „*Národ je ve skutečnosti moderní konstrukt, který vzniká teprve na určitém stupni vývoje etnika, a to jen za příznivých okolností. Negramotný člověk bez národního uvědomění ve skutečnosti nepatří k žádnému národu a nemá žádnou národnost. Teprve s růstem vzdělanosti se obyvatelstvo začalo národně uvědomovat a hlásilo se buď k ruské, ukrajinské, nebo rusínské orientaci. Stručně řečeno, každý byl tím, kým se být cítil. Nutno říci, že československé úřady tento přístup respektovaly, byť si s tím nakonec vysloužily kritiku od všech tří směrů.*“¹¹⁷

Na konec této kapitoly uvedu ještě krátký fejeton z Lidových novin z roku 1922, který vtipně vykresluje komplikovanou situaci:

Filologové: (Stalo se v hlavním městě Užhorodě, nedaleko malého mostu.)

1. Filolog (mírně se ukloniv): Moje považania, pane kolego.
2. Filolog (hrdě se znatelným sebevědomím): Zdravstvujtě gaspadine.
  1. Filolog: A čo bude s jazykovou otázkou?
  2. Filolog (s velkým křikem): Vološinova gramatika, druhá část – slovník Mitrakův.
    1. Filolog (Rychle se ohlédne a uviděv kupku jablek, ptá se): Neznáte, jaká jsou ta jablka? Sladká?
    2. F (s údivem nad náhlou změnu rozhovoru): Nikoliv, ta jablka nejsou sladká, ale kyselá. Kvasně.
    1. Filolog (směje se): Vološinova gramatika, druhá část, a jak mluvíte: „kvasně jabloka“. Ta gramatika tak neučí.
    2. F (sám sobě: čert vzal tu gramatiku, už ji musím přečíst, nahlas se omlouvá): Ale, ale já vím, leč zvykl jsem tomu, tedy tak mluvím.

¹¹⁶ Národní listy z roku 1937, soukromý archiv Veroniky Kuželové.

¹¹⁷ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 157.

1. F: Tedy proč bojujete proti jazyku, jakému jste zvykl, a proč nechcete takovou gramatiku, které je složená na základě toho jazyka, jakému jste zvykl?
2. F: (Neví, co má praviti): Kterou například?
  1. F: Čopejovu.
  2. F: Sestavenou na rozkaz maďarského ministerstva!
  1. F: Tedy Vološinovu I. Anebo Lučkayovu, anebo...
  2. F (Vidno, že nezná tyto knihy): Uvidíme!
  1. F: S panom Bohom!
  2. F: Všeho charašovo! (Oba kráčejíce dále hovoříce sami se sebou)
1. F: On je „filolog“ a chce psáti o jazykové otázce! Hanba!
2. F: Proklatý cizinec, smí sebe nazývati „filologem“ a umí lépe gramatiku nežli já! Hanba!¹¹⁸

4.2.1 Problém – vyučovací jazyk

Generální statut Podkarpatské Rusi určil za úřední jazyk rusínský jazyk. Ale o jaký jazyk ve skutečnosti šlo? Šlo o dialekt ruský, ukrajinský, anebo o samostatný jazyk? Československá vláda pověřila Ministerstvo školství a národní osvěty, aby tento jazykový oříšek rozlousklo. Ministerstvo se ale obrátilo na Českou akademii věd a umění, aby vydala definitivní rozsudek. Komise odborníků musela tedy vyřešit, zda se bude na školách vyučovat spisovná ruština, ukrajinština, či zda bude kodifikován nový jazyk vycházející z místního nářečí. Komise nedošla k definitivnímu rozhodnutí a navrhla, aby ve věcech jazykových rozhodl domácí lid a inteligence. Sami se domnívali, že nejlepší bude ukrajinský jazyk s etymologickým pravopisem.¹¹⁹ Komise navrhla, aby se místnímu obyvatelstvu přečetl tentýž text v ruštině, ukrajinštině a rusínštině (místním nářečím) a obyvatelstvo samo má rozhodnout, který jazyk je mu nejbližší.¹²⁰

O jazyku měli ale v první řadě rozhodnout učitelé. Ale ani učitelé nenašli společnou řeč. V praxi to vypadalo tak, že každý učitel učil v jazyce, který mu přišel nejlepší, nebo který zrovna ovládal. Školské úřady to prozatím tolerovaly, pouze maďarština byla zakázaná. Na prvním sjezdu učitelů v roce 1920 nedošlo k touženému výsledku, sjezd se

¹¹⁸ Lidové noviny z roku 1922, soukromý archiv Veroniky Kuželové.

¹¹⁹ Etymologickým pravopisem jsou míněná slova, která se píše ne podle toho, jak je slyšíme (fonetický pravopis), ale podle toho, jak vznikla (a třeba se tak dříve i vyslovovala), např. podpis je od slova podepsat, proto musíme napsat poDpis, třebaže slyšíme poTpis, svatba od svatý apod.

¹²⁰ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 160

opakoval v roce 1923, kdy vznikla anketa mezi odborníky a učiteli. Zajímavé bylo také zjištění Josefa Peška ze schůze rodičů, kteří nechtěli, aby se jejich děti vzdělávaly ve velkoruském jazyce nebo maloruském, ale aby se učily jazyku církevního obřadu. Jazyku, kterým mluví pop při bohoslužbách, aby dovedly číst modlitební knížky a rozuměly jim.¹²¹

Nakonec bylo rozhodnuto na návrh Josefa Peška¹²², že se bude vyučovat jazykem ukrajinským s etymologickým pravopisem. Rusofilové se nevzdávali a obrátili se k prezidentu Masarykovi. Ten delegaci přijal a vyslechl, ale odmítl se k jazykové otázce vyjádřit s tím, že je to záležitost Podkarpatské Rusi. Český národ nemůže určovat, jakým jazykem se bude vyučovat. Rusofilové považovali prezidentův postoj za nespravedlivý a pokoušeli se dokázat, že česká vláda ve skutečnosti není neutrální. Tak byla jazyková otázka až do konce První republiky nevyřešena. V praxi se vyučovalo na lidových školách místním dialektem, střední školy byly rozděleny – učitelské ústavy byly ruské i ukrajinské, obchodní akademie v Užhorodě ukrajinská, gymnázia v Mukačevě, v Chustu, v Prešově ruská a v Užhorodě a Berehovu ukrajinská. Tomu byly přizpůsobeny i učebnice. (I když byly učebnice označovány jako rusínské.) V období autonomie byl jazyk sjednocen, když se vlády ujal ukrajinský prezident Vološin a jazykem úředním i školským se stala ukrajinština.¹²³

Další kongres podkarpatoruského učitelstva dne 4. ledna 1925 v Mukačevě měl už konečně vyřešit otázku jazykové praxe. Ani tentokrát kongres nebyl schopen dojít jednotného stanoviska, a tak otázka jazyková zůstala stále ve stavu provizoria. V novinách se můžeme dočíst: „*Ten, kdo zná poměry na Podkarpatské Rusi a kdo se snaží vniknout do přání a tužeb podkarpatského lidu, ví, že je sice na Podkarpatské Rusi důležitou otázkou, jakým jazykem se mluví, ale hlavní otázkou interesující lid že je, aby měl tím jazykem co jíst.*“ Kongresu se zúčastnilo na 400 učitelů a údajně 85 % přítomných rusínských učitelů a učitelek mluvilo mezi sebou na ulici maďarsky.¹²⁴

A jak se na školách nakonec komunikovalo? O tom píše Ivan Olbracht ve svých poznámkách z vyučování na rusínských vsích: „*Ze začátku se učitel s dětmi dorozumí jen domácím dialektem, a když poněkud vospějí, učí je mluvíti a psáti rusky, ukrajinsky, nebo v nářečí pokračuje, podle toho, jakého je směru, jak sám dovede, nebo prostě jak ho*

---

¹²¹ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, rok 1922.

¹²² Josef Pešek byl zastánce místního jazyka a byl za to u obou směrů (ruského a ukrajinského) kritizován a neoblíben. Rusofilové dokonce žádali jeho odvolání. Nakonec se proti postavili ukrajinoofilové a vyjádřili Peškovi svou podporu. Více o Peškovi v kapitole Učitelé.

¹²³ Rychlík, J.+ Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 162–163.

¹²⁴ Lidové noviny, rok 1925. Soukromý archiv Veroniky Kuželové.

*napadne. Ale ve většině rusínských vesnic se vyučuje ukrajinštinou, nebo alespoň řečí ukrajinštině velmi blízkou.*¹²⁵

Komplikovanou jazykovou situaci vykresluje také zpráva Ministerstva školství, ve které se píše jak pedagogický sbor Reálného gymnázia v Mukačevě roku 1938 navrhl snížení známky schování třem studentkám, které psaly fonetickým pravopisem, přesto, že ředitel výslovně zakázal psát závěrečné práce foneticky, nýbrž etymologicky. Bylo nepřípustné, aby se na jedné škole psalo oběma způsoby. Nakonec byl se souhlasem ředitele gymnázia Dr. Sulinčákem trest zrušen, ale studentky se musely veřejně omluvit. Referát Podkarpatské Rusi prohlásil, že se musí vyučovat pravopis a jazyk schválený ve škole a podle zavedených učebnic.¹²⁶

Za zmínku stojí také návrh na zavedení latinky na Podkarpatské Rusi s cílem sblížit rusínský národ s československým. Kdyby Rusíni psali latinkou, rozuměli by Češi a Slováci bez nutnosti studia azbuky. Latinka byla považována za jazyk evropských národů. Přeměna neměla být složitá, neboť latinka obsahuje všechny hlásky, které vyžaduje rusínský jazyk.¹²⁷

Pamětnice Agáta Pilátová pochází z rusínské rodiny a doma hovořili rusínsky a maďarsky. O rusínštině říká: *„rusínština je jazyk, kterému rozumí dobře Ukrajinci, ale není to ukrajinština. Mezi ukrajinštinou a rusínštinou je přibližně podobná diference jako mezi slovenštinou a češtinou. Když člověk mluví pomalu slovensky a poslouchá ho 12leté dítě a dává pozor, tak většinou slov rozumí. Asi takový je to rozdíl.*¹²⁸ Její tatínek učitel Cshehily byl toho názoru, že rusínština má blíž k ruštině. *„My jsme doma hodně mluvili rusínsky. Proto si nejlíp rozumím s Rusíny na Podkarpatské Rusi a s těmi, co odtud přišli do Maďarska nebo Česka. Postupem let, kdy byla rusínština v tehdejší Sovětském svazu zakazována stejně jako rusínská národnost, původní jazyk se ovšem velice přiblížil k ukrajinštině.*¹²⁹

Jiného názoru byla zase paní Mathauserová: *„známí zastávají názor o blízkosti rusínštiny k ukrajinštině, a naopak o její nepodobnosti k velkoruštině. To jsem mohla potvrdit i já, protože velkoruštině, kterou, jak si teď vzpomínám, mluvila naše školní doktorka, ruská emigrantka, jsem nerozuměla, kdežto rusínštině, ano.*¹³⁰

---

¹²⁵ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 166. Této situaci nahrával i fakt, že existovaly tři učitelské ústavy na Podkarpatsku. Jeden v Mukačevě, s vyučovacím ruským jazykem, a dva církevní řeckokatolické v Užhorodě s ukrajinským vyučovacím jazykem.

¹²⁶ NA, MŠANO, f. 584, karton 315, 316.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Světla Mathauserová (Cesty a křižovatky, 2011).

Paní Anna Janoušková zase říká, že inspektor Bartoš komunikoval s jejím tatínkem Mykolou Chrapkem „úředně ukrajinsky, osobně česky, později dostal někdy úřední dopis v ruštině a někdy v ukrajinštině. Občas i v jakési smíšené řeči, možná rusínštině, možná v poločeštině se snahou o některý z uvedených jazyků, to neumím posoudit.“¹³¹

Naopak Jaroslav Beránek vzpomínal: „Mezi sebou jsme mluvili česky a rusínsky. Rozuměli jsme si bez problémů. Ono je to velice příbuzné, je to bližší než ukrajinština.“¹³²

Tyto Jazykové střety také komplikovaly vznik tolik potřebných učebnic a pomůcek. V další kapitole se proto budu věnovat problému kodifikace rusínských učebnic.

4.2.2 Problém – učebnice a pomůcky

Rusínské školy používaly nejčastěji jako vyučovací jazyk rusínštinu vycházející z Vološinovy mluvnice z roku 1901.¹³³ Střední školy používaly ruský jazyk, nebo ukrajinský s etymologickým pravopisem. Ukrajinský jazykovědec Pankevič vydal pro tyto školy novou gramatiku¹³⁴, která byla aprobována ministerstvem školství. Ruský směr v reakci na to vydal svou vlastní ruskou mluvnici vydanou Jevgenijem Sabovem v roce 1924. Učebnice vycházela ze spisovného ruského jazyka, ale byla doplněna o místní nářečí.¹³⁵ Tak se na školách, které byly oficiálně nazývané jako rusínské, vyučovalo ze dvou mluvnic – z ruské s etymologickým pravopisem a ukrajinské vycházející z haličské verze ukrajinštiny.¹³⁶ Přesto oba směry zdůrazňovaly nutnost opírat se o místní dialekt.

Z průzkumu historika Rychlíka se dozvídáme, že situace byla velice nepřehledná. Třídní výkazy byly psané jednou rusky, jindy ukrajinsky, anebo místním nářečím. Ačkoliv školský referát vydal v roce 1922 nařízení vyučování na učitelských ústavech ukrajinsky a učitelé měli skládat zkoušku z ukrajinštiny, realita byla poněkud složitější. Slovenský novinář Sidor popsal složitou jazykovou situaci takto: „*V duši som však toho presvedčenia,*

---

¹³¹ Anna Janoušková (rozhovor autorky 6. 5. 2014).

¹³² Jaroslav Beránek (rozhovor autorky 21. 1. 2015).

¹³³ Ani Vološin však není zcela jednoznačný. Jak uvádí článek Lidových novin z roku 1922. Ve Vološinově slabikáři se na jednom místě psalo o kohoutovi jako o „pětuchovi“ a jinde použil autor zase výraz „kohut“.

Soukromý archiv V. Kuželové.

¹³⁴ Панькевич, Граматика руського языка для молодших клас шкёл середних и горожанських. Мукачевь: «Карпатія», 1922.

¹³⁵ Сабов, Е. Грамматика русского языка, 1924.

¹³⁶ Ruský jazyk s etymologickým pravopisem byl založen na základě podobnosti spisovné ruštiny a místního nářečí. Stejně tak tomu bylo v případě ukrajinského jazyka s etymologickým pravopisem. Navíc ruské školy používaly starší verzi azbuky tzv. Graždanku. „*Touto azbukou byly psané texty v rusínštině. Graždanka je občanská abeceda, byla v Rusku zavedena za vlády Petra I. Roku 1708 místo dosavadní staroslověnské cyrilice. [...] V roce 1918 byla provedena pravopisná reforma, při níž byly z azbuky vyřazeny některé grafémy (i, b, ʸ).*“ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 164

že pospolitému l'udu je úplne jedno, ako ho volajú. Ja si totiž národné povedomie neviem predstaviť u tých l'udí, ktorí nevedia čítať a písať. A tých je na Podkarpatskej Rusi mnoho.“¹³⁷

Vedle učebnic pro obecné školy bylo potřeba vyřešit také učebnice a pomůcky pro střední školy. Nakonec bylo roku 1923 „*Usneseno opatřovat dosud scházející učebnice (hlavně pro školy střední a občanské) tak, že vybraní profesori budou připravovati učební lekce vždy měsíc napřed a zasílati potom školskému referátu do Užhorodu k přezkoušení, schválení a doplnění. Školský referát dá připravené lekce rozmnožit na rozmnožovacím přístroji pro všechny žáky. Profesori budou napsané kontrolovati, připojovat své zkušenosti, a tak budou složeny za rok učebnice, jež budou současně i prakticky vyzkoušeny.*“¹³⁸ Na slovenských, německých, hebrejských a maďarských školách se používaly učebnice schválené pro Slovensko.

V roce 1937 se uskutečnil jazykový plebiscit – rodiče se měli rozhodnout, podle jaké učebnice a v jakém jazyce se budou jejich děti učit. Podle učebnice Paňkeviče – *Ruska gramatica* ukrajinského směru, nebo Jevmenyje Sabova *Russkaja gramatika* – ruské orientace. Pro Sabovu učebnici hlasovalo 313 rodin a pro Paňkevičovu 114 rodin. Šlo o porážku všech ukrajinských nacionalistů. Následně tentokrát ukrajinský proud rozjel proukrajinskou agitaci s hesly „*Nepotřebujeme autonomii od Čechů, ale nezávislý Ukrajinský stát.*“¹³⁹ Tolik příslibný jazykový plebiscit nepřinesl žádné zásadní výsledky. Počet zúčastněných rodin v anketě nebyl příliš vysoký a problém nastal už v samotném chápání slov „ruská gramatika“ či „rusínská gramatika“. Vedle rusínských škol byly na Podkarpatsku také školy české, německé, slovenské, maďarské, hebrejské a v Užhorodě také škola cikánská, ale o té se Ivan Olbracht zmínil jako o škole slovenské „*odcikánšťovací a cikánština se užívá jen k dorozumění s nejmenšími.*“¹⁴⁰

Jelikož se nemohlo čekat, až se jazykový spor vyřeší, vznikl jako učební pomůcka časopis pro děti „Vinoček“, „Pčolka“, „Naš rodnyj kraj“ a pro dospělé „Zora“ a pro učitele „Učitel“. První číslo časopisu „Пчолка“ (Pčolka) vyšlo v roce 1922. Časopis byl určený žákům i učitelům. Obsahoval články o přírodovědě, populárně-naučné články o ochraně přírody, hádanky, rébusy a rady rodičům a učitelům. Měl sloužit mládeži a naučit je milovat

---

¹³⁷ Rychlík, J.+Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 164–165.

¹³⁸ Rychlík, J., Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 165–166.

¹³⁹ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 353.

¹⁴⁰ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 166.

svůj kraj a národ.¹⁴¹ Časopis „Наш рідний край“ (Náš rodný kraj) byl též zaměřený na vztah k rodnému kraji a otčině. Redaktorem byl autor řady školních příruček O. Markuš. Součástí časopisu byly hádanky a různé výchovné články a úkoly.¹⁴² Časopis „Учитель“ (Učitel) vycházel v letech 1920–1936, byl psán ukrajinsky, v pozdějších letech obsahoval též české a maďarské oddělení. Časopis byl adresován učitelům a otevíral aktuální problémy výuky předmětů, nové přístupy a metody.¹⁴³

Postupně vznikaly také zpěvníky, čítanky a slabikáře v maloruském jazyce. Josef Pešek se ke sporu o jazyk vyjadřoval: „*Máme na zdejších školách opravdový jazykový chaos, který se ihned přemoci nedá, zvláště když z otázek jazykových stávají se otázky politické, čímž řešení z vědeckého pole přesunuje se na dráhy docela jiné a jest se obávati, že o jazyku bude rozhodovati ne skutečná potřeba, ale politická zaujatost.*“¹⁴⁴

Ve složkách školského referátu v Užhorodě se objevily stížnosti na probíhající rodičovské hlasování při výběru učebnic. Učitelé nesměli dávat žádné bližší vysvětlování učebnic maloruských, nebo velkoruských. Výnos z roku 1937 pravil: „*Budiž svoláno rodičovské sdružení, popřípadě tam, kde není ustanoveno, schůze rodičů žáků příslušné školy k informační schůzi, na níž správce (ředitel) školy přečte výnos ministerstva školství a národní osvěty a podá potřebné vysvětlení. Učitelstvu byla zakázána jakákoliv agitace a ovlivňování rodičů, aby byla zajištěna správnost výsledků zjišťování mínění rodičů.*“¹⁴⁵ Proti postupu některých učitelů byly ze stran rodičů podány stížnosti, které byly vyšetřeny, a v daných školách proběhlo zjišťování znovu.¹⁴⁶

Ve školách nechyběly pouze učebnice, ale také běžné pomůcky jako například papír a tužka. Ty byly dokonce přímo vzácností. Žáci často psali kamínkem na břidlicové tabulky.¹⁴⁷

Uvádím ukázkou inventáře předmětu dějepis pro obecné školy z roku 1930¹⁴⁸: Čutta, *Svatý Václav*; Walter, *Masarykovy cesty světem*; Kočí, *Žižkův vítězný návrat od Sudoměře*, Kočí, *Položení základního kamene Národního divadla*; Oliva, *Libušino proroctví*; Liebscher, *Horymířův skok*; Černý, *Návrat emigrantů*, *Upálení M. J. Husa*; Mathauser, *Havlíček se loučí s rodinou*, *Lešetínský kovář*, *Libušin soud*, *Oldřich a Božena*, *Vlasta*; Maixner, *Sedláci*

¹⁴¹ Кухта, М. И. *Роль педагогічної преси закарпаття*. Ужгород: Поличка, 1997, s. 15-19.

¹⁴² Тамтєж, s. 22–30.

¹⁴³ Кухта, М. И. *Роль педагогічної преси закарпаття*. Ужгород: Поличка, 1997, s. 30-31.

¹⁴⁴ Pešek, J. *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1921, s. 13.

¹⁴⁵ NA, MŠANO, f. 587, inv. č. 862, karton 315, 316.

¹⁴⁶ Тамтєж.

¹⁴⁷ Lidové noviny, rok 1922. Soukromý archiv Veroniky Kuželové.

¹⁴⁸ NA, MŠANO, f. 587, inv. č. 968, karton 369, 370.

na útěku v 30. leté válce; Stříbrný, Vjezd Jana Lucemburského do Prahy; Brožík, Karel IV. zakládá pražskou univerzitu, Komenský vykládá své pedagogické myšlenky; Cihelka, Husité na Baltu.

Ve Slovanské knihovně je k dispozici *Čítanka* od Augustina Vološina z roku 1925. Byla určená pro třídy 4.-6. ročníků obecných škol s vyučovacím jazykem ruským. Čítanka obsahuje říkanky, přísloví, hádanky, příběhy svatých a vyprávění o církevních svátcích. První vydání je již z roku 1905. Text doplňují občasné kresby nebo fotografie. Cena za knihu činila 18 Kč.¹⁴⁹

Učebnice fyziky od Augustina Vološina z roku 1922 byla určená pro nižší třídy gymnázií. Výkladový text obsahuje poměrně časté obrázky a nákresy, například parního válce, tlakoměru, teploměru apod. Zajímavé je, že v učebnici jsou základní pojmy (názvy témat) v ruštině, češtině a maďarštině. Samotný text je ruský. Cena 15 Kč.¹⁵⁰

4.2.3 Problém – učitel

Po rozpadu Rakouska-Uherska potřebovalo Československo kvalifikované učitele. Na prvním počátku zmaďarizovaní učitelé odmítli vykonat přísahu věrnosti Československu, pravděpodobně z obavy návratu Maďarů, se vzdali svých míst. Nastal tak problém s nedostatkem učitelů, obzvláště těch rusínských. Jejich místa obsadili ukrajinští emigranti z Haliče, či Rusové. Zřízen byl také půlroční kurz učitelů-legionářů, jelikož učitelské ústavy v Mukačevě, Užhorodě a Prešově nestačily potřebě. V roce 1919 z celkového počtu 674 učitelů složilo slib věrnosti ČSR pouze 379 a i ti byli kontrolováni z loajálnosti státu.¹⁵¹

Služební přísaha

„Přisahám a slibuji na svou čest a svědomí, že Československé republice budu vždy věren a její vlády poslušen, že budu veškerý státní zákony zachovávat, všechny své úřední povinnosti podle platných zákonů a nařízení vykonávat pilně, svědomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěchu státu a zájmu služby budu dbáti.“¹⁵²

---

¹⁴⁹ Волошин, А. *Читанка для руськов молодежи*. Ужгород: Унио. 1925.

¹⁵⁰ Волошин, А. *Физика*. Ужгород: Унио. 1922.

¹⁵¹ V roce 1920 bylo učitelů již 874 a v roce 1934 to bylo 2 296 učitelů, tj. o 270 % více. V roce 1920 bylo 475 škol a 53 240 žáků v roce 1934 bylo 745 škol a 137 175 žáků. Pešina, J. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 261-262.

¹⁵² Soukromý Archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní archiv Zakarpatské oblasti Ukrajiny v Užhorodu.

Pro učitele byly organizovány každoročně exkurze do českých zemí, kde měli získat inspiraci a seznámit se s vyspělejším školským systémem a vyučovací metodikou.¹⁵³ Bylo také mnoho učitelů z Čech, kteří byli posíláni na Podkarpatsko do českých škol. Nejčastěji to byli mladí učitelé bez rodin, kteří si ale těžko zvykali na cizí prostředí. Někteří z nich se vraceli zpět do Čech. Život podkarpatoruského učitele se nedal srovnávat s životem učitele v Čechách. Bytové poměry byly velmi špatné, učitel bydlel často v nouzových podmínkách a se stravou se musel výrazně uskromnit. Nedostatek učitelů a jejich stěhování mělo také za následek jejich časté střídání, což celkovému stavu školství také nepřidalo.¹⁵⁴ Emigranti z Haliče ale nabídku učit na Podkarpatsku přijali a viděli v ní možnost práce a finančního zajištění.¹⁵⁵

Článek z časopisu Hlas východu z roku 1930 píše: *„Žijeme ve stísněných poměrech. Po vysilující práci školní, daleko těžší a odpovědnější, než je práce v historických zemích, nemáme klidného odpočinku, protože naše situace je více než neutěšená. Je přímo katastrofální, neboť naše příjmy pohybují se na samé hranici existenčního minima. I oficiální statistika přiznává větší cenový index proti zemím českým, ale denní zkušenost je ještě horší. Většina z nás jen tak, že uhradí ze svých příjmů nejnnutnější náklady na stravu – dražší při největší skromnosti o 150 Kč měsíčně – a přemrštěně drahé, namnoze nezdravé byty. Učitelstvo nemá úředních bytů, žijíc roztroušeně jednotlivě po vesnicích platí až o 200 Kč privátní byty draže než v zemích historických. Na ošacení není úhrady, tím méně na úhradu potřeb nejnezbytnějších. Nejsvízelnější je naše situace v době předvánoční a předprázdninové, kdy se musíme zadlužit, abychom se mohli vydati na cestu domů. Jsme jediní, kdož nedostáváme ani nejmenší remunerace na částečnou úhradu svých přílišných výdajů. (...) žádáme o mimořádnou drahotní výpomoc pro všechno československé učitelstvo, exponované i ustanovené ve stavu učitelstva na Podkarpatské Rusi, buď ve formě měsíčních příplatků, nebo jednorázové výpomoci, jež by byla vyplácena v měsíci červnu a prosinci, a to ročních Kč 4 800 – pro svobodné a Kč 6 000 pro ženaté, neboť právě o tolik jsou zvýšeny naše existenční náklady. Za spolek čs. učitelstva Jan Masák, Jindřich Klestil – předseda.“*¹⁵⁶

¹⁵³ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 168.

¹⁵⁴ *Reprezentativní sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20letého trvání ČSR*. Prešov, 1938, s. 9. Jedním takovým příkladem z roku 1921 byl učitel Markuš, přidělený učitel z Ťačeva, který přes všechnu snahu se snažil najít byt pro rodinu v Užhorodě, což se mu nepodařilo a musel se vrátit. NA, MŠANO, f. 587, inv. č. 862, karton 316.

¹⁵⁵ *Konference Podkarpatská Rus v československém státě 1918-1945*. Praha a Užhorod. Zář 2014, Mgr. Julia Delibaltová.

¹⁵⁶ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 1024, karton 460.

V Národním archivu presidia ministerstva školství v Praze lze najít také stížnost z roku 1920, kde je kritizována finanční nevyrovnanost mezi učiteli. Čeští učitelé i učitelé emigranti z Haliče dostávali finanční diety, zatímco místní učitelé nedostávali nic. Někteří dokonce v okrese Kapušanském měli měsíční plat 200 Kč. Nakonec vláda v roce 1921 schválila drahotní přídavky měsíční pro zaměstnance ustanovené trvale na Podkarpatskou Rus s obnosem vyšším o 200 % než v Čechách a na Moravě.¹⁵⁷

Agáta Pilátová našla v rodinném archivu výměr učitelské dědečkovy penze za první republiky. „*Tu měl až na pár korun skoro stejně velikou jako plat. Moji prarodiče si z toho mohli ušetřit na dům, troufli si na hypotéku, kterou splatili, ještě, než skončila republika. Dnes tam, kolem našeho baráku vodí turisty.*“¹⁵⁸ Tatínek Anny Janouškové měl plat: „*kolem 10 000 Kč ročně.*“¹⁵⁹

Abychom pochopili skutečnou hodnotu platu, je třeba ho porovnat s průměrnou mzdou jiných profesí a průměrnými cenami potravin a jiného spotřebního zboží. Definitivní profesor (na střední škole) měl výplatu 15,000 Kč za rok. Po třech letech měl nárok na 39,600Kč. Kromě toho získával také činžovní, které se odvíjelo od města, kde pracoval od 2 808 Kč do 7,200 Kč za rok. Ženatí profesori získávali na děti příspěvek 1 800Kč a pokud měli více dětí tak 3 000Kč. Ředitel měl nárok na služební byt, nebo nájemné ve výši 3 150 – 4 500Kč.¹⁶⁰

Učebnice fyziky stála například 15 Kč a čítanka 18 Kč. Na Peškův fond, který byl určený pro nadané chudé žáky rusínských měšťanských škol, měl každý učitel měšťanské školy přispívat půl procentem svého platu a škola měla jednou za rok uspořádat divadelní představení.¹⁶¹ Za byt pro svobodného učitele se platilo v Užhorodě 100–150 Kč měsíčně, za dvoupokojový byt 500-600 Kč měsíčně.¹⁶² Pro porovnání v Československu v letech 1923–1930 stály Baťovy polobotky 39 Kč, kvalitnější pak 59 Kč, pánské kolo 399 Kč, peřina s prachovým peřím 100Kč, knížka s recepty 34 Kč, 1 kg hovězího stálo 14-8 Kč, 1 kg cibule 3-3,40 Kč. Průměrný měsíční plat dělníků byl od 534 do 629 Kč. V prvních třech letech získal učitel střední školy měsíčně přibližně 1250 Kč a po třech letech potom 3 300Kč.¹⁶³ Podle těchto dostupných údajů byl plat středoškolského profesora (tehdy velice prestižní

¹⁵⁷ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 315.

¹⁵⁸ Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

¹⁵⁹ Agáta Pilátová a Anna Janoušková (rozhovory autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017, 6. 5. 2014).

¹⁶⁰ *10 let československé republiky*, s. 373.

¹⁶¹ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, rok 1925.

¹⁶² Pešina, J. Jak bydlí učitelstvo národních škol na Podkarpatské Rusi. *Učitel*. Užhorod: školský inspektorát, 1931.

¹⁶³ Kárník, Z. *České země v éře První republiky*, Praha, 2002, s. 511–518. Údaje jsou čerpány ze situace v českých zemích, na Podkarpatské Rusi byl stav ještě o něco složitější.

povolání) výrazně vyšší než platy dělníků. Platy učitelů na lidových školách musely být jednoznačně nižší.

V souvislosti s platy nebyli učitelé jediní, kdo požadoval finanční podporu. Také například přednosta školského referátu v Užhorodě František Chmelař přednesl žádost v roce 1938 o povolení vlastního automobilu s odůvodněním, že zdejší školství si žádá prohlídku škol, ale vzhledem ke špatnému stavu komunikací je jejich kontrola obtížná, či dokonce nemožná. Někdy cesta do školy trvala 2-3 dny a pak se přednosta úřadu nemohl plně věnovat svým povinnostem na úřadě. Tyto dlouhé cesty byly také spojené s velkou námahou a značnými výdaji. Kromě prohlídky škol se přednosta musel zúčastnit celé řady jiných zájezdů, kolaudací, vyšetřování, učitelských schůzí apod. Přednostové všech zemských úřadů disponovali služebními automobily – četnický velitel, policejní, guvernér, viceguvernér, přednosta ředitelství lesů. František Chmelař také tvrdil, že i z důvodu reprezentačního by měl školský přednosta mít automobil. Navíc vzhledem ke špatnému stavu silnic požaduje šestiválcový vůz. Celková částka nákladů i se šoférem, benzinem, olejem a mytí auta činila 26 000 Kč. Přednosta předpokládal, že vhodným využitím auta by se ušetřilo 2 000 Kč ročně.¹⁶⁴

Tehdy bylo obtížné dostat starší a zkušenější pedagogy na Podkarpatskou Rus (obzvláště pokud měli doma rodiny a byli hospodářsky zajištěni). Ani dvojnásobný plat by je nepřilákal. Ani na místo ředitele se nehlásil nikdo z Čech, důvodem byly hospodářské a sociální poměry. A tak se stávalo, že se objevovaly stížnosti na nezkušené a mladé učitele.¹⁶⁵

Učitelé byli vybíráni tak, že byli pozváni na zkoušku. Kdo se neosvědčil, byl po měsíci vyměněn. Například dříve, než byl přidělen učitel Leudar, vystřídali se před ním učitelé – Kopík, Špeník, Doboš. Školský referát v Užhorodě požadoval mnohem větší svobody, než tomu bylo v českých zemích, aby kvůli nedostatku učitelů bylo možné přizpůsobovat se zdejším potřebám a poměrům.¹⁶⁶

V archivu v Berehově je možné nahlédnout do hospitačních záznamů, nebo tzv. kvalifikačních tabulek, ve kterých hospitující učitel hodnotí přípravu, píli, pomůcky učitele a samotný průběh vyučování. Dochoval se zápis z hospitační hodiny pana učitele Schonfelda Alexandra, který byl výpomocným učitelem na státní obchodní akademii. Alexandrovi bylo vytýkáno, že sice je znalý svých odborných předmětů, ale méně znalý jazyku československého a maďarského. Nedovedl ovládat celou třídu, ve které panovala nekázeň.

---

¹⁶⁴ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 316.

¹⁶⁵ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, 1930.

¹⁶⁶ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 316.

Nemluvil dost výrazně, zaměstnával jen jednoho žáka a nedbal na součinnost ve třídě. Ačkoliv byl snaživý a pilný, neměl autoritu a nedovedl naučit žáky důkladně. Jeho hodnocení nebylo příliš lichotivé. Pokud to bylo jen možné, většina učitelů byla podrobována hospitacím a kontrolám.¹⁶⁷

O těžké práci učitelské věděl své tatínek Agáty Pilátové. *„Z jeho vyprávění vím, že když pak začal učit v obci, která se jmenuje Bilky, v lavicích seděli někteří žáci starší než on. Byli mezi nimi i navrátilci z první světové války, jen se základní znalostí čtení a psaní; ale chtěli se vzdělávat. Tatínek mi líčil, že měl z těch dospělých lidí někdy pocit stísněnosti. „Jak já to zvládnou?“ Vždyť sám byl maturant, bylo mu 19 let.“¹⁶⁸ Stejně tak tatínek Anny Janouškové, Mykola Chrapko, který „musel postupovat od toho prozatímního a výpomocného, až nakonec během těch osmi let se stal profesorem na gymnáziu. On furt jezdil do Užhorodu, furt dělal zkoušky, furt psal nějaké práce. Ale neuznali mu ty školy na Ukrajině. Vzali to na zřetel, protože to doložil, ale formálně musel projít vším pedagogickým systémem. On musel dělat tady i maturitu. V těch Poděbradech. Za První republiky neodpustili nic. To nebylo takové, že se dají koupit tituly.“¹⁶⁹*

Dalšímu vzdělávání učitelů byla věnována pozornost již od roku 1922, kdy byly organizovány hlavně prázdninové kurzy, kterých bylo celkem 12 s téměř 500 učiteli, a učitelské kurzy. Školský odbor vydával časopis „Učitel“ a „Uradovyj vistnik“, který obsahoval školní předpisy, administrativu a přílohy směřující k dalšímu vzdělávání učitelů. Učitelé byli sdruženi ve spolek „Učitelské tovaryšstvo“, které bylo členem čs. obce učitelské a vydávalo časopis „Narodna škola“.¹⁷⁰ Učitelé se kromě vyučování museli věnovat také osvětové činnosti a mimoškolní práci. Například konali přednášky a pracovali v kulturních spolcích. Učitelské organizace organizovaly pedagogické dni, kde přednášeli školní inspektori, odborníci vysokoškolští a zkušení pedagogové. Učitel měl co nejušlostněji se snažit sledovat pokroky v pedagogice, metodice a didaktice. Měl využívat okresních učitelských knihoven a získávat praxi od jiných zkušených učitelů a škol.¹⁷¹ Ale situace byla často tak komplikovaná, že někdy docházelo i k takovým situacím, že český jazyk vyučovala Maďarka apod. Kurzy probíhaly zásadně o prázdninách, o svátcích nebo o víkendech, aby nenarušovaly výuku.

---

¹⁶⁷ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní archiv Zakarpatské oblasti v Užhorodě.

¹⁶⁸ Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

¹⁶⁹ Anna Janoušková (rozhovor autorky 6. 5. 2014).

¹⁷⁰ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 167.

¹⁷¹ *Reprezentační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20letého trvání ČSR*. Prešov, 1938, s. 10.

Někteří učitelé byli také podporováni na zahraničních cestách. Štěpánu Kutlanovi, správci obecné školy ve Fancíkově, udělilo ministerstvo 3 měsíční dovolenou a podporu 4 000 Kč na studijní pobyt za účelem kreslířským v Paříži. Dva profesori (Raušer a Fait) obdrželi studijní stipendium v hodnotě 4 200 Kč do Francie.¹⁷²

Učitelů bylo málo. Na Podkarpatsku působili pedagogové ukrajinští, ruští, čeští, rusínští, slovenští, rumunští a židovští. Na počátku vzniku Československa s oblibou kolovaly o maďarských učitelích nepříliš pozitivní zprávy. V novinách z roku 1920 se píše o příběhu jednoho maďarského učitele, který učil v krčmě místního Žida (vzhledem k nedostatku škol). Když přijel do vesnice, zvonkem svolal děti do školy. Přišlo jen pár dětí, které zrovna nebyly na pastvě. Vyučoval a při tom rád popíjel kořalku. Skončil, když už nebyl schopen slova.¹⁷³ Na druhé straně Slezské noviny píše: „*Býti zde na vesnici učitelem znamená nesmírné sebeobětování a mohu právem nazvati učitele v takových zapadlých a zanedbaných vesničkách opravdovými oběťmi svého povolání.*“¹⁷⁴

Agáta Pilátová vzpomínala také, že učitelé „*působili jako osvětoví pracovníci; museli občas vysvětlovat, k čemu je pasta na zuby a proč by se děti neměly uspávat klůckem namočeným v samohonce.*“¹⁷⁵ A zároveň dodává: „*Nelze si samozřejmě myslet, že Češi přišli do podkarpatských vesnic a zavolali, tak hele, ze stromů dolů! To určitě ne. Leccos v tomto regionu fungovalo i předtím, za Rakouska-Uherska. Vždyť platila reforma Marie Terezie. Pokud tam byli negramotní lidé, tak myslím, že opravdu hlavně v těch zapadlých vsích. Chci tím jen říct, že demokratické povědomí, rozvoj školství, šíření vzdělanosti atd. To vše samozřejmě nabylo s připojením regionu k Československu větších obrátek.*“¹⁷⁶

Učitelé měli nelehký úkol a každý se s ním vyrovnával po svém. Nebylo reálné vytvořit ze dne na den síť škol s potřebnými pomůckami a kvalifikovanými učiteli, uvážíme-li ještě komplikovanou jazykovou situaci, nově vznikající státní útvar a národnostní odlišnosti.

---

¹⁷² NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 315.

¹⁷³ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, autor Vojtěch Lev, 1920.

¹⁷⁴ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Slezský deník, 1920.

¹⁷⁵ Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

¹⁷⁶ Tamtéž.

4.2.4 Problém – školní docházka

V historických zemích byla ustanovena povinná školní docházka a rozšířena z šesti na osm let (v případě Podkarpatské Rusi zůstala povinná docházka šestiletá). Z bídných sociálních poměrů (nedostatek oblečení, obuvi) a ze zvyku rodiče neposílali své děti do školy. Ačkoliv statistika z roku 1924 ukazuje nárůst docházky z necelých 50 % na 75 %, není tato informace relevantní. Jelikož, jak uvádí Ivan Olbracht, učitelé často, aby neměli problémy a oplétačky, nehlásí školskému inspektorátu, chybí-li 20 % žáků, a to se stávalo poměrně často. Rodičům rusínských dětí se nemůžeme divit. Pro venkovský lid byli všichni páni nepřátelé, kteří ho vysávali hmotně a zároveň jím pohrdali. Neměli důvěru ani ke státu, ani ke vzdělání. Rodiče své děti do škol neposílali, jelikož to nepovažovali za nutné. Na co by měli umět číst a psát, když „*děd neznal čísti a psáti a také byl živ.*“¹⁷⁷ Nebo „*Notariusem nebude, fiškališem nebude, nač mu třeba znáti čísti a psáti.*“¹⁷⁸

Není se tedy čemu divit, že první pokusy o školní docházku se setkaly s nedůvěrou a nepochopením, *co si ti páni na něho zase vymysleli.* Josef Pešek se proto také snažil prezentovat výsledky školského odboru pro negramotné rodiče, aby ukázal na přednosti vzdělávání jejich dětí. Navrhoval také místo trestu nedbalým obcím vzít poukaz např. na tabák, nebo na rum.¹⁷⁹ Osvědčil se tak donucovací prostředek na rodiče, aby dávali děti do školy v podobě odpírání rumu rodině, nebo i celé obci.¹⁸⁰

Ze zprávy přednosta úřadu Františka Mašeka roku 1923: „*Do 10. každého měsíce musí každý obvodní inspektorát předložit zprávu o docházce ve svém obvodu. Nedodá-li zprávy v předepsané lhůtě, urguje se hned telegraficky, a nedojde-li ani potom, vyšle potom referát na útraty inspektorovy do inspektorátu úředníka, který zprávu vyhotoví (tohoto kárného prostředku užívá se všeobecně proti liknavým inspektorům nebo správcům škol). Nepřijde-li žák po tři dni do školy, dostanou rodiče od správce školy úřední vyzvání, aby dítě do školy poslali. Nemá-li výzva účinku, obdrží otec trestný blanket s vyměřenou pokutou (2 Kč za jeden zameškaný půl den). Jako pokutu za nedbalou docházku neukládají se pokuty pouze peněžité, nýbrž se souhlasem referátu veřejných prací a sociální péče též práce (spravování cest apod.) Práce ukládají se jen tehdy, nebylo-li možno vymoci pokutu peněžitou. Pokuty vymáhají se souhlasem politické správy zvláštní exekutoři. Z pokut dostává exekutor 20 %, 25 % obvodní inspektorát na tiskopisy a ostatek též inspektorát pro*

---

¹⁷⁷ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 169.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Pešek, J. *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1921, s. 18.

¹⁸⁰ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, rok 1921.

chudé. “ Školský úřad také kontroloval, začíná-li se na počátku školního roku vyučovat včas. Počátkem každého školního roku objížděli inspektoři státní a církevní školy po celé Podkarpatské Rusi.“¹⁸¹

Nejhorší situace byla v zimních měsících v horských okresech, zvláště ve Volovském, Iršavském, Svaljavském. Slabá školní docházka, která klesla až pod 50 % neomluvených půldnů. Příčinou byla hlavně chudoba dětí, které neměly řádný oděv, aby mohly do školy docházet a pak nachlazení a nemoci ze špatného bydlení. Pro epidemické nemoci (skvrnitý tyf) byly zavřeny až na pár měsíců některé školy.¹⁸² Pan Beránek vzpomínal, že s Rusíny chodil „hrát fotbal bosky, protože oni boty neměli. Představte si i v zimě chodili bosí. U nás byla povinnost nosit boty. Když jsme chodili hrát fotbal hadrákem, tak jsem si zul boty a šel jsem hrát, protože to nešlo jinak. Dupněte někomu botou na nohu, když nemá nic.“¹⁸³

Školní referát ukládal pokuty za nedodržení školní docházky dětí. Samozřejmě si pokutovaný trest raději odseděl. Dělal zlou krev, když každou chvíli četník někoho odváděl do vězení, jen proto, že neměl dítěti dát co na nohy. Zda se vynucovací metoda ve skutečnosti osvědčila, je sporná otázka. Snad tato metoda nebyla nejlepší, ale nějaké výsledky přinesla.

Tajemník guvernéra Podkarpatské Rusi Jaromír Nečas na své cestě po Podkarpatské Rusi v roce 1923 hlásil: „*Za své cesty Podkarpatskou Rusí nosil jsem s sebou list s jednoduchou rusínskou povídkou a dával jsem z něho číst dětem v městech i venku (hlavně pasákům na Vrchovině). Dohromady čtyřiceti, jenom ve čtyřech případech jsem našel úplné analfabety, ostatní děti dovedly z listu číst, ať lehce nebo s námahou. I když tu jde o děti povinné návštěvou školní, je to zjev v bývalé zemi analfabetů radostný. Na němž může každý příchozí změřiti pokroky Podkarpatské Rusi v kulturním ohledu za české (sic!) vlády.*“¹⁸⁴

Této problematice věnovala československá vláda značné úsilí. Přesvědčit rodiče a děti o vážnosti vzdělání nebylo snadné. Používaly se všelijaké prostředky – přesvědčování, výstavy, divadla, přednášky, ale také peněžité, či jiné tresty. Na konci fungování První republiky negramotnost výrazně klesla (i když některé statistické údaje jsou zavádějící, jak jsem se zmínila výše), ale aby se podařilo vládě vytvořit více uvědomělých občanů a vzdělanců, tak na to by bylo potřeba více času.

---

¹⁸¹ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 315.

¹⁸² NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 315.

¹⁸³ Jaroslav Beránek (rozhovor autorky 21. 1. 2015).

¹⁸⁴ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s.171.

4.2.5 Problém – školní budovy

Ani školy však nebyly vyhovující a dostačující. Chyběly učebnice, pomůcky, budovy byly ve špatném stavu a kolikrát neodpovídaly hygienickým, ani pedagogickým požadavkům. Pravděpodobně právě vlivem nepříznivého umístěním škol trpěl zdravotní stav dětí a učitelů. Nemalá část onemocněla tuberkulózou. V lednu roku 1929 zemřeli dva učitelé a šest se jich léčilo v sanatoriu. Ne všechny pronajaté budovy byly hygienicky nezávadné. Na některých školách se vyučovalo od šesti od rána do šesti večer, a navíc v každé učebně bylo velké množství žáků, což ovlivňovalo zdravotní stav žáků i učitelů.¹⁸⁵

Za první světové války byla Podkarpatská Rus přímým bojištěm a mnoho budov bylo zničeno. Na počátku vzniku republiky nebylo dostatek řemeslníků, materiálu a technických odborníků. Proto dlouho trvalo, než se školy opravily a postavily nové. Nové školy byly stavěné částečně dřevěné, aby se hodily do místního rázu krajiny. Na místech, kde nebylo možné zřídit školy kvůli rozlehlosti obce, či špatné infrastruktuře, vznikly školní kurzy. Instruktory byli absolventi měšťanských škol i emigranti, mezi nimiž byli například i doktoři, nebo inženýři. Kurz probíhal ve světničce s nouzovým zařízením a vyučovalo se trivium, zpěv, reálie a tělesná výchova. Kurzy postupem času mizely a vznikaly z nich řádné školy.¹⁸⁶

Školní kurzy byly nejrychlejším a nejlevnějším způsobem, jak zaškolit děti, které žily v roztroušených osadách nebo na horách. Organizace kočovných učitelů se neosvědčila. Kurzy se naopak ujaly, a dokonce sami lidé je žádali. Počet kurzů se rozrostl nad rozpočet. Plánováno bylo 85 kurzů a realizovalo se 211 (v roce 1928).¹⁸⁷ Vedle kurzů pro děti vznikly také kurzy pro ngramotné dospělé. Kurzy organizovaly okresní osvětové rady a byly financovány ministerstvem školství. Jejich činnost byla zahájena v roce 1926.

Vedle školních budov byly zřizovány také internáty. Měly převážně funkci výchovnou a sociální. Byly zřizovány při středních školách a učitelských ústavech. Kromě státních internátů, vznikly také soukromé, například chlapecký internát spolku „školnaja Pomošč“ v Užhorodě a dívčí v Mukačevě, dva soukromé při gymnáziu v Chustu. Internátní poplatky byly 260–350 Kč za měsíc. Chudým žákům byla přiznána podpora a poplatek za internát byl snížen, nebo zcela prominut. Také byla vyplácena studijní stipendia chudým žákům, kteří nebydleli v internátech.¹⁸⁸ Pro žáky měšťanských škol, kteří bydleli daleko,

---

¹⁸⁵ NA, MŠANO, F. 584, inv. č. 862, karton 315.

¹⁸⁶ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 262.

¹⁸⁷ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 316.

¹⁸⁸ Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 40.

vznikly čtyři žakovské domovy za podpory Čs. červeného kříže a státu, při měšťanských školách ve Velkém Berezném, Bílkách, Svaljavě, Volovém a také v Ťáčově.¹⁸⁹

Malý školský zákon z roku 1922 se zaměřil na vnitřní reorganizaci škol. Cílem bylo postupné snížení počtu žáků ve třídě. Ve vícetřídkách z 80 na 60 a jednotřídkách na 50 žáků. Postupně se rozšiřovalo také společné vyučování – koedukované.¹⁹⁰

Když v roce 1933 začal Jaroslav Beránek chodit do školy ve Volovém, vzpomíná: „*To byla česká škola. Byla to dvojtřídká. Bylo nás tam asi 40. Z toho asi třetina Židů. Pak Češi a Rusíni.*“ Karla Bažantová měla podobné zážitky. Ve třídě bylo asi pět až osm Židů. Celkově žáků „*dvacet pět, dvacet šest. Hlavně děti důstojníků, pak děti těch, co měli obchody.*“¹⁹¹

Po připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu byla situace podle Agáty Pilátové trochu jiná „*Pamatuju se na to, že ve třídě byly samé ruské děti, děti těch sovětských vojáků a důstojníků, kteří se přistěhovali s celou rodinou na Podkarpatskou Rus. V první třídě jsme byly místní Rusínky jen dvě, ta druhá holčička se jmenovala Csöpi. Ostatní byli přistěhovalci. Tedy vlastně přistěhovalkyně, protože to byla dívčí třída. Koedukace v Rusku dlouho nefungovala.*“¹⁹²

4.3 Metodika práce

Metoda a postupy při utváření školní výchovy byly jiné, než jaké byly v Čechách, což je přirozené vzhledem ke komplikované situaci. Nejdříve byl založen časopis pro děti „Vinoček“, a pro dospělé „Zora“ (nahrazovaly zpočátku pomůcky), pro učitele vznikl časopis „Učitel“. Jak jsem se zmiňovala výše. Při výuce se vycházelo z metod Jana Amose Komenského, kterým se inspirovali nejen při tvorbě divadelních her, ale také při vytváření nových moderních metodik. Zajímavé byly didaktické obrazy, které vytvořil malíř J. Bokšaj a fungovaly jako pomůcky při vyučování.¹⁹³ Dále vznikl plán města Užhorodu, nástěnná mapa Evropy, světových polokoulí a Československé republiky s rusínským názvoslovím.¹⁹⁴ Byly také vydány Jiráskovy Staré pověsti české v rusínském jazyce. Vedle názorných pomůcek začalo hrát svou roli i divadlo, které sloužilo jako doplněk výuky.

---

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 40-41.

¹⁹⁰ Кузьмин, М. Н. *Школа и образование в Чехословакии*. Москва: Наука, s. 209.

¹⁹¹ Karla Bažantová (rozhovor autorky 9. 11. 2017).

¹⁹² Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

¹⁹³ *Konference Podkarpatská Rus v československém státě 1918-1945*. Praha a Užhorod. Září 2014.

¹⁹⁴ Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 28.

Oblíbené bylo přenosné divadlo, na kterém se hrály náboženské hry.¹⁹⁵ Světla Mathauserová popisuje, jak třídní učitel „nacvičil s námi a na jevišti u Kusinů postupně předvedl Kvapilovu Princeznu Pampelišku, Zeyerova Radúze a Mahulenu a libreto z Dvořákovy opery Rusalka. Ve všech hrách jsem byla obsazena do hlavních rolí, asi také proto, že čeština byla mým mateřským jazykem.“¹⁹⁶

Funkce divadelních her byla výchovná, edukační, ale také politická. Školský odbor dal podnět ke vzniku divadelní hry pro mládež „Svatý Mikuláš hostem na Podkarpatské Rusi.“ Tato vlastenecká hra se během jednoho roku hrála čtrnáctkrát. Úkolem divadelních her, koncertů a loutkových divadel se ujala společnost Prosvita.¹⁹⁷ Pedagog a spisovatel A. Vološin napsal několik divadelních výukových her. Mimo jiné divadelní hru „Marusja Verchovinka“ (z Vrchoviny). Děj se odehrává ve vesničce na Verchovině. Základním konfliktem je boj nového se starým, dobra se zlem, pravdy s nepravdou. Ve vesnici otevřeli školu a čítárnu, kam chodí nejen studenti, ale i mladí dospělí. Celé dílo je protkané patriotickými náladami. „My jsme Rusíni, synové velikého národa, a navěky budeme jimi, i kdybyste tu deset škol maďarských nebo moskalských nebo jiných postavili!“¹⁹⁸ A také morálně-etickými problémy – čest, hrdost, věrnost a zásadovost. Marusja je učitelka – musí být vzorem pro své schovance. Dalším jeho dílem je „Bez Boha ani přes práh.“¹⁹⁹ Kde zase autor ukazuje na důležitost vzorů a respektu k víře. „Temný, slepý národ, více věří krčmářovi než pánovi učitelí, nebo dokonce knězi.“²⁰⁰ Víra v Boha je podle autora cestou ke štěstí a harmonii. Mezi pedagogické idey autora patří – výuka a vychování v rodné řeči, vychování žáků na příkladech kladných a záporných ze života, vychovávání v duchu čestnosti, lásky k rodině a pracovitosti atd.²⁰¹

Další výukovou pomůckou byly básně. M. Podgorjanka (Підгірянка 1881–1963) byla pedagožka a básnířka. Už ve třinácti letech napsala první dětské básně. Autorka dobře znala dětskou psychologii a dokázala hravě, efektně a prostě zaujmout malé čtenáře. Psala o dětech pro děti. Její verše se dobře učili nazpaměť i dospělí. Její básně byly plné optimizmu,

---

¹⁹⁵ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 170.

¹⁹⁶ Světla Mathauserová (Cesty a křížovatky, 2011).

¹⁹⁷ Pešek, J. *Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1921, s. 15.

¹⁹⁸ Výraz „moskalský“ se v ukrajinštině, běloruštině a polštině používá jako neoficiální označení pro „ruský“ a má výrazně negativní konotaci. „Ми русини, сини великого народу, и довіка будемо ними, хоч би ви тут десять шкіл мадярських чи москальських чи інших поставили!“ Волошин, А. *Твори*. Ужгород, 1995.

¹⁹⁹ „Без Бога ні до порога“.

²⁰⁰ „Темний, сліпий народ, більше вірить корчмареві, ніж панові учителеві або навіть священикові.“ Волошин, А. *Твори*. Ужгород, 1995.

²⁰¹ Волошин, А. *Твори*. Ужгород, 1995.

přírody, podkarpatského koloritu a folkloru. „*Jedna duše z Vrchoviny, druhá z luhu, třetí z háje: A všichni oni z jedné vlasti, z mého kraje.*“²⁰²

Pro studijní účely vznikaly také čítárny a knihovny, kde probíhaly všelijaké přednášky a představení. Sbíraly se lidové zpěvy, pořekadla a pohádky, které pomáhaly při výuce. Bylo podporováno lidové umění při praktických cvičeních ve školní práci. V hodinách domácích nauk se vyučovalo šití lidových krajek a výšivek, krojů a košíků. Výrobky byly několikrát vystavované dokonce i v Praze.²⁰³

Na Podkarpatsku probíhal také pokus o zavedení globální metody. Dne 26. září 1931 se konala pedagogická porada ve Svaljavě o globální metodě v elementárním vyučování čtení a psaní. Porady se zúčastnili všichni zástupci učitelstva ze všech okresů Podkarpatské Rusi. Nejdříve podal zprávu o metodě referát Josef Pešina, který se správcem školy v Nelipenu A. Ortutajem poznal tuto metodu v Čechách. První pokus na Podkarpatské Rusi učinil Ortutaj v roce 1929/30. Pokus se zdařil, přesto, že nebylo pro rusínské školy potřebných pomůcek a knih. Všechno musel učitel Ortutaj sám vytvořit. Za účelem propagace byly konány konference s praktickými ukázkami a debatami. V roce 1930/31 pokračoval Ortutaj ve druhé třídě a Ortutajová ve třídě první. Metoda byla vyzkoušena potom i na škole v Uklině. Později se k této metodě přihlásilo celkem 14 učitelů.²⁰⁴

O globální metodě informoval také učitelský časopis „Učitel“. Autor článku Pánek z Berehova psal, že při této metodě je hlavním činitelem zrak. Metoda pracuje jen se zrakem, s tištěnými slovy a obrazy. Dalším důležitým faktorem je zájem dítěte o obsah. Jedná se o metodu celků, ve které se pozornost věnuje celým slovům. Principem je, že dítě nerozkládá slova na hlásky, ale od začátku se snaží vnímat slovo jako celek. Ve velké míře je zaměstnávána také jeho paměť. Někteří pedagogové tvrdí, že může docházet k tomu, že děti budou slova dohadovat podle smyslu obsahu. Tak je tato metoda také někdy nazývána „dohadovací“. Podle ní se již dlouho vyučuje v Americe, v Německu, Holandsku atd.²⁰⁵

V časopise „Učitel“ se objevovala celá řada metodický postupů, návodů a doporučení. Učitel na škole měšťanské, Karel Kasalický, popisoval přípravy na hodinu

---

²⁰² „*Одна душа з верховини, друга з лугу, третя з гаю: А всі вони із родини, з мого краю.*“ Підгірянка, М. Золота колісничка. Ужгород, 1991.

²⁰³ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 167.

²⁰⁴ NA, MŠANO, F. 584, inv. č. 862, karton 315. Globální metoda čtení byla původně zaměřena na děti duševně slabší a předškolní děti. Jejím základem je vnímání celku, tj. slov nebo vět, a až později podle vývoje jednotlivce se dochází k jejich rozboru. Děti na základě obrázků a častého opakování si zapamatují obraz a slova dokáží číst bez znalosti písmen. Postupně se pak přechází k analýze slov na slabiky, hlásky a pak jednotlivá písmena. Říhová, 2011. Globální metoda čtení. [online]. Wiki.rvp. [cit. 1. 11. 2017]. Dostupné z: www.wiki.rvp.cz.

²⁰⁵ Pánek. Globální metoda. *Učitel*. Užhorod: školský inspektorát, 1931.

ručních prací. Každá hodina ruční práce pro chlapce si vyžadovala hodinu přípravy a potom i stejný čas na opravy a hodnocení. Do přípravy počítá levný a rozumný nákup materiálu. Různé broušení, upravování a umístění pomůcek v dílně. Za důležitou považoval také společnou opravu, kterou se dítě nejvíc učí. Zajímavá je jeho snaha propojit probíranou látku v dílnách s praktickým využitím. Například v kolektivní práci žáci pracovali společně na jednom úkolu – oplocení zahrady, zahradnictví apod. Někdy každý žák musel vytvořit vlastní výrobek – sešit, schránka, nebo rámeček.²⁰⁶

Hubert Tkadleček zase přišel s nápadem využít noviny při výuce počtů. Jeho cílem bylo pracovat s konkrétními údaji z tamního kraje a použít k tomu hospodářskou část novin. Ukázka příkladu: V prosinci 1930 vyvezlo se do Rakouska 3 418 tun cukru, téhož měsíce 1931 vyvezlo se pouze 162 tun. Vypočítejte: a) O kolik tun se vyvezlo loňského roku více než letos? Za b) O kolik procent poklesl vývoz oproti roku 1930? Takové konkrétní příklady měly vzbudit zájem o noviny, o politiku, zeměpis, vlastivědu a samozřejmě také o počty.²⁰⁷

Linhard Vávra napsal v časopise „Učitel“ *O metodách dějepisného vyučování*, že dějepis je složitý vzhledem k jeho abstrakci. A hlavním zdrojem k pochopení historie ve výuce jsou pro žáka a učitele knihy. Autor navrhuje, aby učebnice byla rozdělena na část vlastní učebnice a pak na čítankovou část. Metody výuky dějepisu jsou různé, nejlépe se hodnotila přednášecí metoda. Živé slovo bylo považováno za účinnější než mrtvá metoda písmen. Přesto se kladl důraz na potřebu učit žáka k samostatnosti a živou metodu nahradit samoučením. Autor článku se také zmiňuje o metodě tzv. batavijské, kde jsou žáci seznámeni na začátku hodiny s neznámými pojmy z probírané lekce a pak žáci samostatně čtou text a zpracovávají ho. Nakonec se látka společně zkontroluje a zopakuje.²⁰⁸

Učitel měl využívat k výuce místní kraj, sám ho měl znát a orientovat se v něm. Měl ho spojovat se zeměpisem, vlastivědou, ale také s dějepisem. Například vyprávět legendy a pověsti, že na místě dnešního Berehova došlo ke krvavému boji dvou býků. Když je šel pastýř rozhánět, vidí, že po sobě zanechali velkou jámu. Podívá se do ní a vidí kus železa, vytáhne železný kotlík plný zlata a šperků. Na tom místě dal pastýř postavit kostel s hlavami býků. Učitel by měl také vyprávět o tom, jak se město měnilo v čase a případně pracovat s pamětí starých lidí.²⁰⁹

---

²⁰⁶ Kasalický, K. O ručních pracech na škole měšťanské. *Učitel*. Užhorod: školský inspektorát, 1931.

²⁰⁷ Tkadleček, H. Noviny jako učební pomůcka. *Učitel*. Užhorod: školský inspektorát, 1931.

²⁰⁸ Linhard, V. O metodách dějepisného vyučování. *Učitel*. Užhorod: školský inspektorát, 1931.

²⁰⁹ Tamtéž.

Někteří učitelé přicházeli také s nápady různých her a dramatizací. Učitel Kašparec přišel s nápadem dramatizace chemie. Žáci měli svým tělem představovat valenci prvků. Žáci se spolu svázali provázkem a představovali tak jednotku. A rukama představovali chemické vazby. Rozvíjely se nové metody a zkoušely se. Ať už to byl daltonský plán²¹⁰, který učil samostatnosti a kreativě, nebo to byly speciální pomůcky italské pedagožky Marie Montessori, které se od roku 1928 používaly v ústavech v Užhorodě, Mukačevě a Sevljuši.²¹¹ Docházelo také k přechodu od metod deduktivních k induktivním. Předměty se vzájemně propojovaly, chodilo se na exkurze, hrálo se divadlo, používaly se pomůcky, které se našli na procházce. Každá hodina by měla začínat opakováním probrané látky a na ní naváže látka nová.²¹²

Školský odbor z roku 1926 apeloval na mladé začínající učitele, aby v přípravách mysleli na to, co budou učit, jaký bude rozvrh učební látky, metodické postupy, pomůcky. Aby zapojili děti do výuky, aby byly děti aktivní a neučily se mechanicky. Přípravy měly být písemné a předány školskému úřadu.²¹³

Z časopisu „Učitel“ víme, že učitelé čerpali metodiku práce z odborné pedagogické literatury od autorů: Montessori, Mamontov, Minčenko – *Daltonský plán*, Kriebel – *Činná škola*, Afanasjev nebo Kalašnikov.²¹⁴

Práce učitelů se nevztahovala pouze na samotnou výuku, ale také na práci s rodiči. Nechyběla proto také rodičovská sdružení, ale zájem rodičů o vzdělávání jejich dětí, či jich samotných byl malý. Program rodičovských schůzí byl vždy pečlivě připraven – školní děti recitovaly básně, součástí byla krátká divadelní představení a přednášky pro rodiče, kde byla zdůrazněna potřeba školní docházky a výchovy. Většího zájmu projevovali rodiče z měst a větších škol.²¹⁵

Základem bylo vytvořit školu, která by splynula s lidem a krajem, neprobíhala by pouze v učebnách, ale také na polích, loukách a lesích, nebo v dílnách.²¹⁶ Z uvedeného je

---

²¹⁰ Daltonský plán byl zaveden v roce 1920 autorkou Parkhurstovou ve škole Dalton v New Yorku. Inspirací byly nové evropské výukové metody a přístup Marie Montessori. Principem je samostatná práce a volnost. U nás je metodika známá díky Václavu Příhodovi. Sapíková, 2011. Daltonský plán. [online]. Wiki.rvp. [cit. 16. 11. 2017]. Dostupné z: www.wiki.rvp.cz.

²¹¹ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karta 315. Metodika Montessori je založená na práci s pomůckami a postupuje od konkrétního k abstraktnímu. Učitel se snaží nenápadně a taktně pomáhat. Filosofii je heslo „pomoz mi, abych to dokázal sám“. Sapíková, 2011. Montessori pedagogika. [online]. Wiki.rvp. [cit. 3. 11. 2017]. Dostupné z: www.wiki.rvp.cz.

²¹² Дещинська, І. Методи і форми організації гуманітарної освіти в школах Підкарпатсько Русі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016, 38, s. 112-115.

²¹³ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti v Užhorodě.

²¹⁴ *Učitel*. Užhorod: školský inspektorát, 1926-1932.

²¹⁵ Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 29.

²¹⁶ Pešek, J. *Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1920, s. 18.

vidět, že již téměř před sto lety se metodika výuky příliš nelišila od té dnešní. Stejně jako dnes se dbalo na mezipředmětové propojování, na názornost a praktické využití. Již před stoletím se objevily dnes tolik rozšířené „alternativní“ metody jako montessori, daltonská, globální apod. A i když stále převažovala frontální výuka, byly tu snahy žáky zaujmout a aktivně zapojit.

4.4 Vyučovací předměty

Na obecných školách se vyučovalo triviu – čtení, psaní a počítání, pak také reálie, zpěv, dějepis, zeměpis, popřípadě ženské a domácí práce a tělocvik. To vše s ohledem na místo odkud děti pocházely. Výuka byla zaměřena na praktický život.

Tělesná výchova byla za Rakouska-Uherska pouze záležitost nejzámožnějších, později se rozšířila do všech škol i v těch nejmenších vískách. Údajně díky tomu mizely rvačky v hospodách. Nejvlivnější v tomto ohledu byl Sokol se svými 5000 členy v roce 1935. Sokol se věnoval také vzdělávání svých členů, ale bohužel do roku 1935 měl pouze 2 sokolovny v Mukačevě a Svaljavě. Ze sportu byl nejoblíbenější fotbal. Velký úspěch měl Čs. SK Užhorod založený v roce 1920. Vznikaly i další kluby, např. SK Duchnovič, Mukačevo atd. Dalším oblíbeným sportem se stalo lyžařství. Ukázalo se, že je to také výborný dopravní prostředek v horských oblastech. Rostl zájem o turistiku. Byly postaveny ubytovny a chaty. Nejčastějšími turisty byli Češi a jsou jimi i dodnes. Sport nebyl vnímán pouze jako soutěž a snaha zvítězit nad ostatními, ale sloužil také k rozvoji fyzické a duchovní rovnováhy.²¹⁷

V měšťanských školách se prohlubovaly znalosti z obecných škol. Vyučování bylo zaměřeno na jazyky, přírodopis, pro dívky byly určeny předměty zaměřující se na domácí práce. Střední odborné školy se zaměřovaly na praktickou výuku s odbornými předměty. Ze zemědělských škol mohli studenti získávat zkušenosti také za hranicemi ČSR. Gymnázia sloužila především k přípravě na vysokou školu.

---

²¹⁷ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 176-178.

Příklad rozvrhu hodin ve druhé třídě obecné školy ve školním roce 1931/32²¹⁸:

	předmět	Počet hodin týdně
1	počty	4
2	náboženství	2
3	občanská nauka	2
4	čtení	2
5	Mluvnice a pravopis	4 1/2
6	zeměpis	1
7	sloh	1 a 1/2
8	dějepis	1
9	vlastivěda	3
10	přírodopis	1
11	přírodozpyt	1
12	kreslení	3
13	psaní	1
14	zpěv	1
15	ruční práce pro dívky	3
16	ruční práce pro chlapce	2
17	tělesná výchova	2
18	německý jazyk	2

Z tabulky je vidět, že žáci druhé třídy měli až 18 předmětů. Často vyučování probíhalo od rána až do večera. Dopoledne se vyučovalo psaní, počty, mluvnice a v odpoledních hodinách ruční práce, přírodozpyt apod. Stížnost rodičů na odpolední vyučování tak byla oprávněná. Mnohdy trvalo až do 19. hodiny, takže děti například v Rachově vyjížděly do školy ráno v 6 hodin a vracely se domů o půl desáté večer.²¹⁹

Karla Bažantová vzpomíná, jak měli ve škole „besídky, kde jsme přednášeli. Literaturu. Bylo to zaměřené hodně vlastenecky. Zpívali jsme taky hymnu, taky tu Podkarpatskou hymnu jsme museli zpívat. Já už si to nepamatuju, ale bylo to Podkarpatský Rusíni ...“²²⁰

²¹⁸ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 946, karton 355.

²¹⁹ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 946, karton 355.

²²⁰ Karla Bažantová (rozhovor autorky 9. 11. 2017).

Kromě těchto předmětů měli žáci a studenti možnost volby nepovinných předmětů. Vybírali například z německého jazyka, který se vyučoval na 16 státních školách z 18, z hry na housle, sborového zpěvu, těsnopisu a psaní na stroji. Dále měli také navíc rýsování a geometrii. Povinným předmětem byla nově také občanská nauka, která byla vzorem z francouzské školy, kde byla zavedena roku 1882 a byla založena na světské morálce. V Československu hrál stejně důležitou roli zákon Boží. Náboženství se vyučovalo dvě hodiny týdně většinou v sobotu a kontrolováno bylo duchovními. Rodiče mohli požádat o prominutí z výuky, pokud dítě bylo bez vyznání, ale často to neslo nelibost duchovních a organizační komplikace.²²¹

Anna Janoušková vzpomíná: „*Ten náš učitel na řeckokatolické náboženství, ten pop, nebo jak se jim říkalo. Ten mi řekl, že když jsem bez vyznání, že musím odcházet na náboženství. No, a tak mě dali pokřtít.*“²²² Rodiče se tak rozhodli, protože v době probíhající výuky by Anna neměla kde pobývat.

Na hodiny náboženství vzpomínala také Světla Mathauserová: „*Chodila jsem asi s polovinou třídy do hodin náboženství, které vedl římskokatolický maďarský kněz Oskar Horny. Dlouhá černá sutana, upnutá až ke krku s kolárkem, mu docela dobře slušela a o jeho dodržování celibátu se vyprávěly historky. Byl to však člen profesorského sboru a vykládal nám jednotlivé články katechismu jako jakýkoliv jiný předmět. Vedle svého pedagogického plnil také úkol našeho duchovního otce, pastýře studentského stáda. Před Velikonocemi s námi pořádal duchovní exercicie, vodil nás místo vyučování po tři dny do kostela.*“²²³ Jak se úkol duchovního vydařil, je vidět v dalším úryvku: „*Já jsem si podobné vycházky převedla do své hodnotové stupnice a přijala jsem je jako tichou oslavu jarní přírody, pokorné přivítání slunce. Jenže studenti z vyšších tříd, kteří šli na konci průvodu, to pochopili také po svém: jako výzvu ke študácké recesi. A tak každou chvíli se z konce našeho průvodu ozvalo tu zabučení, tu zase zachrochtání.*“²²⁴

I Karla Bažantová vzpomínala, jak museli „*říkat, jaké bylo kázání, tak si to ověřovali. To náboženství bylo přísné.*“²²⁵

Na výuku na obecné škole vzpomíná Světla Mathauserová takto: „*Ve třetí třídě jsme začínali nový předmět, vlastivědu, a její výuku jsme zahájili tím, že jsme si do sešitu popsali obec, v níž jsme tehdy bydleli. Pak jsme se to učili nazpaměť: Naše škola je uprostřed obce*

---

²²¹ Кузьмин. М.Н. *Школа и образование в Чехословакии*. Москва: Наука, s. 206.

²²² Anna Janoušková (rozhovor autorky 6. 5. 2014).

²²³ Světla Mathauserová (*Cesty a křižovatky*, 2011).

²²⁴ Světla Mathauserová (*Cesty a křižovatky*, 2011).

²²⁵ Karla Bažantová (rozhovor autorky 9. 11. 2017).

*Kostrina, která leží v hlubokém údolí řeky Uh mezi vrchy pohoří Karpat. Země, do které naše obec patří, se jmenuje Československá republika. V jejím čele stojí Prezident Osvoboditel Tomáš Garrigue Masaryk.*²²⁶ Všechny zajímavé vzpomínky Světlý Mathauserové nelze obsáhnout v této kapitole. Doporučuji věnovat pozornost příloze.

Dle slov Jaroslava Beránka „*osnova české školy se nelišila od osnovy v Čechách. Nebylo to podle mě probírané tak podrobně, protože když si vezmete volné soboty a ty svátky... Ale celkový přehled byl. A docela bych řekl, že to utkvělo víc v paměti než tady, kde toho bylo moc. Zajímavý, že tam se neopisovalo. To byla čest. To, co vím, tak napíšu. Nevím, nenapíšu. To neexistovalo opisování.*“²²⁷ Vzhledem k pestrému národnostnímu složení se na Podkarpatské Rusi slavily troje svátky. Katolické, řecko-katolické a židovské. Během těchto svátků měli žáci volno. „*Takže my jsme měli troje Velikonoce. Troje Vánoce.*“²²⁸ Vzpomíná Jaroslav Beránek.

Na všech školách byl zaveden povinně jako předmět československý jazyk, neboť byl jazykem úředním. Jednalo se o předmět, nikoliv o výuku v československém jazyce. Rusínské školy vyučovaly v rusínštině, ale jako povinný předmět měli žáci také československý jazyk.²²⁹ Vedle toho na všech školách ve vyšších ročnících byla vyučována jedna hodina týdně čtení a psaní abukvy.²³⁰

4.5 Podkarpatoruské děti

Na Podkarpatsku se rodilo dvakrát tolik dětí než v Čechách, ale docházelo k velké mortalitě. Úmrtnost byla o 46 % vyšší než v Čechách. Z 1000 dětí umíralo do roka 163 dětí oproti 99 na Moravě. Nebylo to způsobeno těžkou prací, protože v oblastech, kde se lidé živili lesnictvím (náročná profese), nebyla úmrtnost nejvyšší. Uvádí se, že příčinou smrti byla nejčastěji nedostatečná hygiena a minimální zdravotní výchova matek. Vliv měla také chronická dědičná podvyživenost a alkoholismus (lidé kupovali levný a nekvalitní alkohol).²³¹

Po první světové válce bylo v zemi hodně sirotků. Někteří z nich žili u starců a chodili přes den žebrať do vsi, nebo do města. Starci potom z těchto peněz nakrmili sebe a

---

²²⁶ Světlá Mathauserová (Cesty a křižovatky, 2011).

²²⁷ Jaroslav Beránek (rozhovory autorky 21. 1. 2015).

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ Кузьмин. М.Н. Школа и образование в Чехословакии. Москва: Наука, s. 214.

²³⁰ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti v Užhorodě.

²³¹ Podkarpatoruská Revue, 1937, soukromý archiv Veroniky Kuželové.

děti. Příkladem je malý chlapec, kterému zemřela matka, a otec byl odveden na vojnu, ze které se už nevrátil. Ostatní děti byly umístěny v bídých sirotčincích.²³² V dětských domovech pak někdy panovaly přísné poměry. Flaschman – vychovatel z Mukačevského československého státního domova popisuje praktiky pana ředitele Alexe Maneckého a jeho pověřenců. Ti se domnívají, že je správné 10letého chlapce trestat 15 ranami holí. Sám ředitel chlapce držel a sluha sukovicí mlátil dítě.²³³

Periodikum *Úchylná mládež* se také zmiňuje o přestupcích školní mládeže a jejich příčinách. „*Leckde jsou jako příčina přestupnosti mládeže uváděny též zvláštní tradicionelní názory lidu. Na Podkarpatské Rusi nepovažují se lesní krádeže za nic nečestného. Totéž platí prý tam však také o rvačkách. V lidu je rozšířen falešný pojem o hrdinství a převládá názor, že parobek (mladík), který nebyl pro bitku ještě ve vězení, není parobkem a v očích děvčat nic neznamená. Mládež vyhledává pak přímo příčiny a příležitosti ke rvačkám, které často končívají tragicky.*“²³⁴

Děti ve městě a na venkově měly rozdílné povahy, výchovu a konečně také život. Podle Anny Pinkavovové-Makariusové děti na vesnicích neznaly žádné písňe, říkanky, pohádky a mazlení. Rodiče neměli čas na výchovu. Děti žily v úzkém rodinném kruhu a celým životem jim byla malá komůrka a blízké okolí obemknuté horami. Navíc se děti od pěti let stávaly významnou pracovní silou. Rodič těžce nesl, že by měl přijít o pomocníka, proto často raději zaplatil pokutu, než aby se ho vzdal. Viděli v dítěti hlavně pasáka skotu. Na jaře poslali děti za dobyt看kem. Děti proto nechodily do školy, která byla pro ně pouze přes zimu, kdy mohly lenořit. V zimě jim zase často bránil v docházce do školy sníh, nebo velká vzdálenost.²³⁵

Děti z větších dědin měly život rozmanitější, a už se u nich objevily i hry a písňe.

Požeň kačky do mlačky

Naj zberajut chrobačky

Kač, kaç, kaç, maty t'a volat'.

Zakla kačky pohnala

Paru čo bot porvala

Kač, kaç, kaç, maty t'a volat'.²³⁶

---

²³² Soukromý archiv Veroniky Kuželové, autor Josef Pešek.

²³³ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1920.

²³⁴ Zelenka. *Úchylná mládež*. 1933, IX, str. 34.

²³⁵ Kožmínová, A. *Podkarpatská Rus*. 1922. s. 76.

²³⁶ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 174.

Místních národních písní bylo však málo, větší základnu měly písně náboženské, církevní. Život dítěte z města se dá srovnat s dítětem v Čechách. Hrají tytéž hry – v zimě koulování, bruslení, sáňkování s ohrožováním chodců (bez toho by to nebyla žádná hra). Údajně děti zde nejsou tak výbojné jako děti z Čech. „*uklidí se beze slova, jsou-li napomenuty. Neslyšela jsem ještě, že by hoch, třeba se choval uličnicky, dospělé osobě, která jej napomenula, odmlouval, neb hrubě se choval.*“²³⁷ Velké procento dětí tvořily také děti židovské, které ovládaly i několik jazyků – jeden, nebo dva slovanské jazyky, německy, hebrejsky. Po vzniku ČSR tvořili největší procento žáci docházející do opatroven a škol. Vedle těchto dětí bylo možné potkat také cikánské děti, jelikož téměř každá větší obec měla na okraji cikánskou vesnici. Jejich sociální situace nebyla záviděníhodná. Děti se živily vším, co našly. Velký rozruch působilo nalezení cigaretového nedopalku. Byli ochotni kuřáka pronásledovat celým městem a loudit o ni. I děti venkovské i městské kouří, často vznikl požár tím, že děti zapalovaly cigarety.²³⁸

Jaroslav Beránek vzpomínal na své rusínské spolužáky. „*To bylo třeba dva metry sněhu v zimě, udělali jsme si sjezdovku ze střechy od komína na dvůr. Tam jezdili všichni – Židi, Rusíni, Češi. Než na to přišli kantoři. Pak na to přišli a to zakázali. Tak jsme ji udělali na druhou stranu, aby tam neviděli.*“²³⁹ Krásná je také vzpomínka na Židy o šabatu „*Jedni měli velikánskou zahradu. A obědvali na verandě směrem do zahrady. My jsme věděli, že nemůžou udělat ani krok, tak jsme vylezli na stromy a ty nejlepší jablka jsme si tam obírali a před nimi jsme je tam kousali. Oni lamenzovali všechno možné, ale nemohli nic udělat. No, samozřejmě druhý den to otec věděl a tehdy byly ještě výprasky...*“²⁴⁰

---

²³⁷ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 174.

²³⁸ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 174. Z vlastní zkušenosti mohu doplnit, že i dnes je možné na Podkarpatské Rusi (například v Koločavě) potkat děti, které budou loudit bonbony a nedají vám pokoj, dokud jim nějaký nedáte. V opačném případě po vás začnou házet kameny.

²³⁹ Jaroslav Beránek (rozhovory autorky 21. 1. 2015).

²⁴⁰ Tamtéž.

4.6 Typy a funkce škol

Jak bylo řečeno výše, školy můžeme kategorizovat podle typu, podle zřizovatele a podle jazyka. Mezi národní školy patřily – mateřské školy, obecné, měšťanské, střední, odborné a ústavy.

4.6.1 Mateřské školy (opatrovny)

Za Rakouska-Uherska bylo asi 100 opatroven, jejich počet k roku 1931 vzrostl o 56 škol a 72 tříd. K tomuto roku byl přibližně stejný počet mateřských škol na Podkarpatsku i na Slovensku.²⁴¹ Vychovatelky se vyučily ve speciálních školách pro mateřské školy.

Zde uvádím příklad celodenní činnosti v mateřské škole, kterou uvedl časopis „Učitel“ v roce 1930, jehož autorkou je Marie Buchalová.²⁴²

- Pondělí: dopoledne – volné hry, zpěv dechové cviky, vypravování Broučků, svačina, vypravování s dětmi, kruhové hry.
odpoledne – ukazování obrázků z knihy, navlékání korálků. Děti se učí barvy a tvary. Hra s míčem a koulení kuželek.
- Úterý: vnější prohlídka dětí a nabádání k čistotě. Poučení, jak se chovat na vycházce, vycházka do přírody. Na vycházce pozorování přírody. Odpoledne kreslení a volná hra.
- Středa: volné hry, hraní s matadorem v lavičkách, zpívání, povídání o jaru, hry a tělocvičné cviky

4.6.2 Obecné školy

Nebo také lidové byly školy národní se čtyřletou (v případě českých zemí s pětiletou) docházkou. Můžeme je rozdělit na nižší stupeň (1. - 4. třída) a vyšší stupeň (5. – 6. třída). Školy měly cíl vychovávat děti v mravnosti a rozvíjet poznání (trivium, reálie, geometrie, zpěv, tělocvik). Žáci měli jednoho třídního učitele kromě výuky náboženství a ručních prací. Ve škole se vyučovalo: náboženství, občanská nauka a výchova, čtení, psaní, počítání, přírodopis, zeměpis, dějepis, kreslení, zpěv, ruční práce, tělesná výchova. Náboženství probíhalo 2 hodiny týdně ve všech třídách. Nemusely ho absolvovat děti bez vyznání, nebo pokud o to rodiče písemně požádali. Pokud se nemohly děti do školy dostavit (zima, sníh, velká vzdálenost), vznikaly tzv. expozitury – provizorní školy, kam dojížděl učitel alespoň

²⁴¹ Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 5-6.

²⁴² Buchalová, M. Přehled celotýdenní činnosti ve škole mateřské. *Učitel*. Užhorod: školský inspektorát, 1926.

3krát týdně. Povinná školní docházka začínala po završení šestého roku a trvala na Podkarpatské Rusi 6 let (v českých zemích 8 let). Po šesti letech mohl žák pokračovat ve tříleté škole opakovací.²⁴³

Obecné školy byly české, rusínské, německé, maďarské, rumunské, hebrejské a cikánské. V letech 1927-31 obrovsky vzrostl populační přírůstek na Podkarpatské Rusi a tím tak tlak na zřizování nových tříd a škol. Takový populační přírůstek se řadil mezi nejvyšší nejen v Evropě, ale na celém světě vůbec.²⁴⁴ Vedle státních škol, které k roku 1931 tvořili dvě třetiny všech škol, byly zde také církevní školy – řecko-katolické, římsko-katolické, evangelické, židovské a erární.²⁴⁵ A školy soukromé, které byly pouze hebrejské, kde se vyučovalo hebrejštině, němčině, češtině a rusínštině. Poslední obecní školy byly zřizovány obcemi. Těch bylo k roku 1931 pouze pět.²⁴⁶

Na Podkarpatské Rusi byly také tzv. Chajdery (někdy také chedery) – židovské náboženské školy určené převážně chlapcům. Vyučovalo se zde náboženství, psaní, čtení a počítání v hebrejštině a základy talmudu. Chlapci se vzdělávali už v šest ráno a potom pokračovali na běžnou výuku. V sobotu se neučili a v neděli měli zase celý den náboženství. Dívky neměly tolik povinností. Musely dodržovat košer domácnost, sobotní svíčky a koupele mikve. Postupně se zakládaly židovské školy – například v Mukačevu bylo gymnázium, kde se učilo hebrejsky. V těchto hebrejských školách byl vyučovací jazyk hebrejský, československý a podkarpatoruský, úroveň nebyla ale příliš vysoká. Učitelé byli kvalifikováni z rabínské školy, ale často se nemohli prokázat ani vysvědčením z obecné školy. Školy byly trpěny podle zvyku za uherské vlády, ale nebyly nijak zvlášť kontrolovány. Děti, které takové školy navštěvovaly, a ještě chodily i do řádných škol, byly často přetěžované.²⁴⁷

Československé školy byly zřízeny zpočátku hlavně pro děti Čechů, kteří přijížděli na Podkarpatsko jako úředníci, obchodníci, živnostníci, vojáci, učitelé atd. Československé školy navštěvovaly také židovské děti. V českých školách připadalo na jednoho učitele asi 43 žáků. Počet československých škol na Podkarpatské Rusi byl asi 17 % z celkového počtu, což vyvrací argument, který se ve třicátých letech začal objevovat, že vláda se snaží čechizovat a Podkarpatskou Rus počestit. Pokud rodiče jiných národností posílali své děti

---

²⁴³ *10 let československé republiky*, s. 351.

²⁴⁴ Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 8.

²⁴⁵ Erární školy byly v podstatě školy církevní a lesní. Byla snaha z těchto škol vytvořit školy státní. Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 10.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 10-11.

²⁴⁷ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 30.

do československé školy, byla to jejich svobodná vůle.²⁴⁸ Avšak zpráva ministerstva školství výslovně zakazovala, aby české školy navštěvovaly rusínské děti. Důvodem byla obava z nařčení z čechizace. Toto opatření bylo často ze všech stran kritizováno.²⁴⁹ České školy navštěvovaly hlavně české děti, židovské a slovenské. Menší část židovských dětí navštěvovalo pouze 7 hebrejských škol.

Současný ruský autor Puškaš (Пушкаш) tvrdí, že Češi se celou dobu snažili obyvatelstvo čechizovat a dokládá to příklady z národnostního složení například na zemském úřadě, kde podle něho bylo v roce 1935 sedm Čechů, jeden ukrajinský emigrant, dva ruští emigranti a dva Rusíni. Což neodpovídá informacím, které jsem našla v Národním archivu v Praze. Dále tvrdí, že všechny důležité úřady byly v rukou Čechů, jen nižší funkce zastávali místní, ale prakticky bez pravomoci. Jako další důkaz uvádí, že na všech školách se vyučoval český jazyk a zakládaly se české školy i tam, kde žádní Češi nežili. Autor se odkazuje na publikaci Kljapa (Кляпа) a cituje, že to byl výraz „českého šovinismu a nespravedlnosti“. Autor se s tímto tvrzením ztotožňuje a tvrdí, že asimilace probíhala všude pod taktovkou vlády a byla tichá a nenápadná.²⁵⁰

Co se týče národnostního složení podle dokumentů Národního archivu, bylo v roce 1937 složení inspektorů: 5 inspektorů národnosti ruské, 5 ukrajinské a 2 československé.²⁵¹ Na školském úřadě měl svou kancelář a vyplňoval funkci inspektora tatínek Agáty Pilátové, ač sám Rusín. „Na začátku své profesionální dráhy tatínek neučil příliš dlouho, protože si ho školské úřady „vytáhly“ do Užhorodu, kde se stal tajemníkem na školském referátu.“²⁵² Na školách se opravdu vyučoval československý jazyk, jelikož šlo o úřední jazyk. Avšak výuka azbuky probíhala na všech školách ve vyšších ročnících povinně. O tom, že by se zakládaly české školy i na místech, kde nebyli Češi, věděla své Světlá Mathauserová „Dravce se od Kostriny lišily také jinak. (...) Nebyla tam však česká škola. Z pěti českých rodin, které zde bydlely, jen tři rodiny měly děti školou povinné, a to bylo na zřízení české školy málo. Takže Liduška, která chodila na čtvrté třídy obecné školy, dokončovala ji v jakémsi jednotřídním provizoriu v Dravcích a až do páté třídy musela – stejně jako já do gymnázia – jezdit do Užhorodu autobusem“²⁵³

---

²⁴⁸ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 265.

²⁴⁹ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 167.

²⁵⁰ Пушкаш. *Цивилизация или варварство*. Москва, 2006, s. 93-98.

²⁵¹ NA, MŠANO, f. 587, inv. č. 862, karton 316.

²⁵² Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

²⁵³ Světlá Mathauserová (*Cesty a křižovatky*, 2011).

České školy byly zřizovány primárně pouze pro české žáky, ale stalo se také, že vznikla česká škola v místě, kde nebyl ani jeden český žák. Například v Bílé Cerkvi. Do školy chodili hlavně Židé a Maďaři. Židé často volali po zřizování českých škol, jelikož neměli na vlastní školy a v rusínských stále panoval jazykový chaos. Což se Rusínům přirozeně nelíbilo, protože chtěli, aby se učili místnímu jazyku a nebyli privilegováni, jako to bylo za Maďarů.²⁵⁴

Příkladem české školy v Užhorodě může být „Jubilejní škola Masarykova“. V roce 1931 bylo do první třídy zapsáno 288 žáků (152 chlapců a 136 děvčat). Do druhé třídy – 287, do třetí – 307, do čtvrté 532, do páté 108, všech dohromady 1222. Škola dostala svoji budovu až po pár letech své existence, a to pouze pro 12 tříd, ostatní třídy byly roztroušené po celém městě.²⁵⁵

Vedle státních škol fungovaly také církevní školy, které vydržovaly církevní obce. Učitel byl závislý na faráři. Církevní školy obzvláště ve svém začátku neměly prostředky na učebnice, dokonce ani na otop, a tak musela být často škola v zimě zavřená.²⁵⁶ Církevní školy byly ve velké míře pravoslavné. Učitel měl za úkol sloužit v kostele při obřadech, učit a obdělávat pole (často dost velké). Věřící byli povinni několik dní zdarma u učitele pracovat – tomu se říkalo kobyliny, rokoviny. Později byly dávky změněny na peněžité, to ale věřící odmítali platit, tak byl učitel často ve finanční tísní. Učitel nemohl zastat všechnu práci sám a učení bylo zanedbáváno.²⁵⁷

Za krátkou zmínku stojí městečko Koločava, pro Čechy asi nejznámější a nejnavštěvovanější místo na Podkarpatské Rusi. Město je známé hlavně díky Ivanu Olbrachtovi, který v roce 1931 poprvé navštívil Podkarpatsko a na delší dobu se zde usadil. Literárně zpracoval legendu o Nikolaji Šuhajovi. Dodnes je ve městě muzeum věnované Olbrachtovi a zachovalá československá škola. Školská situace k roku 1938 v Koločavě byla: dvě rusínské obecné školy, lidová hospodářská škola a česká obecná škola.²⁵⁸

---

²⁵⁴ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1925.

²⁵⁵ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny 1931.

²⁵⁶ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 165.

²⁵⁷ Pešek, J. *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1921, s. 17.

²⁵⁸ *Podkarpatská Rus*. Časopis Spolku přátel Podkarpatské Rusi, 2/2014.

4.6.3 Cikánská škola

V Užhorodě byla zřízena v roce 1926 také první cikánská škola svého druhu. Jednalo se údajně o evropský unikát. Vzhledem k tomu, že v užhorodské osadě z celkového počtu cikánů (200) bylo asi 80 dětí školou povinných, vznikl nápad založit cikánskou školu. Vládní komisař Hrbek a přednosta školského referátu Šimek se rozhodli nápad realizovat. Při finanční podpoře T.G. Masaryka, ministerstva školství, viceguvernéra Rozsypala, městské podpoře a také za pomoci cikánské obce a samotných rodičů (vyráběli vlastní cihly a pracovali na stavbě) vznikla jednotřídní škola na kraji města. Budova měla velkou místnost a byt pro učitele. První učitel byl J. Šesták. Dalšími V. Tomčány, M. Cinkovský, L. Hegeduš. Hegeduš byl poctěn cikánským králem titulem cikánský baron. Tím měl zaručenou podporu a ochranu své osoby i školy. Součástí školy bylo hygienické zařízení a hřiště.²⁵⁹

V prvním roce byla jednotřídka se 30 žáky ve věku 6-13 let. První učitel cikánské školy Josef Šesták naučil cikánské děti do konce školního roku 1926/27 psát tiskací písmena, sčítat a odčítat do deseti, hymny a několik písní a slušnému chování. Učitel šesták onemocněl a v září 1927 byl pověřen nový učitel Mikuláč Tomčany a dle jeho slov začátek školního roku byl těžký, neboť během školního roku žáci téměř všechno zapomněli. Tak učitel rozdělil třídu na tři oddělení. Jedna skupina byli úplní začátečníci, druhá skupina byli žáci, kteří třídu už navštěvovali, a třetí – ti, kteří nezapomněli a lépe se učí. Poměr žáků byl – 16, 9 a 3. Podle slov Tomčanyho žáci dělali pokroky a toužili po vzdělání. Ale v prosinci 1927 učitel onemocněl na zápal plic, musel nastoupit opět nový učitel. Nový učitel byl Michal Cinkovský, který prohlásil po jednoměsíční praxi, že děti nejsou chápavější než děti v normálních školách, ale že mají mnohem větší zkušenosti a poznatky čerpané z přírody a ze života. Prohlásil, že děti cikánské zdají se mu být víc zvědavé, ale že velmi brzo zapomínají. Rádi poslouchají vyprávování zvláště v prvouce a občanské nauce. Nejvíce obtíž jim dělaly počty.²⁶⁰

Později počet žáků rostl. Dopoledne se vyučovaly základní předměty (vyučovalo se ve slovenském jazyce) a odpoledne doplňkové předměty jako tělocvik, hra na housle, zpěv. Cikánský primáš Marton Lacko měl na starost výuku hry na housle. Hru měl učit cikán, nikoliv učitel, aby se udržel ráz cikánské hudby. Za šest hodin týdně výuky byl honorován 350 Kč.²⁶¹ Na večerní vyučování někdy přišli i rodiče. Zajímavostí je půlhodinová časová dotace na každý předmět. Docházka žáků byla skoro 100 % (Snad také díky tomu, že tam

²⁵⁹ Hrbek, A. Cikánská škola. *Podkarpatská Rus*, 1/2016, s. 10-11.

²⁶⁰ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 316.

²⁶¹ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti v Užhorodě.

bylo teplo, sucho, jídlo od Červeného kříže, někdy dárky). Žáci a učitel měli pěkný vztah. Navštěvovali ho dokonce v jeho bytě a „*nikdy mu nebylo nic odcizeno*.“²⁶² Děti a rodiče měli možnost dvakrát týdně se ve škole umýt. Škola zajišťovala také pravidelné lékařské prohlídky a hygienickou osvětu.²⁶³

Rozvrh hodin cikánské školy v roce 1934, učitel Hegedűš, šestá třída.²⁶⁴

Předmět	Počet hodin
Náboženství	2
Občanská nauka	1
Čtení	6 1/2
Mluvnice a pravopis	2
Cvičení řeči a sloh	1
Prvouka	3
Vlastivěda	4
Počty	4
Psaní	1
Zpěv	1
Tělesná výchova	2
Ruční práce chlapecké	1/2
Ruční práce dívčí	2
Hudba	4

V porovnání s rozvrhem běžné obecné školy, který jsem uvedla v kapitole Vyučovací předměty, měli žáci cikánské školy méně vyučovacích předmětů s menší časovou dotací. Zato měli více hodin hudby a větší důraz se kladl na čtení a cvičení řeči.

V roce 1931 se zde vyučovalo 44 dětí od 6–15 let. Děvčata se učila šít a spravovala šat svých spolužáků. Dále se také žáci měli náboženství – polovina řecko-katolická a polovina římsko-katolická. Po příchodu do školy se žáci museli pod dozorem školnice umýt. Jednou týdně byla teplá lázeň. Jednou měsíčně je učitel Cinkovský stříhal. V roce 1931 z této školy odcházelo 9 žáků na měšťanskou školu. Někdo šel na řemesla, někdo na odborné učiliště. U dívek byla situace horší, pokud se nevdaly za nějakého cikána, skončily často

²⁶² Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1931.

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti v Užhorodě.

jako prostitutky. Mnozí žáci byli schopni přejít i na střední školy, ale bohužel ne vždy je dokončili.²⁶⁵

Oblíbeným učitelem na cikánské škole se stal Ladislav Hegeduš²⁶⁶, který však podle inspektorátu neplnil zcela svědomitě a zodpovědně své povinnosti, jak bylo zjištěno při inspekci v roce 1936. Místo něj byl pověřen výukou nový učitel Čeněk Krapl. Ladislav Hegeduš byl přeložen do Nového Klenovce, což vyvolalo mezi rodiči pobouření. Rodičovský sbor žádal zpět „svého“ učitele, jelikož s ním byli spokojeni. Sepsali na inspektorát stížnost s tím, že se pan učitel věnoval výchově cikánských dětí svědomitě, učil nejen děti ale i „staré cikány“, a to po dobu šesti let poctivě. Společně hráli divadla, pořádali koncerty a měli v plánu vyjet s divadlem na zájezd do Čech, Jugoslávie, Rumunska a dál. Za všechny cikány se podepsal Lacko Juraj. (Mezi podpisy se objevily také tři křížky.) Inspektorát přislíbil vrátit učitele poté, co proběhla stávka rodičů.²⁶⁷

Cikánská škola v Užhorodě byla vzorem pro další podobné školy. Přijížděli se na ni podívat ze západní Evropy i z USA.²⁶⁸ Škola v Užhorodě přežila i druhou světovou válku a v upravené podobě funguje dodnes.²⁶⁹

4.6.4 Měšťanské školy

Nebo také měšťanky, či školy občanské navazovaly na obecné školy a šlo o vyšší vzdělání než obecné, často zaměřené na rolnictví a průmysl a na přípravu pro učitelské ústavy a odborné školy. Vyučovací předměty: náboženství, občanská nauka a výchova, jazyk, zeměpis, dějepis, počty, rýsování, kreslení, zpěv, ruční práce, tělesná výchova. Nepovinné předměty mohly být – psaní na stroji, hudba, domácí hospodářství, cizí jazyky. Na Podkarpatsku byla škola čtyřtřídní. Navazovala na 4. ročník obecné školy (4. ročník měšťanské školy rovná se třetímu ročníku v druhých zemích).²⁷⁰ Žáci, kteří končili čtvrtou třídu mohli nastoupit do měšťanské školy. Děti ze vzdálenějších míst vstupovaly až do druhého nebo třetího ročníku měšťanské školy, ale zato z vyšších tříd obecných škol

---

²⁶⁵ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1931.

²⁶⁶ Ladislav Hegeduš studoval v Košicích a v Užhorodě, kde potom pracoval na obecné škole se slovenským vyučovacím jazykem. Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv v Užhorodě.

²⁶⁷ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti v Užhorodě.

²⁶⁸ Hrbek, A. Cikánská škola. *Podkarpatská Rus*, 1/2016, s. 10-11.

²⁶⁹ *Konference Podkarpatská Rus v československém státě 1918-1945*. Praha a Užhorod. Září 2014, Mgr. Milan Schuster.

²⁷⁰ *10 československé republiky*, s. 351-355.

(například z 5. nebo 6. ročníku). Osnovy se přizpůsobovaly praktickému zaměření škol pro život.²⁷¹

Měšťanské školy byly určeny dětem, které nenavštěvovaly střední školu, ale jejich cílem bylo prohloubení znalostí. Školy obecné a měšťanské byly hlavně pro děti z chudších rodin. Děti rodičů ze středních a vyšších společenských vrstev navštěvovaly střední školy, které byly předpokladem pro studium na vysoké škole. Měšťanská škola byla přípravou pro studium na učňovských školách a na odborných školách, které nevyžadovaly přípravu ze střední školy.

Ve školním roce 1935/36 v Bílkách na měšťanské škole československé se učilo 26 žáků. Z toho 10 chlapců a 16 děvčat.²⁷²

Předměty	Počet hodin
Náboženství	2
Občanská nauka	1
Český jazyk	5
Zeměpis a dějepis	3
Přírodopis a přírodopis	3
Počty s jednoduchým účetnictvím	4
Měření a rýsování	1
Kreslení	3
Krasopis	1
Zpěv	1
Ruční práce chlapecké	1
Ruční práce dívčí	3
Tělesná výchova	2
Podkarpatoruský jazyk	3
Jazyk německý – nepovinně	2

Hodnotilo se také chování a pilnost žáků. Z třídního výkazu bílecké školy je patrné, že školu navštěvovaly děti české a židovské.

²⁷¹ Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 15.

²⁷² Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti, pobočka Berehovo.

4.6.5 Speciální školy

Jsou to například školy pomocné pro hluchoněmé, pro slepé a pro děti vybočující ze statistického normálu. Během působení Maďarska byl na Podkarpatsku pouze státní ústav pro hluchoněmé v Užhorodě a soukromý polepšovací ústav v Sevluši. Teprve v roce 1932 byl v Mukačevě zřízen ústav pro zmrzačené děti, ačkoliv zrození ústavu bylo bráněno ze všech stran. Sdružoval 12 okresů. Zasloužili se o něj pánové Frantál, Černý a Pešina. Ředitel ústavu Svereňák varoval, že dochází k situacím, kdy malý chlapec najde granát a hodí ho do ohně. Podobných příběhů bylo možné najít na Podkarpatsku více. Údajně zde žilo na 1000 dětí invalidních. Učitelé na takovýchto speciálních školách vyučovali převážně na základě samostudia a vycházeli z článků z časopisu *Úchylná mládež*.²⁷³

V roce 1932 vznikla v Užhorodě vychovatelná pro dívky zanedbané, opuštěné a nezvladatelné. Ze statistiky z roku 1930 vyplývá, že celkem bylo na Podkarpatské Rusi 4 720 dětí vybočujících z normálu, což byla asi 4 % z celkového počtu. Nejvíce bylo duševně nemocných dětí 3 547 dětí – asi 3 %. O takové děti se starala nejen škola, ale také další instituce (např. Červený kříž, skauti apod.). Kromě těchto dětí, bylo na Podkarpatsku také dost dětí sirotků.²⁷⁴ Červený kříž zřídil v Terešvanském kraji sirotčinec, kde bylo umístěno 30 chlapců. Z toho někteří šli na učení do Čech, někteří do českých rodin. Československý Červený kříž zřizoval také kuchyně, ne všude to bylo ale možné, protože tamní sedláci odmítali dát k dispozici potřebné pivozy a místnosti nutné k otevření kuchyní. V místech, kde škola měla kuchyni, stoupla návštěva škol a byl statisticky dokázán pokles dětí s podvýživou. Při těchto školách byly zřízeny také umývárny, kde byly děti vedeny k čistotě.²⁷⁵

4.6.6 Kurzy pro dospělé

Pro negramotné dospělé byly zřízeny tříměsíční kurzy v zimním období na státních i církevních školách a byly zakončeny závěrečnou zkouškou. Výuka byla rozdělena na 10 hodin týdně. Možné bylo vyučování každý večer dvě hodiny, nebo potom v neděli. Vyučovalo se triviu – čtení, psaní, počítání, poté základům vlastivědy na Podkarpatské Rusi, pravidlům zdravotní výchovy, poučení o škodlivosti nadměrného pití alkoholu. Pro chudé byly všechny pomůcky a knihy zdarma. Kurzy probíhaly od roku 1920 a v roce 1922 byl schválen maximální počet studentů ve třídě na 40. Nejvíce se zúčastňovali mladí lidé ve věku 18-20

²⁷³ *10 československé republiky*, s. 355-361.

²⁷⁴ Pešina. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha, 1933, s. 21-23.

²⁷⁵ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 939, karton 353.

let, jelikož starší se styděli. Zájem o kurzy obrovsky rostl. V roce 1920 bylo 80 kurzů s 2 762 studenty a v roce 1922/23 bylo 273 kurzů s 8 788 studenty. Bylo doporučeno, aby docházka byla povinná pro dospělé do věku 35 let.²⁷⁶

Osnovou večerních kurzů pro negramotné bylo také loutkové divadlo a přednášky, vyprávění o cestách z Ameriky apod. Býval promítán také film a přestávky vyplňovala muzika z gramofonu.²⁷⁷ Nutnost dospělých znát psaní a čtení byla nezbytná také pro písemnou komunikaci mezi rodiči a učiteli, jelikož většina rodičů byla negramotná, musel pomáhat notář jako prostředník.²⁷⁸

Dalšími kurzy byly pro málo vzdělané. Děly se na dvě části. Na přednášky zemědělské, vzdělávací odborně a na přednášky všeobecně vzdělávací. Probíhaly převážně v Národních domech v obci. Posluchači byli svoláváni bubnem z obecního úřadu. Přednášky všeobecně vzdělávací informovaly o obci, hospodaření, o významu daní, o dědičném právu, o právech jednotlivce, státní administrativě, historii kraje, manželském právu a významu rodiny. Ve zdravotnictví se zaměřovalo na čistotu těla, obydlí, poučení o pohlavních nemocech a princip zdravotnictví. Přednášky odborně vzdělávací byly přizpůsobené jednotlivým krajům. V horských oblastech se mluvilo hlavně o lukařství, poloninském hospodářství, chovu dobytka, o lesích apod. V okolí Ťačova zase bylo tématem ovocnářství, v okrese Užhorodském to bylo vinařství a okolo Tisy pěstování tabáku. Speciální byly přednášky veterinářské, které měly význam hlavně s rozvíjejícím se chovem dobytka. Veterinář musel na přednáškách postupovat opatrně, protože měl mnoho posluchačů veterinářů laiků, kteří se obávali, že přijdou o svůj výdělek a snažili se mařit jeho práci.²⁷⁹

Jako pomůcky se používali obrazy, předměty, skioptikony, filmy, loutkové divadlo, hry. Nejčastěji se na přednáškách objevovali muži středního věku. Přednášející musel dobře znát jazyk místního lidu a ovládat probíranou látku. Výklad měl být jasný a neskákat z předmětu do předmětu, aby nevznikal v hlavách posluchačů chaos. Měl správně klást dotazy a věnovat pozornost těm neaktivnějším. Pokud přednáška vyvolala debatu, byla to správně vedená a kvalitní přednáška.²⁸⁰ Posluchače zajímala témata, jak se tvoří zákony či jak se vybírá prezident. Materiály měly být systematické a přizpůsobené pro každý kraj, živé a z paměti.²⁸¹

---

²⁷⁶ Науковий вісник №4 закарпатського художнього інституту. Ужгород, 2010, s. 342.

²⁷⁷ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1921.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Hájek, K. *Druhá celostátní konference vyšších škol lidových*. Praha, 1930, s. 55-56.

²⁸⁰ Tamtéž. s. 57

²⁸¹ Коханний, К. *Культура праця вне школы*. Ужгород, 1922, s. 33-45.

4.6.7 Střední a odborné školy

Navazovaly na školy měšťanské a můžeme je rozdělit na gymnázia, střední odborné školy, učiliště, obchodní akademie, průmyslové, hospodářské a zemědělské školy. Střední školy sloužily výhradně pro československé občany a pro cizince s povolením k trvalému pobytu. Pokud cizinci neměli trvalý pobyt, mohli na střední škole studovat pouze s povolením zemského školského úřadu. Od roku 1928 bylo možné do škol přijímat děti cizinců, ale pouze v případě, že ministerstvo školství nemělo námitek.²⁸²

V roce 1931 byla na Podkarpatské Rusi čtyři rusínská gymnázia – v Berehovu, Chustu, Mukačevu, Užhorodě. Součástí byla také tři gymnázia československá pobočná, s oddělením v Chustu, Mukačevu a Užhorodě, jedno maďarské oddělení v Berehovu, jedno hebrejské reformační gymnázium v Mukačevu, celkem tedy 9 gymnázií. Vyučovacími předměty byly – jazyky, dějepis, zeměpis, chemie, přírodní vědy, logika, psychologie, četba latinských klasiků. Docházka byla nejčastěji osmiletá.²⁸³

---

²⁸² Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 173.

²⁸³ *10 let československé republiky*, str. 373-376.

Uvádím příklad předmětů a časové dotace v gymnáziu v Berehově v roce 1924/25. ²⁸⁴

předmět	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	celkem
náboženství	2	2	2	2	2	2	2	2	16
maloruský jazyk	5	5	4	4	3	4	3	4	32
český jazyk	3	4	3	3	3	3	3	2	24
ruský jazyk	-	-	-	-	2	2	2	2	8
latinský jazyk	6	6	6	5	5	5	4	5	42
francouzský (německý)	-	-	4	4	5	3	3	3	22
dějepis	-	2	2	2	3	3	3	4	19
zeměpis	2	2	2	2	2	2	1	4	13
matematika	4	3	3	3	3	3	3	2	24
geometrie	-	-	-	-	-	2	2	1	5
přírodopis	2	2	-	-	2	2	2	2	12
chemie	-	-	-	2	2	2	-	-	6
fyzika	-	-	2	2	-	-	3	4	11
filosofická propedeutika	-	-	-	-	-	-	2	2	4
rýsování	3	3	2	2	-	-	-	-	10
krasopis	1	-	-	-	-	-	-	-	1
gymnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	16
celkem	30	31	32	33	34	35	35	35	265

Ve srovnání s obecnými a měšťanskými školami měli studenti více předmětů. Upozorňuji, že se studenti učili český jazyk, maloruský, ruský, latinský a další cizí jazyk – francouzský, nebo německý. Komplikovaná jazyková, potažmo politická situace se odrážela také na půdě gymnázií mezi studenty a učiteli. Například v Presidiu ministerstva školství se můžeme dozvědět o konfliktu studentů v Berehovu při sjezdu Sokolů. Sjezdu se zúčastnili studenti gymnázia z Berehova s modrožlutým praporem (modrožlutý prapor byl republikou uznán jako prapor Podkarpatské Rusi), ale mukačevské gymnázium s praporem

²⁸⁴ Делібалтова, Ю. *Освіта на Підкарпатській Русі в 20-ті роки*. Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014, s. 51.

velkoruským trojbarevným. Studenti z Mukačeva plivali na rusínský prapor a nadávali studentům z Berehova. Tento konflikt byl považován za rostoucí vliv moskevské pedagogiky.²⁸⁵

Pro zajímavost se ze zprávy z roku 1921 dozvídáme, že disciplína gymnasiálních žáků, hlavně maďarských tříd, byla neudržitelná. Chování žáků vyvolávalo kritiku (nezdravili profesory, otevřeně navštěvovali kavárny a hostince). Byly zavedeny čepice pro žáky, aby si nekupovali každý jiné a byly jednotné. Ale maďarští studenti tvrdili, že bolševické čepice odmítají nosit.²⁸⁶

Uvádím příklad disciplinárního řízení na reálném gymnáziu v Mukačevě, kde profesorský sbor roku 1938 navrhl vyloučit žákyni Natálii Braščajkovou za to, že neuposlechla profesora Štěpána Fodora, aby o přestávce vyšla na dvůr a odmítla mu dokonce říct svoje jméno. Také tvrdila, že ji profesor strčil a řekl jí „kurva“. Údajně měl být profesor Fodor a ředitel Sulinčák kompromitováni, protože byli ruského smýšlení. Žákyně byla potrestána.²⁸⁷

Podobná situace nastala například také na ukrajinském gymnáziu v Užhorodě v roce 1937. Gymnázium bylo kritizováno za výchovu v ukrajinském nacionálním duchu. Při otevření byly zpívány a recitovány texty jednající proti samostatnosti a ústavní jednotnosti Československa. Občané hlásící se k Ukrajině prohlašovali, že Podkarpatská Rus a východní Slovensko má být součást Ukrajiny.²⁸⁸

O svůj vliv bojovaly snad všechny strany – rusínské, ukrajinské, ruské a maďarské. Světla Mathauserová píše *„Zpočátku probíhalo zápolení mezi různě orientovanými skupinami lehce, jen jako by šlo o nedělní zápas mezi dvěma sportovními kluby.“*²⁸⁹ Zápasilo se mezi učiteli, studenty, rodiči, politiky i odborníky.

Vedle gymnázií byly na Podkarpatsku také obchodní akademie, čtyřleté s maturitní zkouškou. V těchto školách byl kladen důraz převážně na výuku cizích jazyků. Uchazeči obchodních akademií museli zvládnout přísné přijímací zkoušky. Absolventi těchto škol potom mohli postoupit na vysoké školy obchodní nebo právnické. Dále tu byly také školy obchodní, které měly formu dvouletých učilišť. Jednoroční obchodní kurzy byly určeny žákům s nižším vzděláním. Kupecké pokračovací školy byly dvouleté školy s 10 měsíční výukou a osmihodinovou vyučovací dotací. Vyučovaly se předměty – obchodní nauka,

---

²⁸⁵ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 934, karton 351.

²⁸⁶ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 939, karton 353.

²⁸⁷ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 974, karton 374.

²⁸⁸ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 316.

²⁸⁹ Světla Mathauserová (Cesty a křižovatky, 2011).

účetnictví, korespondence, kupecké počty a zbožíznalství. Kupecké školy byly často připojeny k jiným školám.²⁹⁰

Další střední školy byly zemědělské a hospodářské. Za éry Maďarska nebyla na Podkarpatsku žádná zemědělská škola, pouze čas od času probíhal kurz, nejčastěji dojičský, či mlékařsko-sýrařský. První odborná hospodářská škola vznikla v Dombokách u Mukačeva, byla sice umístěna v nevyhovujících primitivních podmínkách, i přesto stála na počátku šíření zemědělského pokroku. Zde se vzdělávali také učitelé lidových škol hospodářských. Někteří absolventi se stali nejen rolníky a malorolníky, ale také učiteli, nebo například notáři. Škola byla později přeložena do Mukačeva do nové moderní budovy s velkými pozemky a praktickými objekty.²⁹¹

Vrchovina byla oblast hospodářsky zaostalejší, proto zde vznikl kurz hospodářského, převážně praktického výcviku. Z kurzu vznikla státní jednoroční škola vrchovinského a poloninského hospodaření. Ve 30. letech tvořily odborné školství zemědělské 4 školy a 4 třídy. Vyučování a výchova byla postavena převážně na praktické činnosti s ohledem na plodiny rostoucí v regionu (např. tabák, vinná réva, ovoce). Byl kladen důraz také na kvalitní učitele, kteří se vzdělávali na kurzech v Mukačevu nebo v Nižních Verečkách.²⁹² Ve školním roce 1934/35 navštěvovalo na Podkarpatsku hospodářské školy 4777 žáků (2 706 chlapců a 2071 dívek) ve 153 třídách.²⁹³ Od roku 1935 byli studenti vrchovinského a poloninského hospodářství posíláni každoročně do Švýcarska na odborné kurzy výroby ementálského sýra.²⁹⁴

Živnostenské pokračovací školy byly rozdělené na školy obecné – žáci byli vedeni k několika různým řemeslům a měli různá oddělení pro určité obory, a pak na školy odborné – které se věnovaly jednomu určitému oboru. V roce 1930 bylo 5 obecných středních škol v Berehovu – s pobočkou pro dámské krejčí, Chustu – truhláři, obchodníci a mechanici, Králové nad Tisou – mechanici a umělecká řemesla, Rachově – stavební řemesla, Sevljuši – dámská krejčí a kovodělníci. Čistě odborné školy byly v Jasini (V Jasini v roce 1921 vznikla řezbářská škola s cílem vyučovat lidové řezbářství. Bylo zřízeno také oddělení truhlářské a pro nemajetné žáky internát, kde žáci obdrželi vše zdarma: stravu, ubytování, kadeřníka, oblečení, obuv atd.²⁹⁵), Mukačevu – obuvnictví, pánský a dámský krejčí, Užhorodě – pánský

---

²⁹⁰ *10 let československé republiky*, s. 388-389.

²⁹¹ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 266–267.

²⁹² Lidová škola hospodářská, někdy též nazývaná lidová škola zemědělská. Účelem této školy bylo prohloubení všeobecného vzdělání, a hlavně příprava na praktický zemědělský život.

²⁹³ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 268-269.

²⁹⁴ *Podkarpatská Rus*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2016. 3.

²⁹⁵ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 270.

krejčí, ženský oděvní průmysl, kovovýroba, dřevovýroba, obuvnictví. Celkem bylo odborných tříd – 105, žáků a žákyň – 2164, Vyučení dosáhlo 1759 žáků. Docházka činila 84 %. Náklad na školy hradil více jak z poloviny stát, část obce, část obchodní komory a příspěvky žáků.²⁹⁶

Také při ústavu hluchoněmých vznikla košíkářská učební dílna v Užhorodě. Taková dílna byla čistě vzdělávací a výchovná. Objednávky, koupě a doručení nemělo vliv na praktické vyučování. Proto vedle školy vzniklo v Užhorodě také družstvo, které mělo ty nejhudší sjednotit a zajistit výrobu a výdělek z košíkářství. Košíkářská škola měla regulovat, radit, pomáhat. Hotové výrobky mělo na starost družstvo, které zajišťovalo prodej, objednávky a administrativní záležitosti. Učni pak měli možnost získat v družstvu zaměstnání.²⁹⁷

Zakládaly se školy i pro ženská povolání. Dívky měly možnost získat znalosti na školách dvouletých, či ročních v oblasti chodu domácnosti. Měly také možnost přihlásit se na pětiměsíční kurzy domácích prací, na kuchařské kurzy, či na kurzy pro pěstounky, lidové kurzy a oděvnictví.²⁹⁸ V Užhorodě fungovalo také učiliště pro výcvik a vzdělání porodních asistentek. Do té doby se o zdravotní výchovu nikdo nestaral. Lidé se lékařů báli, měli z nich respekt. Byli zvyklí si vždy vystačit sami s domácí medicínou, lékaře viděli pouze při povinném očkování proti neštovicím, nebo když byl zavolán k umírajícímu. Nemocného skrývali na salaši, protože když byl odvezen do nemocnice, už se často nevrátil. Tak se lidé stávali obětí mnoha infekčních chorob. Celou situaci měli změnit hlavně učitelé, kteří měli za úkol přesvědčit novou generaci o nutnosti čistoty a vytvořit k lékařům důvěru.²⁹⁹

Střední a odborné školy doplňovala také Veřejná škola kreslení založená v roce 1927 malířem Bokšajem a Bélou Erdelyim. Jednalo se o uměleckou akademii, která rozvíjela novou generaci rusínských malířů. Jejimi žáky se stali například Andrej Kocka, A. Doboš, V. Borecký, Z. Šoltés.

---

²⁹⁶ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1930.

²⁹⁷ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Podkarpatské hlasy, 1924.

²⁹⁸ *10 let československé republiky*, s. 388-389.

²⁹⁹ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 169-173.

4.6.8 Vysoké školy

Vysoké školy na Podkarpatské Rusi neexistovaly. Pokusy o zřízení vysoké školy přicházely ze stran rusofilů i ukrajinofilů. V užhorodských Podkarpatských listech se objevila myšlenka zřízení univerzity v Užhorodě už v roce 1922.³⁰⁰

Ukrajinci chtěli, aby byla přemístěna do Užhorodu z Prahy Svobodná ukrajinská univerzita a hospodářská akademie z Poděbrad. Byly to školy ukrajinských emigrantů, ale neměly charakter veřejných vysokých škol. Státní školská správa zřízení, či přesunutí univerzity zamítla s tím, že na Podkarpatské Rusi by nebyl dostatek studentů.³⁰¹

Vysokoškolští studenti měli být tou cestou k rozvoji země, národa a inteligence. Cestou k autonomii a sjednocení. Podkarpatoruský student měl jeden hlavní úkol – stát se mozkiem svého lidu, rozvíjet povědomí jednotné kultury. Student měl věnovat veškerý svůj volný čas k poznávání způsobu a podmínek života lidu, jejich kultuře a obyčejům. Měli by si všimnout života v českých zemích a inspirovat se. Alespoň tak o tom mluví Lidové noviny z roku 1937.³⁰²

Když v roce 1919 přijelo 10-12 studentů do Prahy, začali šířit informace o Podkarpatské Rusi. V roce 1921 studenti založili v Praze studentský kroužek „*Vozroždenije*“. Téměř každý den se scházeli a debatovali o problémech při zkouškách (neznalost češtiny, české kultury), o sociální situaci (mezi studenty byli nejchudší³⁰³). Z počátku byl kroužek nestranný, bez politické ideologie. Ale již v roce 1922, kdy se na Podkarpatsku rozhořel rusko-ukrajinský jazykový spor, objevily se snahy přeorientovat kroužek na směr ukrajinský. Pokus byl neúspěšný, proto někteří studenti odešli a založili svůj kroužek „*Kružok socialnoji pomošči pidkarpatorusjkich studentiv*.“ Oba spolky aktivně pracovaly a fungovaly vedle sebe. Kroužek *Vozroždenije* v roce 1923 organizoval první kulturně osvětový zájezd na Podkarpatskou Rus. V roce 1925 se změnil z „Kroužku“ na „Spolek“, jelikož počet členů rychle rostl. Ukrajinsky orientovaný spolek se také přejmenoval na „*Sojuz pidkarpatsjkich studentiv*“. Ve výjimečných případech, kdy šlo o společné národní zájmy, spolky spolupracovaly. Spolek *Vozroždenije* začal vydávat básně

³⁰⁰ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1922.

³⁰¹ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 174.

³⁰² Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1937.

³⁰³ Studenti byli často děti těch nejchudších rodičů. Sociální ústavy se snažily těmto studentům pomáhat, ale nejhorším obdobím byl podzim, kdy se ještě nevyplácela stipendia. Stipendia dostávali studenti až v lednu, či v únoru. Jedním z fondů byl „Masarykův fond pro karpatoruské studentstvo“. Stipendia činila 400–1000 Kč ročně. Dále jim pomáhal Zemský úřad podkarpatoruský, který uděloval podporu 300–1000 Kč. Přesto podpora nebyla dostačující a v třicátých letech docházelo k velkému poklesu studentů na vysokých školách. Ze všech maturantů na Podkarpatsku se zapisovalo pouze 10 %, ale v předchozích letech to bylo 40–50 %. Pomoci se snažily také studentské spolky a zásadní byl vznik studentské Karpatoruské koleje. Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 104–106.

svých členů (například Popoviče) a studentský časopis „*Molodaja Rusj*“. Časopis vycházel měsíčně pouze jeden rok, bylo málo zájemců a předplatitelů, kteří by podpořili studenty a četli v ruském jazyce.³⁰⁴

Nakonec v roce 1927 studenti utvořili ústřední studentskou organizaci „*Ústřední svaz podkarpatoruských studentů*“, která měla hlavní úkol – hájit zájmy studentů v „*Ústředním svazu čsl. Studentstva*“ za čtvrtou oblast Podkarpatské Rusi vedle – Čech, Moravy a Slovenska.

Ve 30. letech studovali vysokoškoláci převážně v Praze (85%), pak Bratislavě (12%) a v Brně (3%). Nejžádanější byla práva, poté filosofie, přírodovědecká a lékařská fakulta a nakonec technika.³⁰⁵ Pro studenty byly k dispozici vysokoškolské koleje – Hlávkova kolej, kolej Arnošta z Pardubic a další provizoria. Stát podporoval vysokoškolské mensy, uděloval půjčky a zřizoval studentské kliniky. V případě studenta bez finančních prostředků, mohl stát přispět až 350 Kč měsíčně. Konaly se také různé ošacovací akce pro středoškolské a vysokoškolské studenty.³⁰⁶

4.6.9 Učitelské ústavy

První pedagogická fakulta v Československu vznikla až v roce 1946, do té doby se učitelé vzdělávali na učitelských ústavech – typu vyšší střední škola – Pedagogium, která měla 4 ročníky. K závěrečné zkoušce byl připuštěn ten, kdo měl vysvědčení učitelské dospělosti a konal alespoň 20 měsíců službu jako třídní učitel. Zkouška byla potom převážně praktická. Zkoušku způsobilosti pro školy měšťanské mohli učitelé získat, pokud měli vysvědčení způsobilosti pro školy obecné a měli minimálně 30 měsíců praxe. Prověřovaly se znalosti z některého ze tří okruhů – gramaticko-historický, přírodovědecký, matematicko-technický. Dále z pedagogiky a z praxe. Navíc mohli učitelé ještě konat zkoušku doplňující, například z hudby, tělocviku, cizích jazyků atd. Učitelský sbor měl být smíšený – půl na půl muži a ženy.³⁰⁷

Na Podkarpatsku byl jeden státní učitelský ústav rusínský v Mukačevu, dva nestátní rusínské v Užhorodě a jedno československé pobočné oddělení v Mukačevu. Celkem čtyři učitelské ústavy. Československá pobočka učitelského ústavu v Mukačevu vznikla na základě žádosti zkušeného pedagoga J. Štrobacha, který upozorňoval na potřebu vzdělávání

---

³⁰⁴ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 102–104.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 106.

³⁰⁶ *10 let československé republiky*, s. 389.

³⁰⁷ *10 let československé republiky*, s. 351-360.

učitelů na českých školách. Učitelé, kteří přicházeli do českých škol učit z českých zemí, nebyli dostatečně vybaveni ani připraveni na místní prostředí. Pobytem a studiem na Podkarpatsku by získal budoucí učitel znalosti místních poměrů, jazyka a kultury. Učitel, který by žil a získal vzdělání na Podkarpatsku, by se tam mohl cítit lépe a více jako doma. Tak vznikla pobočka v Mukačevu ve školním roce 1929/ 30.

V roce 1937 došlo k vytvoření samostatného československého státního koedukačního učitelského ústavu, který sídlil v budově živnostenské školy pokračovací v Mukačevu a ředitelem se stal J. Štrobach. V tomto roce studovalo na škole 144 budoucích učitelů: 1. ročník – 39 studentů – třídní učitel F. Nekovář, 2. ročník – 41 studentů – třídní učitel J. Kašpar, 3. ročník – 35 studentů – třídní učitel J. Doležal, 4. ročník – 29 studentů – třídní učitel – A. Majkus. Učitelský sbor doplňovali například učitelé – V. Lippert – matematika, M. Macháň – kreslení, O. Mrázek – tělocvik, M. Pěkná – ženské ruční práce, a další.³⁰⁸

Ve výuce se na učitelském ústavu v Mukačevu kladl důraz na získávání pedagogických dovedností, na dějepis, češtinu, zeměpis a praktická cvičení, kreslení a hru na nástroj. Vedle těchto předmětů se vyučovalo také fyzice, matematice, přírodopisu, němčině, ruštině. Pro budoucí učitele byly připraveny také mimoškolní aktivity, exkurze, vycházky. Konaly se exkurze například do továrny na výrobu sirek „Vulcan“, do pivovaru v Pohorjanech, nebo také do Slatinských dolů. Studenti také pořádali pravidelná cvičení v Sokolovně v duchu hesla: „*Paže tuž, vlasti služ!*“ Z této doby se dochovala básnička studentky A. Jiráčkové – Květoňové:

I.

Dívčí oddíl na druhém járu,
To je přece na ústavu vzor,
Mezi nimi není nikdy sváru,
To uznává každý profesor.

II.

Pan profesor Neubauer je lidský,
Nerad je, když někdo propadne,
On to s námi dobře myslí vždycky,
Škoda, že to někdy špatně dopadne.

III.

---

³⁰⁸ *Podkarpatská Rus*. Časopis přátel podkarpatské Rusi, 2011, 2.

Pan profesor Doležal je skvělý,
Hodinu vykládat nechá tě,
Když ale výklad svůj ukončíš celý,
Řekne: „chyba lávky, dcero, proklatě.“

IV.

V panu profesorovi Lippertovi
V tom je jistě anděl z nebe skryt,
Neumíš-li, on ti smutně praví-
Nemáte pro parabolu cit.

V.

Pan profesor Škrobach, ten je milý,
My ho máme rádi velice,
Když však ptá se, co je to cit síly,
Cítím, že mne ranní mrtvice.

VI.

Nejlepšího nesmím vynechat,
Pana profesora Kašpara,
Když ti housle nechtějí hrát,
On tě jenom mírně pokárá.

VII.

Pan profesor Majkus, ten je božský,
Nemůžeme si však pomoci,
Když vykládá výslednice složky,
Bojíme se spavé nemoci.

VIII.

Jak vidíte, jsou to milí páni,
Každý z nich je skvělý profesor,
Však jsou také milováni,
Ať žije náš profesorský sbor.³⁰⁹

Koncem 30. let se učitelský ústav v Mukačevu v důsledku vídeňské a mnichovské arbitráže přesunul do Svaljavy a poté do volovecké obecné školy, kde byla většina předmětů vyučována v ukrajinštině. Činnost ústavu byla ukončena za necelé tři měsíce při okupaci

---

³⁰⁹ *Podkarpatská Rus*. Časopis přátel podkarpatské Rusi, 2011, 2.

Maďarskem. Studenti byli narychlo evakuováni 15. března 1939 vlakem do Polska a odtud do českých zemí. Studium dokončili na učitelských ústavech v Čechách. Hned rok po evakuaci se značná část studentů sešla a zavzpomínala na studentská léta v Mukačevu. Tato tradice jim zůstala až dodnes a říkají si kantorští Mukačeváci a vydávají pravidelně periodikum Kantorský Mukačevák, kde na pokračování vychází vzpomínky a dopisy učitelů a studentů tohoto učitelského ústavu.³¹⁰

V Kantorském Mukačeváku se dočteme například o Emilu Vávromském, studentu, který byl mezi prvními studenty učitelského ústavu v Mukačevu. Student popisuje svůj první zážitek s městem Mukačevo: *„Na nádraží bylo plno cestujících v civilních oblecích, židovských kaftanech, rusínských krojích a vojenských uniformách. Za nádražní budovou páchla koňská močůvka. (...) město mělo zvláštní, pro mne dosud nepoznanou atmosféru, vůni, náladu a tajemné kouzlo. (...) tady se platilo za stravu a ubytování 300 Kčs, rusínští studenti platili daleko méně. Pokud někdo studoval s vyznamenáním, snižoval se mu internátní poplatek. A tak jsem začal zubřit, abych byl s vyznamenáním. Ve 4. ročníku jsem platil již jen 80 Kčs.“*³¹¹

Na školní léta vzpomíná také Anička Váverová-Dvořáková: *„Před očima mám profesora Kašpara. Když jsme měli hodinu houslí a už nemohl to skřípání poslouchat, položil hlavu na klávesy a řekl: Mařenky, Smetana se v hrobě obrací! Vzpomínám i na profesora Lipperta, který přišel jako začátečník. Ještě se styděl a my holky jsme na něho útočily ze všech stran.“*³¹²

4.7 Učitelé

O problémech učitelské profese jsem se zmiňovala v předchozích kapitolách. V této kapitole bych ráda uvedla několik osobností, které se podíleli na rozvoji školství na Podkarpatské Rusi. Kapitolu uvádím vzpomínkou Karly Bažantové na svoji třídní učitelku. *„Byla strašně milá. Byla mladá. Byla potom v jiném stavu a narodilo se jí dítě během těch pěti let, ale nepřerušila vyučování a měla vychovatelku k tomu. Tam bylo běžné, že v těch normálních středních vrstvách měli služku nebo posluhovačku. Tam bylo hodně mladých lidí, kteří chodili posluhovat. Vyprávěla mistra Jana Husa, jí to vyloženě bavilo. Mohla zůstat doma s tím dítětem, ale vzala si vychovatelku. To jsme měli štěstí. Ona byla Češka.*

---

³¹⁰ Podkarpatská Rus. Časopis přátel podkarpatské Rusi, 2011, 2, vypráví Z. Kotas.

³¹¹ Kantorský Mukačevák. 1991, 91.

³¹² Kantorský Mukačevák. 1991, 91.

Výborná vlastenka. Tenkrát když zemřel Masaryk, tak plakala a my jsme plakali s ní, to bylo hrozný. Tatiček Masaryk to bylo neskutečné. Dneska, že by někdo plakal?!³¹³

Josef Pešek se narodil 4. března 1872 na Sázavě, kde absolvoval nižší střední školu. Poté odmaturoval na učitelském ústavu v Kutné Hoře, kde také složil zkoušku učitelství pro národní a posléze také měšťanské školy. Nejprve pracoval jako pomocný učitel, potom získával zkušenosti na učitelském ústavě v Soběslavi a stal se průkopníkem moderních vyučovacích metod. Zúčastnil se v Praze také přednášek T.G. Masaryka a další filosofů. Po zakončení univerzity organizoval besedy o učitelské etice, vydával studie a působil jako školní okresní inspektor v Žamberku, Lanškrouně, nebo Třeboni. Navrhl také zřízení osmiměstrové školní fakulty pro pedagogy, která by měla funkci univerzity. Po připojení Podkarpatské Rusi k ČSR byl pověřen funkcí referenta školského odboru v Užhorodě. Školský odbor pod jeho vedením začal pracovat od září 1919. Brzy se naučil místní jazyk. Zakládal sdružení rodičů a učitelů, organizoval výstavky žáků, aby se rodiče seznámili s výukou a prací dětí ve škole. *„Podílel se na vytvoření Zemské školské výstavy v roce 1924. Nacházela se v 54 místnostech sedmi školních budov. Základem byla expozice zaměřená na obecné a měšťanské školy. Návštěvník se mohl seznámit s průběhem výuky, vybavením škol, s pomůckami, učebnicemi, výrobky žáků. Prezentovali se zde spolky jako třeba Prosvita, Červený kříž, skauti, sokolové, doprovodný program – pěvecké závody, tělocvičná vystoupení, skautský den.“* Josef Pešek těžce onemocněl a 31. října 1924 zemřel.³¹⁴

Jak jsem se zmínila výše, na osobu Josefa Peška přicházela kritika ze všech stran. Na případu Josefa Peška je dobře vidět složitá situace učitele na Podkarpatské Rusi. Civilní správa školského odboru z roku 1921 píše, že nynější poměry nesnesou, aby byl Josef Pešek i nadále školským referentem. I když mu není upírána jeho dosavadní neúnavná činnost, *„není možné, aby jmenovaný, jenž má kvalifikaci učitele pro školy obecné a měšťanské nadále vykonával dozor nad školami středními, kde by nutně musel se ocitnout v situaci, že by neměl dostatečného vzdělání, aby mohl posouditi výsledky činnosti středoškolských profesorů a pokroky jejich žáků a pracovati k povznesení úrovně škol středních.“*³¹⁵.

Vůči Peškovi se vymezovali, jak ukrajinofilové, tak rusofilové. V roce 1924 byl vystaven kritice poslance Gagatky, který Peška označil za ukrajinofila se snahou vést bezohledný boj s karpatoruským lidem, s jeho historickým názvem, s kulturou. *„Na pomoc si přinesl celou řadu haličských Ukrajinců druhu Pankeviče, Birčaka, Pečovského, ty, kteří*

³¹³ Karla Bažantová (rozhovor autorky 9. 11. 2017).

³¹⁴ Skala, P. *Nám i budoucím*. Přerov. 2006, s. 189–194.

³¹⁵ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 862, karton 315.

nedávno vychvalovali Habsburky a pomáhali všem své bratry v Haliči. Dále povolal kohortu svých kolegů z Třeboně, takže to dělalo dojem, že školský referát v Užhorodě je Třeboňskou kolonií. Vzal na sebe práci nad svoje síly, utvořil nový jazyk a pravopis pro necelý půl milionu lidí. Jeho lidé mají dvakrát třikrát vyšší platy než místní lidé.“ Rozdíl v platu je vidět na příkladu obchodní školy, kde učitel, bývalý legionář Mikuláš Lozinskij, ženatý, dostává na sebe a ženu necelých 1000 Kč. A haličský učitel Bačinskij na téže škole, svobodný, bez českého občanství dostává dvakrát tolik a vede boj s ruskou kulturou a jazykem a trestá děti za ruské písně.³¹⁶

Kromě Josefa Peška působila na Podkarpatské Rusi řada dalších učitelů. Ze zápisu kvalifikační tabulky se dozvídáme o dalších učitelích.

Jemeljan Skiba se narodil 1897 v obci Žukovo na Podkarpatské Rusi. Působil v obci Koločava. Jeho způsob vyučování byl ohodnocen jako dobrý a způsob udržení disciplíny také dobrý.

Michal Cinkovský, narozen 1905, rodný kraj Snina, Slovensko. Jeho manželka byla také učitelka v Užhorodě. Pracoval v Košicích a v Užhorodě. Vystudoval učitelský ústav v Košicích. Do Užhorodu nastoupil v roce 1927 jako zatímní učitel, definitivní se stal roku 1931. Působil jako učitel cikánské školy.

Učitelka Vlasta Ježková se narodila v Benešově u Prahy 1915. Absolvovala učitelský ústav v Mukačevě. Od roku 1934 učila v Ťačově a poté získala zatímní místo v Koločavě.³¹⁷

Michal Olenič, který působil v 30. letech v lidové škole v Činadijevu a na vesnicích v oblastech Užhorod a Perečín. Po okupaci Maďarskem byl označen jako neloajlní a nezpůsobilý k práci s dětmi. Přidal se k Emerichu Shandorovi k ilegální skupině bojující proti fašismu. Ve druhé světové válce se účastnil v bojích o Kyjev. In memoriam byl vyznamenán Československým vojenským křížem 1939.³¹⁸

Důstojník Jozef Szabó byl vystudovaný učitel a ve třicátých letech učil na školách v Jasíně a v okolí. Za druhé světové války byl poslán na východní frontu, navázal kontakt s ilegálními partizánskými skupinami na Slovensku a v Polsku. V roce 1944 bojovali proti fašistickým jednotkám u Dukly a bránili další průsmyky v horách, kde také Jozef Szabó poté, co padl do pastí fašistům, zemřel. Ačkoliv Jozef Szabó nevedl děti ke vzdělání, tak jak si přál, nakonec vedl vojáky a stal významným velitelem druhé světové války.³¹⁹

---

³¹⁶ NA, MŠANO, F. 587, inv. č. 968, karton 369-370.

³¹⁷ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti, pobočka Berehovo.

³¹⁸ Lavrincová, M. *Podkarpatská Rus*. 2013, 1.

³¹⁹ *Podkarpatská Rus*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2016, 9.

Alexandr Žichovič byl ukrajinský emigrant, který učil několik let na rusínské obecné škole. Jelikož neměl čs. občanství, byl začátkem třicátých let vystřídán absolventy užhorodského učitelského ústavu. V době krize se živil doučováním. Byl členem ukrajinského spolku Prosvita. Za války prchl do Čech, kde vydával ukrajinský časopis „Probojem“. Němci našli časopis a Žichoviče zatkli. Ke konci války byl osvobozen a po válce působil jako ředitel závodu na nízkotlakové kotle. V roce 1953 byl zatčen a obviněn ze špionáže, po podpisu mlčení dostal místo archiváře ve Vítkovických železárnách. Zemřel v roce 1973.³²⁰

Učitelka Magdalena Petruňová se narodila v roce 1920 ve vesnici Podplazy nedaleko od Mukačeva. Vystudovala katolický učitelský ústav v Užhorodě a učila od roku 1942 – do konce druhé světové války, kdy celá rodina opustila Podkarpatskou Rus a usadila se v Praze.³²¹

Vasil Zozulák v roce 1937 absolvoval učitelský ústav v Mukačevě. Byl představitel pokrokových metod. Například odmítal používat při vyučování rákosku, která se používala k udržení kázně a k případným trestům. Dále organizoval pro obyvatele polnohospodářské kurzy a učil je roubovat stromy a pěstovat rostliny. Mimo to také vzbudil u místních zájem o ochotnické divadlo. Od roku 1938 byl ale stále na útěku. Nejdříve před sičovci, maďary a pak i před fašisty.³²²

Mezi vynikající a talentované pedagogy patřil také Vasyl Sulynčak, který vyučoval na gymnáziu a napomáhal k rozkvětu vzdělávání na Podkarpatské Rusi.³²³

I v českých zemích se stal známý fenomén tzv. „*Létajících učitelů*“ neboli fotbalový klub Rusj Užhorod, který byl založen roku 1924. Mezi zakladateli byl také například rusínský agrární politik Edmund Bačinský (později ministr vnitra pro Podkarpatskou Rus). V letech 1935/36 postoupili dokonce do 1. ligy. Jejich přezdívka vznikla, protože „*většina hráčů byla skutečně z učitelského stavu a k zápasům do Čech výprava využívala nabídky Československých aerolinií – byla dopravována pravidelnou „kyvadlovou“ linkou spolu se státními úředníky.*“³²⁴ Mezi významné osobnosti klubu patřili například trenér Otto Škvain-Mazal (přezdívku Mazal získal tento malíř pokojů a lakýrník tím, že všude a rád maloval), Alexa Bokšaj – brankář, Gejza Kalocsay, který dokonce reprezentoval ČSR.³²⁵

---

³²⁰ *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2015, 12.*

³²¹ *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2014, 6.*

³²² *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2014, 11.*

³²³ *Konference Podkarpatská Rus v československém státě 1918-1945. Praha a Užhorod. Září 2014, Mgr. Milan Schuster, Valerija Sika.*

³²⁴ *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2014.*

³²⁵ *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2014, 6.*

O Bokšajovi vyšla biografická kniha Tomáše Piláta sestavená z Bokšajových vzpomínek a ze vzpomínek jeho žáků. Byl fotbalista a vážený učitel. Narodil se 27. března 1911 ve vesnici Velké Lazy u Užhorodu. Jeho tatínek byl učitel, maminka byla doma a starala se o domácnost a o děti (celkem o 13). V sedmi letech nastoupil do obecné maďarské školy (jiná ani nebyla). Tam chodil jenom rok, potom přešel do rusínské školy. Po gymnáziu pokračoval do učitelského ústavu v Užhorodě. Od roku 1936 pracoval jako učitel nedaleko Užhorodu. Učil od roku 1936 do 1971, z toho čtyřiatřicet let v Praze. Na jeho pohřbu roku 2007 řekl rozhlasový redaktor Karel Tejkal „*I díky vám, pane učiteli, se ze mě stal slušný člověk.*“³²⁶ A Petr Pithart „*Vzhlíželi jsme k němu z pozice malých žáčků z lavic a vzhlíželi jsme hodně nahoru.*“³²⁷

Na tomto místě bych se také zmínila o rodičích – učitelích vyzpovídaných pamětníků. Ing. Mykola Chrapko se narodil v roce 1892 v Poltavě, kde také vystudoval pedagogický institut. Po příchodu do ČSR absolvoval Ukrajinskou hospodářskou akademii se sídlem v Poděbradech. Kvůli hospodářské krizi požádal o učitelské místo na Podkarpatsku. Byl přijat a zpočátku pracoval jako pomocný učitel v Olešniku v okrese Sevljuš. Postupně se stal definitivním učitelem pro obecné školy a od roku 1938 odborným učitelem pro školy měšťanské. Od ledna 1939 pracoval na Ukrajinském gymnáziu v Rachově. Během svého učitelského působení byl několikrát přikázán opět do Olešnika, pak zase do Sevluše.

V Olešniku zahájil systematický výzkum školních dětí, na kterém spolupracoval s antropologem Matieškou. Bohužel mu nebylo umožněno výzkum dokončit. Více o výzkumu v kapitole Somatologický výzkum podkarpatoruských dětí. Dcera Anna

Z dokumentu z Národního archivu se můžeme dozvědět, že důvodem častého stěhování Mykola Chrapka, který byl během školního roku šestkrát překládán, údajně není jeho ruské smýšlení. Jmenovaný byl na vlastní žádost 11. září 1937 přidělen ke státní měšťanské škole v Sevljuši, aby mohl dokončit psychotechnické vyšetření dětí. Pan guvernér Podkarpatské Rusi ustanovil na státní měšťanskou školu v Sevljuši od 1. března 1938 jinou učitelskou sílu, stal se tak přidělený učitel na škole přebytečným. Byl proto výnosem školního inspektorátu v Sevljuši vrácen na původní místo ke státní obecné škole v Olešniku. Mezitím se uvolnilo místo opět na státní měšťanské škole v Sevljuši. Učitel Chrapko opět podal žádost na tuto školu a bylo mu vyhověno.³²⁸

---

³²⁶ Pilát, T. *Alexa Bočkaj*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 2007, s. 8.

³²⁷ Tamtéž s. 8–50.

³²⁸ Na, MŠANO, F. 587, in.č. 862, karton 315.

„Tatínek učil na obecné škole všechno. Potom na gymnáziu měl aprobaci na všechno. Pořád dělal nějaké zkoušky. Tak aby byl mobilní. Aby mohl kdykoliv cokoliv učit. Mám dojem, že učil zeměpis, nebo dějepis. Ne, myslím, že geografii a ukrajinský jazyk. Nevím to jistě. Matiku uměl perfektně. Byl ekonom. Tatínek psal taky povídky, dal si pseudonym-Dykaňko, psal i básně.“³²⁹

16. března 1939 s celou rodinou odjžděli do Československa.

„V Čechách trvalo dlouho, než dostal taťka nějaké místo, protože se vraceli lidé ze Slovenska, vraceli se z Podkarpatska a vraceli se ze Sudet. Přišli lidi, se kterými se nepočítalo, a přesto jim vymysleli práci. Pak si taťka vydělával, že dával soukromé hodiny ruštiny. On byl bilingvní, sice ruštinu nemiloval, ale všichni věřili, že přijdou Rusové. Hodně učil ruštinu a matematiku. Najednou na jedné hodině ho zastihl nálet a bomba. (Praha, 1945)“³³⁰

Učitelská rodina Agáty Pilátové sehrála neméně významnou roli na Podkarpatské Rusi v oblasti vzdělávání, kultury a osvěty. Dědeček Štěpán Dudinszky byl řecko-katolický kněz a profesor na Užhorodském gymnáziu. Napsal řadu odborných publikací z dějin pedagogiky, řeckokatolické církve a estetickovýchovné studie. Babička Fencziková byla *„absolventkou první školy pro pěstounky mateřských škol na Podkarpatské Rusi. Ve školce pracovala 34 let.“³³¹*

Tatínek Csehily absolvoval učitelský ústav v Mukačevě. Chvilí působil na škole v Bílkách a poté byl poslán na pozici tajemníka školského referátu v Užhorodě. Tím ale jeho práce nekončila. *„Tatínek mi například také vyprávěl, jak v době ohrožení republiky koncem 30. let, a zvláště před mobilizací, vzal na záda ruksak a chodil po vesnicích vysvětlovat, proč je třeba bránit Československou republiku, co dobrého přinesla a přináší rusínskému lidu, proč je nutné tuto republiku mít za svou. Jistě s tím nebyl sám.“³³²*

Maminka Agáty Pilátové vystudovala gymnázium v Užhorodě a poté Filozofickou fakultu v Praze. Získala tak aprobaci na měšťanskou školu, na které také učila tělesnou výchovu ve městě Užhorodě. Celá rodina optovala do Československa po rozhodnutí připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu. *„Můj tatínek byl přesvědčený čechoslovakista, zemský vlastenec vyznávající lásku k Československu; měl pocit, že republika vykonala na Podkarpátí pro jeho zemi mnoho pozitivního.“³³³*

---

³²⁹ Anna Janoušková (rozhovor autorky 6. 5. 2014).

³³⁰ Tamtéž.

³³¹ Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

³³² Tamtéž.

³³³ Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

4.8 Spolky

O spolcích jen krátce, jelikož k tomuto tématu vznikla na Katedře dějin a didaktiky dějepisu už práce Veroniky Kuželové. V roce 1923 vznikl „*Spolek Alexandra V. Duchnoviče*“ s předsedou arcidiakonem Evmenijem Ivanovičem Sabovem³³⁴. Hlavním úkolem ruský orientovaného spolku bylo zakládání čítáren na vesnicích. K roku 1934 jich bylo 315. Každá čítárna měla od 50 do 600 kusů knih. Centrum spolku v Užhorodě čítal až 4 500 knih. V každé čítárně se konaly přednášky, na podporu čítáren zde vznikaly také divadelní kroužky a pěvecké sbory. Kromě čítárenské a kulturní činnosti měl spolek za úkol vydavatelskou činnost. Vydával knihy naučné, zábavné a také časopis „*Karpatskij svět*“. Činnost spolku je také spojena se vznikem uměleckých národních pomníků, mezi nimi například pomník Dobrjanskému v Užhorodě, v Chustu Duchnovičovi.³³⁵

Vedle Spolku Duchnoviče vznikl v roce 1920 také spolek ukrajinského směru „*Prosvita*“ s ředitelem Augustinem Vološinem. Hlavním cílem spolku bylo získat co nejvíce inteligence pro osvětovou činnost ve městě i na venkově. Rozvíjeli činnosti: vydavatelské, literárně vědecké, organizační, knihovní, divadelní, musejní a hospodářské. Vydávali například časopisy a knihy: *Pčolka*, *Vinočok*, *Naš ridnij kraj*, nebo noviny *Učytelskij holos*, dále pak také hospodářské kalendáře a osvětové brožury. Na počátku 30. let začala společnost výrazně propagovat ukrajinský nacionalismus.³³⁶ Vlivem růstu spolku bylo rozhodnuto postavit novou větší budovu – vlastní Národní dům.³³⁷

Dalším spolkem byla „*Školnaja pomošč*“ z roku 1919 v Užhorodě, která vznikla z iniciativy lékaře MUDr. Juliana Pelecha. Šlo o finanční podporu chudé podkarpatoruské školní mládeže. Základní myšlenkou spolku bylo utvořit národní organizaci typu české „*Matice školské*“ anebo „*Matice slovenské*“, hlavním cílem bylo vychovat novou generaci ruské inteligence. Vychovával studenty v ruském duchu a kultuře převážně z řad zemědělců a dělníků. Spolek zřídil internáty v Užhorodě, Mukačevě, Rozvigově. Dále založil dílnu v Selci na punčochy a v Nerešnici průmyslovou školu. Také vybudovali ruskou knihovnu.³³⁸

Svou úlohu plnil také spolek Sokol, který vznikl v Užhorodě, a jeho členem byl také první školský referent Josef Pešek.

---

³³⁴ Autor Chrestomatie, která položila základy rusínské gramatiky a literatury. Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 298.

³³⁵ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 298.

³³⁶ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 310.

³³⁷ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 299.

³³⁸ Tamtéž, s. 300.

Díky Berehovskému spolku vznikly „*Havlíčkovy putovní knihovny*“, které obsahovaly 25 knihovních oddílů po 17 svazcích vzdělávací četby. Knihovny objížděly místa, kde žili čeští obyvatelé a nabízely k četbě například J.A. Komenského-Štěstí národa a moudrost starých Čechů, Huberta Ripku – Boj za československou svobodu. Jana Herbena, Emila Svobodu, T.G. Masaryka, Kamila Kroftu, a další. Ke každé knihovničce byla přiložena knížka s řečí Edvarda Beneše při loučení s Masarykem, „*aby lid nezapomínal na tohoto velikána.*“³³⁹

Zemská péče o mládež v Užhorodě zřídila poradny – k roku 1937 bylo dvanáct poraden, které měly na starost 8 610 dětí. A šest útulků pro nezaměstnanou mládež. Část z nich našla zaměstnání v západních částech republiky. Obory poradenství ve výběru povolání jsou známé z Užhorodu, Perečině a ve Svaljavě. Vznikly také prázdninové osady ve skotarském a užockém průsmyku.³⁴⁰

„*Československá péče o dítě*“ organizovala stravovací stanice, ve kterých se podávalo kakao a polévka se suchary. Akce probíhala hlavně na počátku vzniku ČSR za podpory Ameriky a Červeného kříže. Z Ameriky přijelo 11 opatrovnic pomáhat při rozdělování oblečení a jídla. Organizace dodávala také mýdla, aby se zamezilo šíření nález způsobené špatnou hygienou.³⁴¹

4.9 Školství a kultura

Se školami, čítárnami, studenty, žáky a učiteli je také spojen kulturní život ve městech a na vesnicích. Na mnohých místech se zřizovaly nejrůznější kulturní a vzdělávací instituce. Vznikla například hudební společnost „Bojan“ rusofilského směru. Později byl založen hudebně divadelní spolek ukrajinských emigrantů „Kobzar“. V roce 1921 vzniklo první profesionální divadlo „Ruskýj teatr“, kde hráli převážně ukrajínští herci. Pedagog a umělec Josif Bokšaj založil uměleckou školu a v roce 1927 Veřejnou školu kreslení, která vchovala řadu umělců rusínské národní malířské školy.³⁴² Byla založena také ukrajinská skautská organizace Plast v čele s nacionalistou Bačinským. Plast organizoval tábory, sportovní cvičení, srazy, demonstrace, zájezdy. Vydával brožury a měsíčník Plastun.³⁴³

---

³³⁹ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1937.

³⁴⁰ Tamtéž.

³⁴¹ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, 1920.

³⁴² *Podkarpatská Rus*. Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 2015, 2.

³⁴³ Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 318.

5. Somatologický výzkum podkarpatoruských dětí

V této kapitole se budu věnovat somatologickému výzkumu školních dětí na Podkarpatské Rusi, který probíhal ve 30. letech 20. století. Šlo o ve své době velký projekt, do něhož bylo zahrnuto okolo 10, 000 místních dětí. Podílelo se na něm několik málo osob – M. Chrapko, A. Bartoš, J. Matiegka a navazovalo na předchozí Matiegkův výzkum pražských dětí (z roku 1927). Výsledky projektu byly publikovány v časopisech „Anthropologie“ a v samostatných sbornících. Vydané publikace obsahují většinou pouze tělesný stav dětí z oblastí Sevljuše a Vrchoviny. Autorům se již nepodařilo zahrnout do projektu celou Podkarpatskou Rus a stránku psychickou, ačkoliv i to bylo zcela jistě v plánu, o čemž hovoří také publikace M. Chrapka *Obsledovanije dětj v školje*.³⁴⁴

Celý tento program a výzkum vznikl vlivem rostoucího zájmu o eugeniku. Eugenika v počátku 20. století začala pronikat i do českých zemích. V roce 1915 vznikla první česká eugenická společnost³⁴⁵, jejímž cílem bylo rozšířit znalosti z biologie, znalosti o tělesném zdraví a hygieně, též boj proti duševním chorobám, péče o ženy a novorozeňata. Ideologie nacistického Německa však chápala pozitivní eugeniku, o které se zmiňoval již Platón, po svém. Z výchovy a pěstování národa se zrodila negativní eugenika o nutnosti zdokonalení nadřazené rasy. Podobné rysy můžeme najít také v českém prostředí, kdy se ve 30. letech 20. století objevují názory, že jediné řešení, jak odstranit zločince, choré lidi a blbce je sterilizace a metodické řízení pohlavních styků, čímž by se ušetřily náklady a nemocní by byli zbaveni trápení.³⁴⁶ Díky prof. Matiegkovi, Ústavu pro výzkum dítěte³⁴⁷ a rostoucímu zájmu o eugeniku, byl realizován průzkum školních dětí na Podkarpatsku.

Takto uvedly Lidové noviny o jediné výzkumnou práci:

„Výzkum žáků obecných škol byl proveden M. Chrapkem a A. Bartošem³⁴⁸ v celém okrese sevljušském na Podkarpatsku ve školním roce 1933–34 a výsledky byly nyní zpracovány a vydány v publikaci M. Chrapka a školního inspektora A. Bartoše v jazyce českém a podkarpatoruském s názvem Obsledovanja školnych djetjej v Sevljusskomu okruzje tiskárnou V. Kleina v Sevljuši. Učitelstvo bylo na výzkum připraveno dvoudenním kurzem,

---

³⁴⁴ Ing. Mykola Chrapko. Tatínek pamětnice Anny Janouškové, více v rozhovoru autorky. Nedokončení projektu bylo způsobeno několika důvody – personální změna na pozici školního inspektora, rok 1939 a následně smrt Bartoše.

³⁴⁵ Členové byli například Hrdlička, Beneš, Gut a další.

³⁴⁶ Inspirováno seminářem Lebci a eugenici pod vedením O. Švorce. Periodikum Úchylná mládež mluví o tom, že duševně nemocné dítě je problém, jelikož každý jedinec se podílí na výstavbě státu. Důležitější než náprava škod, je prevence. Objevovaly se snahy deficity zastavit, aby se nešířily do dalších generací. Kromě sterilizace a sexuální abstinence se objevily také názory na povinné lékařské prohlídky před sňatkem.

³⁴⁷ Ústav vznikl řadu let za podpory P. Matiegky, Čády a Dolenského.

³⁴⁸ Adolf Bartoš (1890–1942) školní inspektor v okrese Sevljuš.

na němž byla jim vysvětlena technika výzkumu a zajištěny jednotné podmínky výzkumu. Výzkum pak se děl po celý rok pod dozorem autorů a s neustálou jejich spoluprací. O každém žákovi byl založen osobní arch, do něhož byla po celý rok zaznamenávána data o sociálních poměrech žákových, o jeho věku, náboženství, rodičích, rodinném a společenském prostředí a hmotném zaopatření, o nemocech dětí a jejich tělesném stavu a hlavních rysech jeho duševního vývoje: o paměti, reprodukci smyslové, schopnostech, obrazotvornosti, smyslu pro pravdu, zálibách a sklonech, pozornosti, únavě, výslovnosti, nervovém stavu a celkovém prospěchu a duševních vlastnostech dítěte. Ve zvláštním oddílu dotazníku byly zjišťovány společenské a citové vztahy dítěte a okolnosti, které působily pro jeho rozvoj, nebo které zavinily zaostalost. Tímto způsobem bylo po prvé na Podkarpatsku shromážděno veliké množství dat, z nichž budou autoři teprve těžit pro zpracování v dalších publikacích.³⁴⁹

5.1. Jak probíhal výzkum školních dětí na Podkarpatsku

Ve sborníku vydaném v Sevljuši s názvem *Obsledovanije dětj v školje* se nachází podrobný návod pro učitele, jak mají postupovat při sledování a měření dětí a jak mají jednotlivé údaje zaznamenávat do záznamového archu a dotazníku. Autor se však nezaměřuje pouze na stránku tělesnou, jak tomu bylo u předchozích výzkumů, ale také z velké části na stránku psychickou. Vysvětluje například stupně inteligence a jak ji měřit. Jaké máme typy paměti, jak důležitá je strava obzvláště ve vývoji dítěte a jak testovat u dětí fantazii. Autor uvádí například metodu, kdy učitel předloží dítěti obrázek. Žák má potom za úkol popsat příběh z obrázku, co se tam mohlo odehrát. U mladších dětí probíhá popis ústně, u starších písemně.

Zaměřuje se také na tendence žáků tíhnout k introverzi. Tou míní uchýlení dětí z reálného světa do světa fantazie. O introverzi mluví jako o nemoci, kterou je třeba léčit. Zmiňuje se také o tom, že děti nejsou schopny mluvit čistou pravdu. Dochází u nich ke zkreslování skutečnosti. I toto zaznamenává do svého archu. Hodnocení dětí se odvíjí od jejich intelektuálního rozvoje. Do záznamového archu se potom zaznamenává posudek učitele.

Příklad záznamu: „*Řekl, že pes je velký jako kráva.*“³⁵⁰ V první třídě děti rozlišují pouze velký, malý, široký, krátký atd. Od šesté po osmou třídu už mají žáci posuzovat lidské činy. Dostanou text, který si mají přečíst a potom dostanou otázky, na které odpovídají.

³⁴⁹ Výzkum žáků obecných škol. *Lidové noviny*. 1933.

³⁵⁰ Chrapko, M. *Obsledovanije dětj v školje*. Sevljuš: A. Bartoš, s. 59.

Udělal Petr dobře? Proč tak učinil atd.³⁵¹ Ke své práci autor přikládá dotazník a vyplněný vzor dotazníku.³⁵²

5.2 Vzdělání a vývin školní mládeže v Sevljuši a okolí

Výzkum v Sevljuši byl zaměřen na mládež obecných a měšťanských škol od 6 do 14 let, jak po stránce fyzické, tak po stránce psychické. Prováděn byl v letech 1933–34, kdy byli žáci měřeni během školního roku pětkrát. Velká pozornost byla věnována měření výšky těla, váze, obvodu hrudníku při vydechnutí a vdechnutí, a rozměrům hlavy. Mimo to byly zaznamenávány také duševní vlastnosti (talent, mravy atd.) a smyslové výchylky dětí.³⁵³

Růst dětí v Sevljušském okrese se vyvíjel podle všeobecně známých zákonitostí. Tj. chlapci i dívky rostou z počátku rychleji, ale okolo 10. roku se růst zpomaluje. Dívky od 11. roku předeženou chlapce, v dospělosti už mají navrch chlapci. Výzkum také ukázal, že nejvíce děti rostou v jarním období, tj. od dubna do června a nejméně v zimním od listopadu do dubna. Toto pozorování potvrdilo domněnku přírodopisce Buffona z 18. století „že teplo, které působí na vývoj organických bytostí, má také značný vliv na růst lidského těla.“³⁵⁴

Porovnání růstu dětí podle národnosti ukázalo, že rusínské děti se pohybují kolem průměru, maďarské děti jsou o něco málo vyšší (což autoři přičítali lepším životním poměrům). Zato židovské děti stojí na posledním místě. Ale co se týče zastavení růstu okolo 10. roku, to se u židovských dětí projevuje o rok, nebo dva dříve (což zase autoři připisovali rychlejšímu dospívání). Do tabulek nebyly zahrnuty děti české, německé, slovenské a cikánské pro jejich malý počet. Srovnáme-li somatologické měření českých dětí z roku 1895, které se zaměřilo na pražské žáky v počtu 5 632, ukáže se nám, že tělesná výška českých dětí je srovnatelná s výškou dětí ze Sevljušského okresu.³⁵⁵ K rozdílu však dochází mezi dětmi z velkých měst, ti jsou průměrně nepatrně vyšší než děti z Podkarpatska, ale zato některé české okresy zaostávají za rusínskými dětmi. Ovšem je třeba brát v úvahu, že měření školních dětí v Praze proběhlo o 40 let dříve než měření na Podkarpatsku. Proto je třeba přistupovat ke statistikám opatrně.³⁵⁶

---

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Překlad dotazníku a jeho vzoru v příloze.

³⁵³ Bartoš, A a M. Chrapko. Vzdělání a vývin školní mládeže v Sevljuši a okolí: (býv. Podkarpatské Rusi). *Anthropologie*. 1939, 1.-3., s. 244–287.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 248.

³⁵⁵ Matiegka, J. a L. Matiegková. *Somatologie školní mládeže: vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*. Praha: ČAV, 1927, s. 74.

³⁵⁶ Matiegka, J. a L. Matiegková. *Somatologie školní mládeže: vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*. Praha: ČAV, 1927.

Růst dětí je částečně závislý na výživě a hospodářských poměrech. Experiment na zvířatech ukázal, že růst do výšky nepřestává ani při hladovění, ale nedostatek výživy neumožňuje dosáhnout standardních rozměrů, ani rozměrů maximálních. Na člověku byl takový experiment vyzkoušen za první světové války, uvádí autoři. Ukázalo se, že osoby nedostatečně živené zůstali pozadu co do růstu oproti těm dostatečně stravovaným. Tedy, čím lepší životní poměry, tím se může výška mládeže zvětšovat. S tím souvisí také vliv místa bydliště. Ukázalo se, že děti z měst, jsou nepatrně větší, než venkovské děti (alespoň od 6 do 8 let).³⁵⁷ Další vliv na růst mají také nemoci. Po nemoci se projevuje mnohem rychlejší růst. Růst váhy u dětí se zvětšuje v prvních třech letech, klesne okolo 9. a 11. roku a roste mezi 12. - 13. rokem. Chlapci i dívky přibývají nejvíce na váze začátkem školního roku a v zimním období dochází zase k výraznému poklesu tělesné váhy.

Váha rusínských a maďarských dětí se držela normálu, židovské děti vykazovaly větší váhu než ostatní. Podle měření pražských dětí z roku 1895 stály české děti lehce nad průměrem rusínských dětí, ale nepřevyšovaly svou váhou děti židovské.³⁵⁸ Pedoložka Lukášová dokládala svým měřením na 3 193 pražských dětí z roku 1926, že ti z periferie Prahy jsou o něco menší a lehčí, stejně jako děti z méně úrodných a chudších krajů Čech. (Například severovýchodní Čechy, Českomoravská vysočina atd.)³⁵⁹ Nejmenší výška byla také naměřená v tzv. asanačních rajonech – Hradčany, Bubny atd.³⁶⁰

Autoři upozorňovali na skutečnost, že duševní činnost není závislá pouze na velikosti mozku, ale také na jeho stavbě a složení. Avšak měřením ukázali, že chlapci s nejlepším prospěchem mají v průměru větší obvod hlavy než chlapci s nejhorším prospěchem. K větší shodě mezi obvodem hlavy a nadáním došlo při měření pražské školní mládeže profesorem Matiegkou.³⁶¹ Výzkumníci dochází také k tomu, že mezi národnostmi se nevyskytují velké rozdíly. Děvčata mají v průměru menší obvod hlavy než chlapci. Děti z Vrchoviny měly větší rozměry než děti ze Sevljušského okresu. V závěru autoři hovoří o dětech duševně méněcenných, u nichž se častěji vyskytují tvary hlav, které se odchyľují od průměru. Častěji mívají děti vychylující se od průměru horší školní prospěch. Prof. Matiegka se ve své práci

---

³⁵⁷ Bartoš, A a M. Chrapko. Vzdělání a vývin školní mládeže v Sevljuši a okolí: (býv. Podkarpatské Rusi). *Anthropologie*. 1939, 1.-3.

³⁵⁸ Matiegka, J. a L. Matiegková. *Somatologie školní mládeže: vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*. Praha: ČAV, 1927. s. 79.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 86.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 89–106.

³⁶¹ Tamtéž, s. 264. Při pražské statistice z roku 1895 byl u chlapců velmi nadaných naměřen průměrně větší obvod hlavy než u nenadaných. Stejně tak byl obvod hlavy u chlapců mravných průměrně větší než u těch, jejichž mravy byly nedostatečné.

zmiňuje: „U srovnání s hochy jiné národnosti vyznačují se čeští svým značným obvodem hlavy, Čechové platí vůbec za lid velikých rozměrů hlavových.“³⁶²

5.3 Výzkum na „Vrchovině“ pod východními Karpatami

Dle časopisu *Anthropologie* se Vrchovina liší od nížin nejen národopisně, ale má také do jisté míry rozdílné složení obyvatel pro stránce fyzické. Pan A. Hodinka rozlišil v oblasti osídlené Rusíny 4 kmeny.

1. Huculové – nejvýchodnější část země
2. Bojkové – SZ od Huculů, na části Vrchoviny
3. Blyachové – nížiny, od Trebušy až k Chustu
4. Lemkové – nejvíce na západě³⁶³

Podle jeho teorie se Huculové liší od ostatních kmenů tím, že jsou rudovlasí (ostatní blond) a mají okrouhlý obličej.³⁶⁴ Po měření branců se ukázalo, že branci z nížin měli nižší výšku, než branci z hor. Stejně tomu bylo i v Čechách a na Moravě.³⁶⁵

Výzkum na Vrchovině doplňuje výzkum provedený v Sevljuši a okolí. Výzkum byl proveden za podpory přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy z fondu A. Hrdličky a jeho ženy Marie, a to v roce 1937. Měření se uskutečnilo za souhlasu školního inspektora V. Škarpiška a J. Pazuchanyče ve školách v Bogdaně (kraj Huculů), Jasině (Huculové), Volovém (kraj Bojků), Koločavě (Bojkové) a týkalo se 1 867 školních dětí.³⁶⁶

Měření ukázalo, že Huculští chlapci jsou vyšší než Bojkové. Ale celkově mládež z Vrchoviny je vyšší, než mládež ze Sevljuše a okolí. Pro maďarské a židovské děti platí totéž, co pro ty ze Sevljušského kraje. Maďarské jsou vyšší a židovské menší tělesné postavy.

Největší tělesná váha se vyskytovala u dětí Huculských a nejmenší u těch z Koločavy. Ale ve srovnání s dětmi ze Sevljušského okresu se jejich váha víceméně shoduje. Co se týče dětí maďarských a židovských, je jejich váha velice podobná tělesné výšce. Maďarské děti mají váhu nepatrně větší a židovské menší.

---

³⁶² Matiegka, J. a L. Matiegková. *Somatologie školní mládeže: vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*. Praha: ČAV, 1927. s. 119.

³⁶³ Matiegka, J. a M. Chrapko. Výzkum školní mládeže na Vrchovině pod východními Karpatami. *Anthropologie*. 1940, XVIII., 1.-2., s. 1.

³⁶⁴ Tamtéž.

³⁶⁵ Tamtéž.

³⁶⁶ Tamtéž.

Ukázalo se, že obsah hrudníku měly děti z výše položených míst větší než ti žijící v nížinách. Bylo to ovšem dáno z velké míry také tím, že celkově byly děti z výše položených míst větší, tudíž i jejich obvod hrudníku bude větší.

Jak bylo řečeno výše. U dětí z Vrchoviny se objevily vyšší rozměry hlavy než u dětí ze Sevljušského okresu, a to platí nejen pro děti ukrajinské, ale také pro maďarské a židovské. Autoři jako doklad ze statistiky uvádějí příklad chlapce s nejmenším obvodem hlavy 46 cm, 11 let, který se dobře učil (známka 3) a měl dobré chování. Ale zato chlapec s největším obvodem hlavy (57,5 cm), 12 let, měl pravděpodobně hydrocefal, špatně se učil, choval se dobře, ale hledal osamocení.³⁶⁷

Barva očí obou pohlaví: 7,8 % modré oči, 27,9 % šedé, 18,2 % zelené, 46,1 % hnědé. Barvu vlasů: 9,7 % blond, 53,5 % světlehnědé, 30,7 % tmavohnědé, 4,3 % černé a 1,8 % rudé.³⁶⁸

Na složení mládeže (tedy místního lidu) měl největší vliv plemenný typ baltický (šedé oči, světlehnědé vlasy), alpínský (hnědé oči, světlehnědé vlasy, nebo tmavohnědé) a dinárský (podobné jako alpínský typ). Nejvíce dětí autoři zařadili do skupiny typu alpínského a dinárského – 41,34 %, poté do skupiny smíšené – 27,79 %, typ baltický – 20,80 %, nordický typ a mediteránní – 6,71 % a 3,36 %.³⁶⁹

V této lokalitě se vyskytovalo u školních dětí především zvětšení štítné žlázy (struma). Jak u ukrajinských dětí, tak u maďarských a židovských, přičemž častěji se objevovalo u dívek. Ještě výrazněji docházelo u ukrajinských dětí k chudokrevnosti (anémie), která se však nikdy neobjevila u maďarských a židovských dětí. Nejsilněji bylo zasaženo Volové, kde měla téměř pětina dětí anémii. Krom těchto zmíněných se objevil také svrab – nejvíce ve Volovém (také u maďarských dětí) a následky zděděné příjice (syfilis) – 7 hochů a 5 dívek.

---

³⁶⁷ Matiegka, J. a M. Chrapko. Výzkum školní mládeže na Vrchovině pod východními Karpatami. *Anthropologie*. 1940, XVIII., 1.-2., s. 19.

³⁶⁸ Pro porovnání podle statistiky českých dětí z roku 1895 mělo: 30,9 % světlehnědé vlasy, 27,6 % hnědé, 20,8 % tm. hnědé až černé, 18,7 blond a 1,9 rudé, oči: 36,1 % modré až šedé, 24,9 % tmavohnědé, 19,8 % světle hnědé a zelené, 19,2 % tm. modré a světle zelené. Z toho plyne, že se jedná o plemenné typy smíšené. Matiegka, J. a L. Matiegková. *Somatologie školní mládeže: vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*. Praha: ČAV, 1927. s. 159.

³⁶⁹ Matiegka, J. a M. Chrapko. Výzkum školní mládeže na Vrchovině pod východními Karpatami. *Anthropologie*. 1940, XVIII., 1.-2., s. 35.

5.4 Výzkum pedagoga Matury

Výzkumník Matura se zaměřil na výběr povolání a vztah k práci a zábavě u žáků ve věku od 13-17 let. Z jeho anket vyplývá, že přemýšlení dětí českých a podkarpatoruských se liší. Zatímco u českých dětí v pubertálním věku převládá obliba práce duševní (kancelář, úřad) u rusínských dětí je to práce fyzická (zemědělství, řemesla). U rusínských dívek se velké oblíbenosti těšily domácí práce, v nichž neviděly povinnost, ale braly je jako samozřejmost pro každou správnou ženu. Zajímavé byly odpovědi židovských dětí. Například 14letá židovská dívka odpovídá: „*Proč ráda pracuji? Protože každý sionista rád pracuje!*“ další 14letý žid: „*V naší nové vlasti Palestině je třeba mnoho dělníků a řemeslníků, proto chci se vyučiti kovářem, abych byl potřebný ve své vlasti.*“³⁷⁰

Autor ve svém výzkumu uvádí jako příčinu malého zájmu o duševní práce u rusínských dětí chudobu, odlehlost obcí od školního centra a teritoriální poměry.³⁷¹

V anketě děti také odpovídaly na otázku nejmilejší zábavy. Oblíbený byl sport, tělocvik, hry. Jako oblíbenou zábavu udalo 10 % dívek schůzky a rozhovory s druhým pohlavím. Například 13letá Židovka napsala: „*Nejraději chodím s chlapci do lesa na sněžanky. Chlapci se mně líbí a já s nimi mohu...!?!?!?!*“³⁷² Z čehož autor vyvozuje, že židovské dívky pohlavně vyzrávají dříve než dívky rusínské.

Autor se snažil přimět dívky i k metafyzičtějším otázkám: „*Jistě byste rády věděly, zdali žijí na Marsu lidé, zdali slunce vyhasne nebo něco podobného!*“ Jejich otázky byly však vždy praktické a ovlivněné tělesnou pubertou. „*Jak to, že se z ničeho narodí dítě? Proč mají děvčata periodu? Proč mnohá děvčata trpí bolením hlavy? Proč máme více bídy než chlapci?*“³⁷³

Dotazy chlapců ve věku 13-17 let byly trochu v jiném duchu. „*Kdo vynalezl komunismus? Co je to manipulace? Proč jsou křesťanské děti tak zlostné na židovské? Kdyby pan prezident zemřel, kdo bude jeho nástupcem? Co bude se mnou po smrti? Kdo je největší brankář na světě?*“³⁷⁴

Na základě těchto reakcí Matura navrhuje, aby už v dětství byly děti poučeny o sexu a učitelé aby „*rozprášili iluze o čápu a vráně.*“³⁷⁵

---

³⁷⁰ *Pátý sjezd pro výzkum dítěte*. Brno, 1933.

³⁷¹ Tamtéž.

³⁷² Tamtéž.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ Tamtéž.

³⁷⁵ Tamtéž.

6. Shrnutí První republiky

Za Rakouska-Uherska byl na první pohled vidět rozdíl mezi Rusínem a Židem, Maďarem a Rumunem. Bylo to způsobené tím, že za Maďarska si každý národ žil svým životem, izolovaně jeden od druhého se svými vlastními zvyky a náboženstvím. Rusíni žili konzervativně v bídných podmínkách. Ti aktivnější odjížděli do Ameriky, ostatní živořili. Někteří Rusíni na Podkarpatsku dokonce pracovali na poli krčmáře a stávali se tak na něm hospodářsky závislími. V knize *Podkarpatská Rus*³⁷⁶ se píše, že za vlády Československa se v tomto směru nic nezměnilo, ba naopak ještě vzrostl počet vykořisťovatelů. Je také kritizována podpora z milosti, která lidu nemohla pomoci, naopak si tak zvykli na podporu státu a jiných organizací. Hlavním úkolem by dle autora mělo být naučit lid pracovat, vzdělávat se a rozvíjet domácí průmysl, z něhož budou lidé mít zisk.

Československé republice se nepodařilo zcela snížit chudobu rusínského lidu, k čemuž ještě přispěla hospodářská krize ve 30. letech, ačkoliv se snažila Podkarpatskou Rus stabilizovat a vymanit z chudoby. Bohužel se ukázalo, že navýšením gramotnosti a všelijaké státní podpory nejsou dostačujícím prvkem na cestě ke stabilitě a sjednocení. Každopádně nemůžeme této vládě odepřít úspěch v oblasti vzdělávání a kultury.

Pokrok ve školství za působení československé vlády shrnul prezident Beneš: *„Byla provedena nacionalizace obecného školství, byly zaškoleny téměř všechny děti anebo aspoň podstatně snížen počet dětí nezaškolených. Povinná školní docházka zvýšena ze 6 na 8 let. Počet občanských, středních a odborných škol byl nejméně zdvojnásoben a toto školství znacionalizováno. Úroveň školy byla zvýšena, lidové výchově poskytl zvýšený počet učitelstva nové pracovníky. A tím vším snížen podstatně počet analfabetů. Po této stránce je možno říci, že vedle rozvoje národního školství na Slovensku není podobného úspěchu v žádném státě v Evropě po válce. V tomto smyslu je možno říci, že vláda československá vykonala práci ohromnou. Ovšem i tak ještě zbývá mnoho práce školské, jež musí býti dokončena.“*³⁷⁷

Historik Klofáč upozorňoval na zakládání českých škol v oblastech, kde žádné české děti nebyly. Tyto školy tak navštěvovaly židovské děti, čímž se vyhýbaly bližšímu kontaktu

---

³⁷⁶ Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936, s. 156-158. Často jsou Židé obviňováni z šíření alkoholismu a zchudnutí nežidovského obyvatele. Ze statistiky vyplývá, že z krčmářské činnosti žilo 1,4 % z celkového počtu židovského obyvatelstva a 0,2 % z celkového počtu vůbec. Za zmínku stojí také, že Baťovou činností přišli o práci židovští obuvníci, kteří měli do této chvíle obuvnický monopol. Zánikem dřevařského průmyslu pak přišli o práci také židovští lesníci. Tamtéž, s. 150.

³⁷⁷ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 34.

s místním lidem, jazykem a kulturou. Tím se u nich rodila nechuť k domácímu lidu a jazyku. Židé se pak častěji stěhovali na západ.

Dodnes je v ruské literatuře Československé republiky vyčítáno, že se snažila Podkarpatskou Rus čechizovat, jak se píše například v knize *„Civilizace, nebo barbarství.“*³⁷⁸, ve které autor prohlašuje, že počesťování probíhalo všude s tichým a nenápadným souhlasem vlády.³⁷⁹

V ukrajinské literatuře je zase Československu vytýkáno, že se pokoušelo zemi ukrajinizovat, o čemž hovoří publikace *„Ukrajinizace škol na Podkarpatské Rusi za Československé éry“*³⁸⁰. Někteří jsou přesvědčení, že učitelé, kteří nebyli Ukrajinci, byli terorizováni. Ve městech jako Mukačevo, Chust, Sevljuš, Užhorod a další získávali posty ředitelů a učitelů ukrajinofilové. Bez stáže, bez speciálních zkoušek. Stačilo, že byli Ukrajinci. Tricetičlenná zkušební komise byla složená z Ukrajinců a jenom 3 byli Rusíni. Předseda byl Ukrajinec z Haliče, který se domohl toho, že nepostoupili učitelé Rusíni.³⁸¹

Celou komplikovanou situaci jsem se pokusila nastínit v předchozích kapitolách. Agáta Pilátová pochází z rusínské rodiny a je toho názoru, že *„být odnárodňovatelem, násilným národnostním agresorem, to opravdu není česká vlastnost. Nová rusínská inteligence vyrůstala až postupem času, proto byla role českých učitelů v prvních letech důležitá. Postupně však její vzdělávací úlohu přebírala domácí inteligence.“*³⁸²

Zpomalení vývoje školství na Podkarpatsku mělo několik příčin. Jednou z nich byla hospodářská krize v 30. letech. Stát nestíhal plnit zadané úkoly tak, jak byla skutečná potřeba. V roce 1938 chybělo na národních školách asi 1 500 tříd, *„takže se na mnohých školách vyučuje střídavě. To působí obtíže ve výchově i ve vyučování a závady po stránce zdravotní.“*³⁸³ I na středních školách se často vyučovalo v nevhodných učebnách, lépe na tom byly školy odborné, které byly dobře umístěné a podmínky celkem uspokojivé. Nedostatek byl také odborných škol pro ženská povolání, které měly vést ženy k vedení domácnosti. Možné řešení nedostatku tříd a škol navrhol školský referát Chmelař

---

³⁷⁸ Пушкаш, А. *Цивилизація или варварство*. Москва: Европа, 2006.

³⁷⁹ Пушкаш. *Цивилизація или варварство*. Москва, 2006, s. 93-98.

³⁸⁰ Думнич, Ю. *Українізація школи на Подкарпатській Русі пуд час Чехословацького періоду*. Ужгород: Памяк, 2002, s. 46.

³⁸¹ Tamtéž.

³⁸² Agáta Pilátová (rozhovor autorky 25. 5. 2014, 24. 10. 2017).

³⁸³ *Reprezentatívny sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20letého trvání ČSR*. Prešov, 1938, s. 5. Střídavý systém vzdělávání existuje v Ruské Federaci dodnes. Vzhledem k velkému počtu žáků a nedostatku tříd musí část dětí navštěvovat školu v odpolední běhu, tzn. vyučování začíná například ve 13. hodin a končí v 18. hodin. K tomuto zřízení musí být tedy přizpůsobené i dětské kroužky a aktivity.

v zřizování škol obcemi. Tak by měla obec mnohem větší vztah ke škole a sama by ji udržovala, přičemž stát by ji zajišťoval finanční podporu.

Učební metody pro obecné a měšťanské školy byly údajně jedněmi z nejlepších v Evropě. Byly pokrokové, demokratické a vychovávaly z dětí uvědomělé a tolerantní občany. Dle slov vedoucího školského referátu Chmelaře školy vychovávaly z dítěte občana, „*který má úctu k národnostním, náboženským, i sociálním rozdílům občanů Československé republiky, který uvědoměle a z přesvědčení miluje svůj národ i svůj stát, chce pro něj usilovně pracovati, aby zabezpečil jeho demokratické zřízení, a je hotov jej brániti, kdyby bylo zapotřebí, proti kterémukoliv nepříteli vnitřnímu i vnějšímu.*“³⁸⁴ A opravdu za druhé světové války řada Rusínů bojovala a umírala za Československo – za svůj národ a svůj stát.

Na Podkarpatské Rusi se podařilo významně snížit počet analfabetů, stále bylo ale plno rodičů, kteří nechápali, proč je škola důležitější než pastva. Bylo často těžké posílat děti do školy, když pro ně neměli ani boty a teplé oblečení.³⁸⁵

Problémem nebyla jen školní docházka, ale také naprostý nezájem o školní budovy a inventář. Inspektor Chmelař se pozastavoval nad tím, jak v zemi lesů může dojít k tomu, že škola má shnilé podlahy a okenní rámy, či rozpadlé dveře a někde dokonce chybí můstek do školy (pro který je zapotřebí dvou prken). Když už škola měla nějaké pomůcky, docházelo k tomu, že byly poničené a zaprášené. To vypovídá o naprostém nezájmu způsobeném možná tím, že potřeba vzdělávání byla místním lidem vnucená, místo aby si k ní našli cestu sami.³⁸⁶

---

³⁸⁴ *Reprezentativní sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20letého trvání ČSR.* Prešov, 1938, s. 6.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 8.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 9.

7. Školství v době druhé světové války

Po vzniku autonomie byl vyhlášen jako úřední i školní jazyk ukrajinština. Gymnázium v Chustu se stalo ukrajinské, podobně tomu bylo s ruskými školami. Všichni učitelé prošli zkouškou jazykovou (ukrajinština) a politickou. Nespolehliví a v jazyce neznalí učitelé byli propuštěni. Oblasti Užhorod, Mukačevo a Berehovo se staly součástí Maďarska, proto vznikla nová ukrajinská gymnázia v Bílkách a Rachově. V této době se počet českých dětí zmenšil na desetinu vzhledem k odlivu českých úředníků. Bylo zrušeno 13 tříd třech měšťanských škol, 151 tříd dvaapadesáti škol obecných a 11 tříd mateřských škol. Ze 480 českých tříd zbylo jen 48. Josef Pešina se rozhodl vystoupit ze školských služeb z důvodu, že jeho škola byla uzavřena a počet škol se zmenšil natolik, že by nebylo v jeho silách objíždět celou Podkarpatskou Rus.³⁸⁷

Šéf školského referátu Sulinčák v roce 1939 vydal výnos, že pokud českých a slovenských žáků je méně než třicet, bude československá škola uzavřena. V případě měšťanských škol nejčastěji organizované jako dvojtřídky, to musí být minimálně 45 žáků. Ostatní třídy budou uzavřeny z rozpočtových důvodů. Žáci ze zrušených škol měli volbu navštěvovat jakoukoliv veřejnou školu v jiných místech. Rodiče těchto dětí měli právo na zřízení konfesijní školy s vlastním vyučovacím jazykem nebo na obecní školu. Všichni učitelé museli předložit ministerstvu školství v Chustu, zda chtějí zůstat ve službách na Podkarpatské Rusi, nebo žádají umístění v českých zemích, či na Slovensku.³⁸⁸

Třídní kniha první třídy ze školního roku 1938/39 československé školy v Bílkách zachycuje proměnu školního systému a výuky. Z počátku roku školu navštěvovalo 10 chlapců a 15 dívek. Od listopadu chybí zápisy v třídní knize, které se objevily až v lednu roku 1939. To už byli ve třídě zapsaní pouze chlapci v počtu 43, byla tak zrušena koedukace. Probíralo se čtení a psaní azbuky. Nové listy byly již v ukrajinštině, ale předměty se víceméně shodovaly (samozřejmě až na český jazyk). Do konce roku ubyli tři chlapci.³⁸⁹

Po anexi Maďarska v podstatě ze dne na den maďarská vláda zničila dobře fungující školský systém budovaný 20 let. V roce 1939 bylo 320 z 420 škol pomadžarštěno, z 18 středních škol bylo pomadžarštěno 16. Na celém území mohlo 113 000 dětí navštěvovat pouze 114 škol. Vyučovacím jazykem v těchto školách byla tzv. maďarská ruština. Na začátku školního roku 1939 navštěvovalo 46 tříd mukačevského gymnázia 1 868 žáků. Vyučovací jazyk byla ruština. Na konci roku 1939 byl počet tříd snížen na 15 a počet žáků

³⁸⁷ Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 174.

³⁸⁸ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny, rok 1939.

³⁸⁹ Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka, Státní oblastní archiv Zakarpatské oblasti, pobočka Berehovo.

na 570. Ze 600 vysokoškolských studentů jich bylo připuštěno na maďarské univerzity pouze 150. Do Debrecínu, Budapešti, Pécsi, Soproni. Ti, co se nedostali na univerzitu, prchli do zahraničí – do Prahy, Lvova. V této době vůbec mnoho intelektuálů prchalo ze země.³⁹⁰

Nastalo radikální pomadžaršování. Učitelé byli prvními na řadě. Přes tisíc učitelů bylo pozatýkáno a vězněno, nebo odesláno do koncentračních táborů. O jejich osudu rozhodovala tzv. Justifikační komise, která byla zřízena vládou a rozhodně neplnila funkci nezávislého a rovného soudu. Úloha učitele na vesnici, který ze země neuprchl, nebyla jednoduchá. Často do jeho práce zasahovali četníci, notáři, školitelé organizace „Levente“³⁹¹. Stávalo se například, že do třídy vtrhli četníci zkontrolovat, zda učitel nehlásá protistátní myšlenky, někdy učitele dokonce i fyzicky napadali. Byly vytvořeny speciální komise, které učitele informovaly o prohřešcích proti Maďarsku. Jedním z takových prohřešků byl také fakt, že učitelé vyučovali za vlády Československa podle učebnic, ve kterých se psalo, že Rusíni mají větší práva než za maďarské vlády. Učitele mohl udat kdokoliv anonymně.

Maďarský školní komisař Miklós Kozma dokonce zakázal zpěv rusínské národní hymny „*Podkarpatsťi Rusíni*“, která se za ČSR běžně používala. Kozma zároveň založil Podkarpatskou vědeckou společnost a vědecký čtvrtletník „*Zoria*“ a čtrnáctideník „*Literaturana nedilia*“, jejichž cílem bylo dokázat, že na Podkarpatské Rusi žije národ příbuzný maďarskému a odlišný od ruského a ukrajinského.³⁹²

V roce 1939 byl vydán výnos č. 6200/1939 ME, podle tohoto zákona se měli Rusíni nazývat „Maďarští Rusové“. Výsledkem bylo vytvoření nového národa. Rušily se rusínské školy, knihovny, časopisy a další kulturní organizace. Počet škol kles: v roce 1939 byla povolena pouze 3 rusínská gymnázia a zřízena 4 gymnázia maďarská, z 25 měšťanských škol fungovalo pouze 12. „*Na území Podkarpatské Rusi bylo 692 základních škol, v nichž fungovalo 1387 ukrajinských a 297 maďarských tříd, tedy na 1 maďarskou připadalo 4,5 ukrajinské třídy, přičemž na každé maďarské dítě připadalo 25 ukrajinských dětí ve školním věku.*“³⁹³

Školní systém spravoval kněz Julius Maryna. Byl také autorem mluvnice „*Hramatika uhro-ruskoho jazyka dlja serednych učebnich zavedenii.*“ Učebnice byla ovlivněna ruským jazykem. Vedle této mluvnice vznikla ještě druhá „*Hramatika ruskoho jazyka*“, kterou

---

³⁹⁰ Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 224.

³⁹¹ Levente byla oficiální maďarská mládežnická polovojenská organizace. Tamtéž, s. 225.

³⁹² Tamtéž, s. 226–240.

³⁹³ Tamtéž, s. 231.

napsal dr. Ivan Harajda, ta byla pro změnu ovlivněna ukrajinským jazykem. Harajda byl výkonný ředitel Podkarpatské vědecké společnosti a zároveň jeden ze zakladatelů Všeobecné bibliografie Podkarpatska, která obsahuje více než tři tisíce titulů o historii a kultuře Rusínů. Publikace byla zpřístupněna až v roce 2000. Sovětští vědci měli zakázáno z této knihy čerpat.³⁹⁴ Civilní správu měl na starosti kněz Inickij. Společně realizovali maďarskou asimilační politiku. Julius Maryna, poté co emigroval do USA v roce 1949, přiznal, že školící komise „byly zhoubné, ponižující a škodlivé“.³⁹⁵ Popisuje například situaci, kdy student propadl u maturity, protože se přihlásil k ukrajinské národnosti.

Ministr školství Nikolai Dragula, předseda národní rady dr. István Buday a generál Géza Császár vydali v Chustu směrnici pod bodem 11: „Komunikace s obyvateli bude vedena hlavně, a především v jejich jazyce, s výjimkou ukrajinštiny a češtiny.“³⁹⁶ Absurdní směrnice přivedla místní lid opět do komplikované situace, jelikož většina obyvatel maďarsky neuměla a netušila, co se myslelo tím „jejich“ jazykem.³⁹⁷

Učitelé museli absolvovat kurz maďarského jazyka a literatury. Úroveň zkoušky byla tak vysoká, že 60 % učitelů propadlo a jejich místa nahradili maďarští učitelé. Ti ale neznali místní jazyk, a proto vyučování probíhalo za přítomnosti tlumočnicka. Z toho důvodu byl vyvíjen nátlak na rusínské vesnice, aby zřizovaly maďarské školy.

Problémem studentů byla branná povinnost. Univerzitní studenti odvedení do armády, kteří špatně znali maďarský jazyk, byli často zesměšňováni a šikanováni. Vzhledem k této situaci mladí univerzitní studenti, nebo inteligence houfně prchali ze země do Haliče (okupovaná SSSR), Slovenska, Jugoslávie, či Německa. Bohužel emigranti na sovětském území byli považováni za špiony a obviněni z nezákonného přestupu hranic. Okamžitě byli odesláni do gulagů.³⁹⁸

Po roce 1944 bylo potřeba opět přebudovat celý vzdělávací systém z maďarského na sovětský. Prvním úkolem bylo zajistit péči sirotkům a zcela zlikvidovat negramotnost. Už v roce 1944 probíhaly kurzy pro negramotné dospělé, začaly se stavět nové školy, ale kvalifikovaní učitelé a profesori chyběli.³⁹⁹

Na jaře roku 1945 přišlo do regionu na 150 000 přistěhovalců. Byly zlikvidovány všechny rusínské školy a místo nich bylo založeno 636 škol s ukrajinským nebo ruským

---

³⁹⁴ Magocsi, P. R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha, 1996, s.88–89.

³⁹⁵ Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 238.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 237.

³⁹⁷ Míněna byla nejspíš maďarská ruština.

³⁹⁸ Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha, 2013, s. 246.

³⁹⁹ Химинец а кол. *Освіта Закарпаття*. Ужгород: Карпати, 2009, s. 153.

vyučovacím jazykem. Ve školách učilo 1 200 nových učitelů z východní Ukrajiny a Ruska, kteří měli vystřídat ideologicky nevhodné učitele.⁴⁰⁰

V letech 1945–46 se přešlo na nový učební systém. Školy byly rozděleny na obecné školy (4 třídy), na sedmileté školy, kterým se říkalo sedmiletky, a školy desetileté. Obecná škola byla otevřená tam, kde bylo alespoň 20 dětí školou povinných. Povinná byla sedmiletá docházka. První čtyři roky obecné školy se rovnali čtyřem letům sedmileté školy nebo čtyřem letům povinné desetileté školy. V těchto letech bylo otevřeno 462 obecných škol, sedmiletých škol 163 a desetiletých 15. Ve školách chyběly učebnice a pomůcky. Byly vytvořeny nové učební plány, do výuky byl zařazen nový *předmět konstituce SSSR a USSR*.⁴⁰¹

V říjnu 1945 byla v Užhorodě otevřena univerzita. Měla čtyři fakulty. První rektor byl absolvent Univerzity Karlovy profesor Štěpán Doboš. Byl však z Užhorodu „*vyštván a odešel do Prešova na univerzitu P.J. Šafaříka*.“⁴⁰² Nově příchozí učitelé vyučovali převážně základy marxismu a leninismu a historii. V roce 1982 měla univerzita již jedenáct fakult. Téměř 600 univerzitních pedagogů bylo z Ukrajiny nebo Ruska a obsadili vedoucí vědecká a pedagogická místa. Vedle univerzity se zde založili také pobočky akademických vědeckých ústavů v Kyjevě. Například oddělení ústavu jaderných výzkumů, archeologický ústav, ekonomický. Rozšířil se počet středních odborných škol, které souviseli s rozvojem průmyslu a zemědělství. Neexistovala však žádná rusínská, slovenská, německá nebo cikánská škola. Menšinové školy měli jen Maďaři a Rumuni. „*Podle názoru vládnoucích politiků Ukrajiny rusínský národ jako samotný národ neexistuje*.“⁴⁰³

Dnes existují na Zakarpatské Ukrajině nedělní rusínské školy, které se snaží zachovat pro další generace rusínský jazyk a kulturu. Nedělní školy fungují od roku 2003. Děti do školy chodí dobrovolně v neděli, když nemají povinnou školní docházku. Učitelé jsou Rusíni a učí základům gramatiky a folkloru. Školy nejsou nijak podporovány státem. Vláda pouze školy toleruje. Počet škol a zájem žáků roste. V roce 2006/7 pracovalo 27 škol s 616 žáky a v roce 2007/8 už to bylo 40 škol s 858 žáky. Neexistuje oficiální statistika počtu Rusínů na Zakarpatské Ukrajině. Neoficiálně se odhaduje jejich počet okolo 70 %.⁴⁰⁴

---

⁴⁰⁰ *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi*. 2016, 4.

⁴⁰¹ Химинец а кол. *Освіта Закарпаття*. Ужгород: Карпати, 2009, s. 153-157.

⁴⁰² Ноїес, J. *Podkarpatská Rus-zetě neznámá*. Praha: H&H, 1994, s. 83.

⁴⁰³ Тамтєž, s. 84.

⁴⁰⁴ Падык, В. *Возроджєня русинського ошколованя на Подкарпатській Русі*. Ужгород: Падык, 2008, s.3-14.

Příklad učebního plánu desetileté školy z roku 1946/47⁴⁰⁵

Předmět	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Ukrajinský jazyk	12	10	11	6	4-5	4	3	1	1	1
Ukrajinská literatura	-	-	-	-	2	2	2	3	3	3
Ruský jazyk	-	3	5	5	4	4	4	3-2	3-2	3-2
Ruská literatura	-	-	-	-	2	2	2	2-3	2-3	2-3
kaligrafie	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
aritmetika	7	6	6	6-7	6	-	-	-	-	-
algebra	-	-	-	-	-	4-3	2-2	3-2	2	3-2
geometrie	-	-	-	-	-	2-3	2-3	2-3	1	1
trigonometrie	-	-	-	-	-	-	-	-	1-2	2-3
fyzika	-	-	-	-	-	2	2-3	-	3-2	3-4
chemie	-	-	-	-	-	-	3-2	2	2	2
astronomie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
přírodověda	-	-	-	1-2	2	3	2	2	2	-
zeměpis	-	-	-	3-2	3	2	2	2	2-3	-
dějepis	-	-	-	3-2	2	2	2	4	4-3	4
Konstituce SSSR a USSR	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Cizí jazyk	-	-	-	-	5-4	4	3	3	3	4-3
Vojenské cvičení	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2
malování	1	1	0,5	0,5	-	-	-	-	-	-
kreslení	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1
zpěv	1	1	0,5	0,5	-	-	-	-	-	-
celkem	24	24	25	27	33	33	33	33	33	33

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 160.

8. Závěr

Školství na Podkarpatské Rusi se měnilo s politikou, vládou a hranicemi. Před vznikem Československa neexistovaly žádné obecné rusínské školy, ani školy, kde by se rusínskému jazyku vyučovalo. Celkový počet škol, i těch maďarských, byl nedostačující. K tomu mnohé z nich poničila válka. Mezi místními obyvateli byla vysoká negramotnost. V některých vsích byli dokonce žáci osvobozeni od šestileté povinné školní docházky. Za úspěch lze považovat činnost nakladatelství „Unio“ Augustina Vološina (pozdějšího prezidenta Karpatské Ukrajiny), které vydávalo knihy v místním jazyce (nebo byl za jazyk místního lidu považován). Vznikl rusko-maďarský slovník a učebnice rusínšského jazyka.

Za éry První republiky docházelo k národní rusínšskému obrození. Vznikala nová rusínšská inteligence, otevíraly se nové školy, snižovala se negramotnost a do výuky byly zařazovány také nové metody (globální metoda, montessori, daltonský plán). Jako klíčový problém se ukázala kodifikace jazyka a učebnic. Už z dob Rakouska-Uherska jazykovědci a učitelé neměli v této věci jasno. Jedni považovali jazyk místního lidu za ruský jazyk a jiní za ukrajinský, což se odráželo také v politice, která potom určovala budoucí směr Podkarpatska. Takto roztržštěnou situaci bylo těžko konstruktivně řešit, v podstatě trvá dodnes.

Československé vládě se nepodařilo vyhnout podezřetí z čečizace a ukrajinizace. Dodnes je jí vytýkáno, že zakládala české školy i tam, kde žádní Češi nežili, že upřednostňovala ukrajinské učitele před místními. Nebo že jí vlastně nešlo o blaho rusínšského lidu, neboť Češi si na Podkarpatsku žili nad poměry a měli celou řadu výhod, kterých by se jim v historických zemích nedostávalo. Do dnešních dní mnozí s křivdou nesou připojení regionu k Sovětskému svazu. Vždyť Rusíni bojovali i umírali za Československou republiku. S odstupem času můžeme konstatovat, že vláda se dopustila chyb (v tak složité situaci se jich nejspíš ani vyvarovat nemohla), ale nemůžeme jít odepřít nemalý vliv na rozvoj v oblasti vzdělání a kultury.

Názory se různí i mezi pamětníky. Ti z českých rodin vzpomínají na dětství na Podkarpatské Rusi s nostalgií. Jak řekl Jaroslav Beránek: *„Ten čas, který jsem prožil tam je nezapomenutelný. Nejen vzhledem ke krajině. K lidem. Ale i takovou atmosférou, která tady není. Já jsem od malička chtěl být strojní inženýr. Říkal jsem si, že až dostuduju, tak tam v tom Volovém založím fabriku. Stal jsem se strojním inženýrem a páni komunisti mě poslali do Hradce Králové. Do Škodovky. Nebo Světa Mathausarová napsala: „Nemohu nepřednést slova díky a nejvyššího uznání všem učitelům, kteří šli učit na nejvýchodnější výspu našeho*

*tehdejšího státu, a reprezentovali jej důstojně. Ve složitých národnostních podmínkách dovedli orientovat nejen žáky, ale svými kulturními aktivitami ve školách i na veřejnosti se stávali nositeli jednotících prvků mnohonárodnostního Československa.*⁴⁰⁶

Pamětnice Anna Janoušková z česko-ukrajinské rodiny byla v trochu jiném postavení: „*Pokud mohu soudit podle tatky a jeho přátel, dívali se příslušníci místní inteligence často na Čechy a představitele státní správy obecně jako na ty, kteří se nad ně povyšují.*“⁴⁰⁷ Agáta Pilátová pocházející z rusínské rodiny odůvodnila optaci rodičů: „*Můj tatínek byl přesvědčený čechoslovakista, zemský vlastenec vyznávající lásku k Československu; měl pocit, že republika vykonala na Podkarpátí pro jeho zemi mnoho pozitivního.*“

V dobách druhé světové války byla situace ještě komplikovanější. Po epizodním působení Vološinovy Zakarpatské Ukrajiny, přišla opět vláda maďarská. Zhroutilo se všechno, co bylo dosud vybudováno. Většina škol byla maďarská, rusínské školy se rušily. Učitelé, kteří neprošli zkouškami a neabsolvovali kurz maďarského jazyka, byli nuceni prchnout, nebo byli pozatýkáni a někteří posláni do koncentračního tábora. Bohužel často ti, co emigrovali do Ruska byli považováni za špiony a posíláni do gulagů.

Poté, co bylo rozhodnuto, že se oblast stane součástí Sovětské Ukrajiny byl opět celý školský systém přebudován, tentokrát na sovětský. Vznikaly pouze školy ukrajinské a ruské, jediné menšinové školy byly maďarské a rumunské. Nedostatek vhodných učitelů doplnili pedagogové z Ukrajiny a Ruska. Rusínský národ nebyl dosud ukrajinskou vládou uznán, ačkoliv neoficiální statistika uvádí, že se 70 % obyvatel Zakarpatské Ukrajiny hlásí k rusínské národnosti. Před pár lety založili Rusíni na vlastní náklady nedělní rusínské školy, které jsou ukrajinskou vládou tolerovány. Žáci školu navštěvují dobrovolně o nedělích mimo povinnou školní docházku.

Z dějin Podkarpatské Rusi první poloviny 20. století vyplývá, jak těžké bylo orientovat se v rychle se měnící politické situaci, kdy si tento region během pětáctyřiceti let prošel obdobím maďarské monarchie, Československé republiky, Zakarpatské Ukrajiny, maďarským fašistickým režimem, a nakonec skončil jako součást Sovětského svazu. Těžké to bylo pro politiky, a ještě těžší pro místní obyvatele. Jednou byli označováni jako Rusíni, podruhé jako Maďarští Rusové, pak zase Rusové a Ukrajinci.

---

⁴⁰⁶ Světla Mathauserová (Cesty a křižovatky, 2011).

⁴⁰⁷ Anna Janoušková (rozhovor autorky 6. 5. 2014).

Různě to také vnímali pamětníci, se kterými jsem vedla rozhovory. Do této práce jsem připojila čtyři přepsané rozhovory a využila jsem jednu knižně vydanou vzpomínkou knihu.

Tři pamětníci pocházeli z českých rodin a vzpomínali na léta na Podkarpatské Rusi s nadšením a jednoznačně pozitivně. Pamětnice z česko-ukrajinské rodiny měla smíšené pocity. Tatínek-učitel musel hodně pracovat, aby rodinu uživil. Po celou dobu svého působení na Podkarpatsku byl považován za ukrajinského emigranta a jeho postavení nebylo lehké. Agáta Pilátová pocházející z rusínské učitelké rodiny dodnes mluví rusínsky, považuje se za Rusínku a s hořkostí nese odtržení Podkarpatské Rusi od Československa. Ženy byly většinou v domácnosti, pouze maminka Agáty Pilátová vyučovala na měšťanské škole, její babička zase ve škole mateřské.

Neživější vzpomínky byly asi ty na židovské spolužáky a vůbec na židovské obyvatelstvo. Narátoři často vzpomínali, jak Židé chodili oblékaní a jak na šábés nesměli vykonávat žádné činnosti. A zároveň se všichni shodují na tom, že mezi obyvateli panoval soulad, žádná zášť a výsměchy. Stejně tak většinou pozitivně hodnotili práci ve škole, své učitele a spolužáky. Ukázalo se, že jazyk pro děti nebyl žádný zdroj konfliktu. Samozřejmě musíme brát v úvahu, že jsou to vzpomínky vnímané očima malých dětí. Navíc všichni pamětníci žili v České republice.

Bohužel na konkrétnější vyučovací metody, učebnice nebo školní akce si respondenti příliš nepamatovali (většinou to byli žáci obecných škol). Ale často vzpomínali na mimoškolní aktivity, výlety a krásnou přírodu.

Myslím si, že téma školství na Podkarpatské Rusi v první polovině 20. století si zaslouží pozornost. A to nejenom tím, že nás spojovalo dvacet let společného soužití, ale také proto, že dodnes máme kolem sebe obyvatele (mnohdy umělce, odborníky, spisovatele) rusínského původu. A do dnešních dní můžete i v zapadlých vesničkách Zakarpatské Ukrajiny narazit na starousedlíky, kteří česky odpoví na pozdrav.

Tato práce zcela nevyčerpala tematiku školství celé poloviny dvacátého století, ale zachycuje zásadní změny, které s sebou nesly změny režimu. Dává celkový přehled a vývoj školství od maďarské monarchie po Sovětskou Ukrajinu. Práce zpracovává v největší míře období meziválečné, neboť to byla doba relativního klidu a umožňovala demokratický rozvoj.

Československá republika zanechala na Podkarpatské Rusi výraznou stopu, kterou si všichni pamětníci nesou s sebou již přes osmdesát let, a kterou jsem se v této práci pokusila zachytit.

9. Seznam literatury a pramenů

Archivní prameny

Národní archiv v Praze

- MŠANO, 17 PR, 369–370
- MŠANO, 10 PR, 351
- MŠANO, 11 PR, 353
- MŠANO, 27 PR, 460
- MŠANO, 39 PR, 675
- MŠANO, 18 PR, 374
- MŠANO, 2 PR, 315-316, 309

Soukromá sbírka Veroniky Kuželové z Výstřižkového archivu Ministerstva zahraničí. Výstřižky z let 1920–1939.

Archiv Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

- *Pedagogická encyklopedie*, Chlup, Kubálek, Uher, 1937
- Pešek, J. *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod. 1921
- *Politický kalendář Podkarpatské Rusi*. 1936

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

- fond Podkarpatská Rus

Archiv Berehovo a Užhorod

- soukromá sbírka Jiřího Zlatohlávka

Dobové noviny, časopisy a sborníky

Bartoš, A a M. Chrapko. Vzdělání a vývin školní mládeže v Sevljuši a okolí: (býv. Podkarpatské Rusi). *Anthropologie*. 1939.

Matiegka, J. a M. Chrapko. Výzkum školní mládeže na Vrchovině pod východními Karpatami. *Anthropologie*. 1940, XVIII., 1.-2., s. 35.

Deset let Československé republiky. Svazek první. V Praze: Vláda republiky Československé, 1928.

Hájek, K. *Druhá celostátní konference vyšších škol lidových*. Praha, 1930.

Chrapko, M. *Obsledovanije dětěj v školje*. Sevljuš: A. Bartoš, 1933.

Lidové noviny. Brno: MAFRA, a. s., 1893.

Matiegka, J. a L. Matiegková. *Somatologie školní mládeže: vývin a vzrůst dítěte a dospívající mládeže školní po stránce tělesné*. Praha: ČAV, 1927.

Pátý sjezd pro výzkum dítěte. Brno, 1933.

Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20letého trvání ČSR. Prešov, 1938.

Učitel. Užhorod: školský inspektorát, 1930.

Úchylná mládež. Praha, 1933, IX.

Úchylná mládež. Praha, 1934, X.

Dobová literatura

Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha: Česká expedice, 1996, ISBN 80-85281-37-6.

Коханный, К. *Культура праця вне школы*. Ужгород, 1922.

Kožmínová, A. *Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*. Karlín: Vlastní náklad, 1922.

Krofta, K. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Česká expedice, 1995 ISBN 80-85281-3-9.

Pešek, J. *Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1920.

Pešek, J. *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1921.

Pešina, J. *Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti*. Praha: Státní nakladatelství, 1933.

Zatloukal, J. *Podkarpatská Rus*. Užhorod. 1936.

Волошин, А. *Твори*. Ужгород, 1995.

Підгірянка, М. *Золота колісничка*. Ужгород, 1991.

Dobové učebnice

Волошин, А. *Физика*. Ужгород: Унио. 1922.

Волошин, А. *Читанка для руськов молодежи*. Ужгород: Унио. 1925.

Orální prameny

Centrum pro nové dějiny školství a vzdělávání při Katedře dějin a didaktiky dějepisu
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy

- Karla Bažantová, 9. 11. 2017.
- Jaroslav Beránek, 21. 1. 2015.
- Anna Janoušková, 6. 5. 2014.
- Světlá Mathauserová, vzpomínky z knihy *Cesty a křižovatky*, S. Mathauserová. *Cesty a křižovatky*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 2011.
- Agáta Pilátová, 25. 5. 2014, 24. 10. 2017.

Odborná literatura, časopisy a sborníky

Hanak, W. K. *Podkarpatsko – rusínská otázka: 1918–1945*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1998 ISBN 80-85281-52-X.

Hořec, J. *Nedělitelná svoboda Podkarpatská Rus*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1992.

Hořec, J. *Podkarpatská Rus-země neznámá*. Praha: H&H, 1994.

Kárník, Z. *České země v éře První republiky*. Praha, 2002.

Kantorský Mukačevák, 1991, č. 91.

Konference *Podkarpatská Rus v československém státě 1918-1945*. Praha a Užhorod, 2014.

Magocsi, P.R. *Národ odnikud*. Užhorod: V. Paďak, 2014 ISBN 978-966-387-092-2.

Magocsi, P.R. *Rusíni a jejich vlast*. Praha: Česká expedice, 1996 ISBN 80-85281-34-1.

Mosný, P. *Podkarpatská Rus – Nerealizovaná autonómia*. Bratislava: Slovak Academic press, 2001 ISBN 80-85665-43-3.

Pilát, T. *Alexa Bokšaj*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 2007.

Podkarpatská Rus a Československo, sborník ze studentské vědecké konference konané 15.-16. 10. 1997. Hradec Králové.

Podkarpatská Rus. Praha: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi, 2004–2016.

Pop, I. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005 ISBN 80-7277-237-6.

Pop, I. *Podkarpatská Rus – osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha, 2008.

Rychlík, J. + Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha: Vyšehrad, 2016 ISBN: 978-80-7429-556-0.

Shandor, V. *Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi*. Praha: Rybka Publishers, 2013.

Skala, P. *Nám i budoucím*. Přerov. 2006.

Vaněk a kol. *Orální historie. Metodické a „technické postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2003 ISBN 80-244-0718-3.

Viezelová, J. *Poslední Chazaři z Podkarpatské Rusi*. Praha: Primus, 2002 ISBN 80-86207-45-5.

Cizojazyčná literatura

Депчинська, І. Методи и форми організації гуманітарної освіти в школах Підкарпатської Русі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016, 38, s. 112-115.

Делібалтова, Ю. *Освіта на Підкарпатській Русі в 20-ті роки*. Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014, s. 51.

Думнич, Ю. *Українізація школи на Пудкарпатській Русі пуд час Чехословацького періода*. Ужгород: Падяк, 2002, s. 46.

Химинец а кол. *Освіта Закарпаття*. Ужгород: Карпати, 2009.

Кузьмин, М. Н. *Школа и обраыование в Чехословакии (конец XVIII – 30-е годы XX в.)*. Москва: Наука, 1971.

Кухта, М. И. *Роль педагогічної преси закарпаття*. Ужгород: Поличка, 1997.

Науковий вісник №4 закарпатського художнього інституту. Ужгород: Ражда. 2013.

Науковий вісник №3 закарпатського художнього інституту. Ужгород: Ражда. 2012.

Падяк, В. *Возроджіння русинського ошколованя на Подкарпатській Русі*. Ужгород: Падяк, 2008.

Пушкаш, А. *Цивилизациз или варварство*. Москва: Европа, 2006.

Diplomová práce

Kuželová, V. *Budování státu a národní kultura na Podkarpatské Rusi*. Praha, 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta pedagogická.

Internetové zdroje

Říhová, 2011. Globální metoda čtení. [online]. Wiki.rvp. [cit. 1. 11. 2017]. Dostupné z: www.wiki.rvp.cz.

Sapíková, 2011. Montessori pedagogika. [online]. Wiki.rvp. [cit. 3. 11. 2017]. Dostupné z: www.wiki.rvp.cz.

Sapíková, 2011. Daltonský plán. [online]. Wiki.rvp. [cit. 16. 11. 2017]. Dostupné z: www.wiki.rvp.cz.

10. Příloha

Textové přílohy

- Rozhovory a paměti
- Rozvoj školství v číslech
- Překlad dotazníku a záznamového archu ze somatologického šetření školních dětí

Obrazové přílohy

- Důstojnické domy v Mukačevě. Z rodinného archivu Karly Bažantové
- Vysvědčení z obecné školy pamětníka Jaroslava Beránka, rodinná fotografie a potvrzení způsobilosti pro mateřské školy z rodinného archivu
- Rodinné fotografie ze soukromého archivu Agáty Pilátové
- Jubilejní Masarykova škola z archivu autorky
- Česká škola v Mukačevě. Archiv Veroniky Kuželové
- Gymnázium v Mukačevě. Archiv Veroniky Kuželové
- Ústav pro tělesně vadné děti v Mukačevě. Archiv Veroniky Kuželové
- Židovské gymnázium v Mukačevě. Archiv Veroniky Kuželové
- Ukázka třídní knihy obecné školy v Bílkách v září 1938. Archiv Jiřího Zlatohlávka
- Ukázka třídní knihy obecné školy v Bílkách v červnu 1939. Archiv Jiřího Zlatohlávka
- Fotografie cikánské třídy ze školního roku 1930/31. Užhorod. *Podkarpatská Rus*. Praha: Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi, 2006
- Cikánská škola v Užhorodě, 1930. Soukromý archiv Jiřího Zlatohlávka

10.1 Rozhovory a paměti

Součástí této diplomové práce jsou také rozhovory vedené metodou kvalitativního výzkumu a kladou si za cíl demokratizovat historii a doplnit ji o dějiny každodennosti a zachytit individuální postoje a prožitky. Snaží se dát kvantitativní historii nový emocionální a subjektivní rozměr.⁴⁰⁸

Rozhovory jsem vedla v letech 2014–2017 a probíhaly u respondentů doma (Praha, Kutná Hora), nebo v kavárně (Praha). S Agátou Pilátovou jsem měla možnost hovořit vícekrát, s ostatními bohužel jen jednou. Při sběru rozhovorů jsem se soustředila na vzpomínky narátorů, které se týkaly běžného denního koloritu na Podkarpatské Rusi s důrazem na školské prostředí z pohledu žáků, učitelů a rodičů.

Výpovědi respondentů jsem přepsala, zkrátila a upravila tak, aby byly srozumitelné. Snažila jsem se zachovat specifický mluvený projev autora. Kde to bylo nezbytné, provedla jsem pro lepší čitelnost úpravu tzv. „slovních parazitů“ a koncovek.

10.1.1 Karla Bažantová

S paní Bažantovou jsem mluvila 9. listopadu 2017 v kavárně v Praze. Paní Bažantová je velice aktivní a činorodá žena. Ačkoliv letos oslavila jednadevadesáté narozeniny, stále jezdí na kole a plave. Na Podkarpatskou Rus s tatínkem-důstojníkem, maminkou a se starší sestrou odjeli v roce 1933, kde hned nastoupila do první třídy obecné školy. Tam také vychodila celou obecnou školu a byla přijata do primy mukačevského gymnázia. V roce 1938 se ale již vracela do Prahy, kde žije dodnes. Paní Karla vystudovala zdravotnickou školu a pracovala v kosmetickém ústavu.

Kde jste se narodila?

Já jsem se narodila v Českém Krumlově. Tatínek byl vždycky přeloženej. My jsme byli v Českých Budějovicích a z těch Budějovic byl přeložen do Mukačeva. Z jakého důvodu to nevím. Můj tatínek byl důstojník, byli jsme tam v důstojnické společnosti. Tam byli dělostřelci. Pak tam byli ještě kadeti. Pak Maďaři a samozřejmě Rusíni. Ti měli statky, nebydleli v domech v tom městě. Měli statky a nosili na trhy za směšné ceny máslo, kuřata. Byli chudí. Společnost byla rozkastovaná. Rodiny důstojníků se stýkaly mezi sebou. Oni bydlely v důstojnických domech, které byly velice luxusní. Každý dům měl jenom dvě patra a třípokoje byty. Měli jsme důstojnickou zahradu, kde byl tenisový kurt. Tam se

---

⁴⁰⁸ Vaněk a kol. *Orální historie. Metodické a „technické postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2003.

odpoledne sedělo, kdo nehrál tenis, tak seděl a pil limonádu. V zimě se tam bruslilo, na tom kurtu. Ti vojáci v zimě polévali kurt, tak se tam bruslilo. Vedle byla kasárna. Pak tam byla důstojnická jídelna. Měla veliký sál a tam byly plesy. Nahnali tam mladé kadety, protože byl nedostatek tanečníků. Velice si tam libovali mladí důstojníci. To byl uzavřený život. Pak tam byla další společnost, a to byli Židi. Tam bylo snad jediné židovské gymnázium ve střední Evropě. V Mukačevě. To bylo absolutně oddělené od společnosti.

Jak se žilo v Mukačevě?

Mukačevo bylo druhé největší město na Podkarpatské Rusi. To bylo krásné město, ale velice odlišné od měst tady. Když bych to srovnala s nějakým větším městem, třeba s Pardubicemi, tak je to nesrovnatelné. Tam byl společenský život úžasný. Kdežto velká města jsou spíš uzavřená do sebe. Měli jsme třípokojový byt překrásný, samozřejmě koupelnu. To jsme měli s tím válcem, karmy nebyly. Ve všech pokojích jsme měli kachlový kamna. Dřevo bylo laciné a hodně, tak se topilo jenom dřevem. To bylo voňavé. Měli jsme kola. Všichni důstojníci měli děti, tak jsme byli taková banda. Všichni jsme se znali.

Ona ta Podkarpatská Rus je nádherná. Jezdili jsme v neděli na výlety. Třeba tři rodiny. Jeli jsme vlakem a vystoupili jsme v zastávce Volové. A to jsme si dělali legraci. Volové, vystupovat. Šli jsme přes nějakou řeku. A to si pamatuju, že tam byl hodně silný proud. Bylo sice mělko, ale hodně silný proud. Tak muži to přešli a nám by to bylo podrazilo nohy a most tam žádný nebyl, tak nás převáželi Rusíni na koních. Bez sedla, jenom nějakou deku. A převedli nás na druhou stranu. Žádné velké rybářské náčiní jsme neměli, ale stačilo dát špagát na prut a v ten moment jste měla rybu. Pak jsme si udělali oheň a opékali jsme je na tom ohni. To byly naše výlety. V zimě bylo hodně sněhu. To jsme bruslili, ale nelyžovali.

Tam byly krásný obchody. Ne moc, třeba dva kožešníci. Dělali persiány a krásné kožichy. Důstojnické paničky, nemůžu říkat paničky, protože to byla maminka taky. Nebyli jsme tak zámožný, aby si maminka mohla koupit kožich. Židi to dávali na splátky. Veškeré dámy, když byl ples, měly persiány. Jediná naše mamka si ho nekoupila, protože říkala, že není blázen, aby šetřila na kožich.

Podnebí bylo – v létě horko, v zimě zima a sníh. A deště tam byly. To byly přívaly teplých dešťů. To jsme se zuli a chodili jsme bosí. Ze školy, protože tam tekla voda. Bylo to tam úžasně hezký.

Chodila jste v Mukačevě do školy?

Já jsem tam chodila do první obecné a moje sestra do třetí třídy. Začala jsem chodit v Českých Budějovicích a pak jsem přešla do školy v Mukačevě. Byla to krásná škola. Tam jsme měli stejnou učitelku až do páté třídy. Velice šikovnou. Nebyla jsem vůbec zaostalá, když jsem přijela do Prahy.

Ještě v té škole, to vám řeknu, to vás bude zajímat. Ta škola byla velice krásná a tam jsme seděli společně s klukama a jedno oddělení byli Židi. Ti vůbec s náma nemluvili. To byli ortodoxní. Byli všichni stejně oblečení. Měli úzký dlouhý tříčtvrteční kalhoty pod kolena, podkolenky a černý boty a měli jarmulky. Ale ty nenosili do školy jako ty Mohamedáni, co chtěj nosit ty šátky. Ale i kdyby je nosili, tak se taky nic nestalo. Měli dlouhé pejzy. Učili se dobře, ale neměli o nás zájem a my neměli zase o ně. Ale žádné nepřátelství mezi náma nebylo. Vůbec. My jsme si hleděli svého. Pak byla druhá parta Židů. Jeden z nich už chodil s náma, chodil normálně oblečený jako vy a seděl s náma. Šimon Zilberstein. Moc hezkej kluk. Takhle to tam bylo rozdělené. Byli jsme rozdělení na tři oddělení. Dvě jsme byli my, jedno oddělení byli Židi.

Pak jsme měli pořád náboženství. Takového staršího katechetu. To jsme opravdu chodili do kostela. Tam byl taky řecko-katolický kostel, my jsme chodili do katolického kostela. Židi to opravdu nevím. O to jsem se nestarala. Jenom vím, že vždycky v sobotu dodržovali šábes. To měli kaftany a na hlavě měli ty s těma ocasama. Opravdu nesměli nic dělat. Jednou se mi stalo, že mě na ulici najednou oslovil jeden z nich, přestože oni nás vůbec neoslovovali. Přišel ke mně, jestli bych mu něco neposloužila. Já jsem říkala beze všeho. On mě zavedl do toho domu, kde měli svíčky a on mi řekl, jestli bych mu nerozsvítila. Tak jsem mu to rozsvítila, on mi poděkoval a já jsme šla. To byl dost šok.

Měli jste náboženství v sobotu? A Židé chodili s vámi?

Ano, měli. Samozřejmě oni na šábes nechodili. Náboženství nebylo v sobotu, ale my jsme chodili do toho kostela. To jsme potom museli říkat, jaké bylo kázání, tak si to ověřovali. To náboženství bylo přísné. Každou neděli jsme chodili do kostela a potom bylo korzo. To bylo i v Praze, když jsme sem přijeli. V dolní části Václavského náměstí. To v neděli lidi, když jdou z kostela, tak chodí takhle dokola. Rodiče se setkali se známejma, povídalo se. My jsme tam nechodili, protože nás nechtěli. To už tam chodili ty starší. Takový šestnáctiletý a ty už tam s těma klukama chodili po tom korze. To bylo moc hezký. To byl nedělní rituál.

Jaká byla paní učitelka?

Byla strašně milá. Byla mladá. Byla potom v jiném stavu a narodilo se jí dítě během těch pěti let, ale nepřerušila vyučování a měla vychovatelku k tomu. Tam bylo běžné, že v těch normálních středních vrstvách měli služku nebo posluhovačku. Tam bylo hodně mladých lidí, kteří chodili posluhovat.

Vyprávěla mistra Jana Husa, jí to vyloženě bavilo. Mohla zůstat doma s tím dítětem, ale vzala si vychovatelku. To jsme měli štěstí. Ona byla Češka. Výborná vlastenka. Tenkrát když zemřel Masaryk, tak plakala a my jsme plakali s ní, to bylo hrozný. Tatíček Masaryk to bylo neskutečné. Dneska, že by někdo plakal. Akorát ty Vietnamci.

Jak jste komunikovala s Rusíny? Nebo s Židy?

Židi mluvili německy. Oni měli to jidiš. Ale rozuměli jsme jim. Rusíni česky neuměli, ale byli milí. Měli trhy a tam se nakupovalo maso. A oni vám to i odnesli domu. Byli velice ochotní. Nebo maminka šla s naší Ančou a Anča jí to pomohla nést. To oni nemohli takhle sami s taškama. Tahat tašky, to ne. Ale pak se jich natahala maminka dost.

Anča byla Vaše pomocnice?

Ta přišla ráno a odešla večer. A říkala „naše slečny“. A ona byla úplně jako v rodině. Jedla s námi. A když byly nějaké těžší práce, koberce se klepaly, tak tatínek poslal nějakého vojáka z kasáren, aby nám klepal koberce. Oni byli rádi, že vypadli z kasáren. A dostali kafe a buchtu a oběd a tak. A naše Anča je vždycky velice komandovala. To byla Češka. Její rodiče se tam přestěhovali. Tam bylo dost Čechů.

A maminka byla v domácnosti?

Ano. Což bylo v pozdějších letech špatné. Ona byla sice vzdělaná, ale byla zaměstnaná snad jedině za svobodna. Pak už nemohla po těch letech. Nějaké podřadné místo to ne, a lepší zase nedostala. Dávala hodiny němčiny. Ona byla z Chomutova. Maminka měla německé školy, tak jsme doma mluvili německy a česky. A vždycky, abychom tu němčinu měli dobře zažitou, tak jsme na prázdniny jezdili do Chomutova. Tam bydlel strýček, měl řeznictví. A jezdili jsme do těch Krušných hor.

Rodiče se tam taky ohromně společensky vyžili. Tím, že nemuseli vést domácnost, tak maminka třeba vyšívala. Dělala různé věci. Taky nám něco šila. Rukávy nám neseďely, ale bavilo jí to.

Tatínek byl důstojník?

Byl major. Tatínek byl v zajetí v Rusku a vrátil se, až když byla Československá republika. On tam šel jako legionář s těma našima. Zmeškal vlak a pak vstoupil do ruské armády jako důstojník. On bojoval proti bolševikům. Potom byl samozřejmě bolševikama zajatý. Byl ve vězení. Až za rok po válce se dostal domů.

Na Podkarpatské Rusi jsme jezdili kočárem. Tatínek večer objížděl posádky. A to museli říct heslo. Tak mě bral s sebou. Vždycky jsem říkala „Řekni mi to heslo“. „To nemůžu.“ No, pak mi ho řekl. Náš tatínek měl svého koně. Jmenoval se Rusalka. On vždycky měl bílé koně. On byl velkej fešák, a když byly ty průvody, on šel jako první. Byl žádaněj na tenise a tak.

Pamatujete si na předměty?

Měli jsme všechno. Besídky, kde jsme přednášeli. Literaturu. Bylo to zaměřené hodně vlastenecky. Zpívali jsme taky hymnu, taky tu Podkarpatskou hymnu jsme museli zpívat. Já už si to nepamatuju, ale bylo to „Podkarpatský Rusíni ...“ [zpívá melodii].

Když jsem tady přišla do Drtinova gymnázia, tak jsme taky měli nějakou besídku nebo co a zpívala se hymna. Teď to skončilo, ale já pokračovala „Podkarpatský Rusíni...“. Všichni se otočili, co se to stalo a já, jak jsem byla zvyklá. A zpívám mohutným hlasem a pak jsem jim to vysvětlila.

Taky jsme měli odpolední vyučování. Někdy. To jsme měli ruční práce. Vyšivali jsme a háčkovali. Taky drhali. Naučila jsem se výborně všechny tyto ruční práce. Kluci to měli zvlášť. Oni měli dílny.

A jak vypadaly besídky?

Besídky byly různé. Třeba byla tryzna, když zemřel Masaryk. Přišli rodiče. Učitelka pokryla tabuli černým plátnem. Na to dala obraz Masaryka. A my jsme recitovali. To byly básně, které vznikly během noci. „Kalné ráno“. To si pamatuju. I sbor jsme měli. Recitační kroužky. Taky zpěv. Učitelka hrála na housle.

Ve třídě vás bylo asi kolik?

Kolik nás mohlo být? V té jedné řadě byly takové čtyři lavice po dvou. To je osm v řadě, šestnáct ve dvou řadách a k tomu pět až osm Židů. Tak dvacet pět, dvacet šest. Hlavně děti důstojníků, pak děti těch, co měli obchody.

My jsme byly jako jedna třída. Třetí třída jedna třída. Tam bylo pět tříd. Tam nebylo tolik těch učitelů. Každý si vedl tu svoji třídu. Bylo to v zahradě, kde jsme taky pomáhali něco udělat. Vše bylo úplně nové.

Máte sestru?

Ta zemřela v Americe. Ona se rozhodla, že bude stevardkou. Když přišli Američani do Plzně, přihlásila se na americký úřad, že mluví anglicky a německy a jestli by jí zaměstnali. Jelikož byla velice hezká, tak ji okamžitě zaměstnali. Vdala se, protože tady nechtěla být. Byla starší o dva roky, měla dvě děti, který sem jezdí a já jsem jezdila tam, dokud byla živa. Měla dobrodružný život. Moje sestra byla od mládí suverén. Cílevědomá. Hrála na klavír, mě to nebavilo. Moc s námi nepekla. Nedosahovali jsme její úrovně. Ale vyplatilo se jí to, opravdu. Když byla v té Americe, každý týden jsme si psaly dopisy. Ona tam měla krásný dům.

Chodila s Vámi do školy?

Ona už tam chodila do gymnázia. Jí bylo asi patnáct. O ty dva roky to dělá hodně v tomhle věku. Ona mě pokládala za méněcennou.

Vás přijali do gymnázia v Mukačevě do primy?

Ano, pak jsem šla do Drtinova reformního reálného gymnázia. To bylo na Smíchově.

Musela jste dělat přijímačky?

Ne. Vzali mě tam jako na zkoušku. Akorát asi na dva měsíce. Ale nebyla jsem pozadu. To vyučování bylo stejné. Na Drtinově jsem maturovala po válce. Jeden rok jsem přeskočila. Protože jsem neměla školu, tak nám udělali výhodu, že jsme měli jeden rok za dva. Pak jsem měla dítě a pak jsem si ještě udělala druhou maturitu na zdrávce a šla jsem do ústavu kosmetiky.

Kdy jste odjížděli?

Když přišel ten převrat, tak to šlo hrozně rychle a my jsme museli opustit Podkarpatskou Rus. Tak jsme sbalili všechno do beden. Nábytek, všecko šlo na vlak. Všechno se odstěhovalo do Prahy do skladu. My jsme vlastně neměli kam jít. Tatínek dostal místo v Praze. Na úrovni svoji hodnosti. My jsme se rozprskli po příbuzných a maminka tady hledala byt. Ale to byl dostatek bytů. Našla ho bez problémů. Tatínek tam zůstal. On uměl perfektně rusky. Určoval demarkační čáru. Tam se to vyklidilo a nastoupili tam Rusové. Dost dlouho tam byl, než se to všechno vyklidilo.

Vzpomínáte na ta léta ráda?

Život tam byl krásný. Všechno to tam vzkvétalo. Myslím, že i Rusíni byli strašně zklamaný, když to skončilo...

10.1.2 Jaroslav Beránek

S Jaroslavem Beránkem jsem se sešla dne 21. ledna 2015 u něho doma v Kutné Hoře v nádherné prvorepublikové vile (kde zrovna probíhalo natáčení českého seriálu První republika). Pan Beránek byl velmi příjemný. I ve svých 88 letech byl aktivní a plný nápadů, které hodlal ještě realizovat. Zaujal mě jeho kultivovaný a humorný projev. Bohužel se mi již nepodařilo se s panem Beránkem setkat podruhé.⁴⁰⁹ Pan Jaroslav Beránek se svými rodiči přijel na Podkarpatskou Rus v roce 1929 a do první třídy obecné školy nastoupil v roce 1933 ve Volovém v okrese Užhorod. Nejprve českou, poté rusínskou školu navštěvoval až do roku 1938, kdy se musela celá rodina vrátit do Čech. Ve škole na Podkarpatské Rusi prožil Jaroslav Beránek 6 let. Potom navštěvoval školu v Plzni, vystudoval strojní inženýrství, a pracoval mimo jiné, ve Škodovce a v Akademii věd.

Kde jste žili s rodinou na Podkarpatské Rusi?

Hlavní dějiště mého života na Podkarpatské Rusi bylo město, dneska se jmenuje Mižgurije, rusínsky je to Volovoje. Tam jsme bydleli. Je na Řece, řeka se jmenuje Řeka.

Otec byl stavař a přihlásil se do konkurzu, nevěděl, kam půjde. Jen věděl, že bude stavět mosty a silnice na Podkarpatské Rusi. Pak ho poslali do Volového. Tam jezdil autobus z Chustu. To byl snad jediný autobus, který tehdy jezdil. To byla švanda, když dojel na konec, tak ti řidiči žertovali: „Konečná stanice, Volové, vystupovat.“ Do Chustu jsme jeli vlakem přímo z Prahy. To bylo v roce 1929. Jakmile dostal umístěnku, tak se tam odstěhoval a my jsme za půl roku s maminkou jeli za ním. Nebyl problém sehnat tam ubytování.

K situaci školství. Tam byly tři skupiny obyvatel – Rusíni – téměř 100 % negramotní. Ti byli většinou zemědělci, nebo lesní dělníci. Pak Židi ti měli většinou obchody, hospody. Už takovou výdělečnou činnost. A pak byla kasta česká. Teď bylo zajímavé, že ty skupiny obyvatel spolu prakticky spolupracovaly. Nebyla zášť mezi nimi. Podle toho v podstatě bylo organizované i školství. Protože Rusíni si prosadili, že budou rusínské školy. Ale ze začátku neměli kantory. Ale protože byly odvody na vojnu., tak během té služby vojenské, je naučili číst a psát. A potom, kdo chtěl, se mohl vyučit řemeslu, nebo jít studovat dál na kantořinu. Ale samozřejmě jen na ty nejnižší stupně.

Mám někde fotku už po válce, kde je československý znak a pod tím nápis muzeum. Oni si nesmírně váží naší... (práce⁴¹⁰), protože my jsme jim tam dali jednak vzdělání, jednak bych řekl práci, a jednak perspektivy. Oni mohli, když už byli řemeslníci, pracovat na

---

⁴⁰⁹ Pan Ing. Jaroslav Beránek zemřel nečekaně v červnu téhož 2015.

⁴¹⁰ Věta není dokončená. Doplněno autorkou.

Slovensku a u nás, všude. Takže to bylo něco úplně jiného. Ještě bych jenom připomněl, protože tehdy bývaly výplaty každý týden, vždycky v sobotu. Já jsem byl někdy u toho účetního, když vyplácel. Ze zajímavosti jako malej kluk. A teď si představte, 10 archů podepsaných tři křížky. Ani jedno písmeno neuměli. Podepsat se, to prostě nešlo. No, já jsem si říkal, no dobře, ale jak by se prokázalo, že je to zrovna tenhle ten? A on (účetní⁴¹¹) říkal, to by si nikdo nedovolil. A pak jsem to tak nějak poznal. V té době šlo především o morálku a čest. Na tom okresním úřadě bylo samozřejmě x středisek, který měly svoje účetnictví a všechno. A občas tam přišla revize odněkud. U toho jednoho účetního, našli rozdíl 2 halíře. A on pro to skočil do studny a utopil se. Šlo o čest. Tehdy šlo hlavně o to, že každý se snažil jednat čestně a zodpovědně, což dneska je věc neznámá. Ale to bylo dáno, řekl bych, náboženstvím. Jak pravoslavným, tak řeckokatolickým, i židovským.

Ještě se zmíním o těch Židech. Ti byli ortodoxní. Dodržovali všechno možné. My jako kluci, jsme na to často hřešili. Oni v sobotu měli určený počet kroků do synagogy a zpátky. Nesměli ani škrtnout sirkou. Já jsem jednou šel kolem, tou ulicí, to byl známý obchodník. Oni podle nějakého Mojžíšova příkazu měli na ruce takovou jako koženou...návlek nebo jak to nazvat, řemínky. A to si přitahovali. Aby projevovali askezi, nebo já nevím. A měli takhle jako krabičku, tam měli nějaké citáty z tóry. Říká: „Prosím tě...mně říkají Jarku, mohl bys nám zapálit oheň v kamnech? Máme všechno připravený. Ale nemůžeme jíst.“ A oni to měli dohodnuté s nějakým Rusínem, který se zdržel. Strašně se omlouval. Jak bylo to kastovnictví a my jsme byli z nejvyšší kasty, si dovolil mě požádat, abych mu zapálil v kamnech.

Ještě takovou jednu vzpomínku. Jedni měli velikánskou zahradu. A obědvali na verandě směrem do zahrady. My jsme věděli, že nemůžou udělat ani krok, tak jsme vylezli na stromy a ty nejlepší jablka jsme si tam obírali a před nimi jsme je tam kousali. Oni lamenzovali všechno možné, ale nemohli nic udělat. No, samozřejmě druhý den to otec věděl a tehdy byly ještě výprasky, takže to bylo jako...

Na Nový rok povinně všichni úředníci chodili do synagogy. Neuvědomuji si přesně proč. Pro Židy to byl svátek, při kterém to osvětlení Kristovo mělo přejít na pohany. Toho typu svátek. To byla vždycky švanda. Otec sháněl baret, poněvadž tam se muselo přijít se zakrytou hlavou. Tam chodili jenom dospělí a řekl bych téměř služebně. Pracovníci okresního úřadu a tak. Žádné náboženské povinnosti nebyly, každý podle svého přesvědčení.

---

⁴¹¹ Poznámka autorky.

Ještě si uvědomuju, že Rusíni dodržovali půst. Stoprocentně. Pamatuju si, že po Velikonocích, když skončily, měli jakoby hody.

Jinak máte představu, co se tam jedlo? Slyšela jste někdy Tokan? To je uvařená rozemletá kukuřice. Rozemletá kukuřičná mouka má poměrně hodně škrobu, takže když ji uvaříte, tak se spojí. To byla základní strava tam. Jedině na ty Velikonoce měli bílý chleba.

A jak to bylo v české škole? Měl jste také židovské nebo rusínské spolužáky?

Školy byly české a rusínské. Židi i Rusíni chodili do českých škol. Ono to bylo asi tak, že ty děti, které se vrátily z vojny, tak viděly, že vzdělání je hodně. A viděly, že příležitost k uplatnění je v Čechách, nebo na Slovensku větší než na Podkarpatsku. Tak proto i Rusíni chodili do českých škol. A v tom teď byla ta zajímavost. My jsme v té době měli volné soboty. Protože Židi nesměli nikam chodit, ani kroky do školy nesměli, takže už za První republiky jsme měli volné soboty ve škole, a to bylo málo (málo vyučovacích dní).

Kolik bylo ve třídě Židů a Rusínů?

Ve třídě jich mohla být tak třetina. V těch třídách, co jsme chodil já. Měli jsme školu od pondělí do pátku a nejenom to. Když byly katolické svátky, tak se držely, když byly židovské, tak se držely, když byly pravoslavné, nebo řeckokatolické tak se taky držely. Takže my jsme měli troje Velikonoce. Troje Vánoce. To je dneska věc neznámá. Přitom nikdo nikomu neříkal, proč ty máš Vánoce teď a my máme takhle. Prostě se to bralo jako samozřejmé. My je máme teď a vy je máte teď. Jako dneska se mluví o tom ekumenizmu, což je násilné, ale tam to bylo přirozené. Vyplivalo to z víry a hotovo. Každý je tvůj přítel a tečka.

Pamatujete si na svá školní léta?

V roce 1933 jsem začal chodit do školy ve Volovém. To byla česká škola. Byla to dvojtřídka. Bylo nás tam asi 40. Z toho asi třetina Židů. Pak Češi a Rusíni. Učilo se česky a kantoři byli Češi. Ze začátku i na těch rusínských školách byli kantoři Češi. Ti se soustavně učili podle knížek Rusínů. Bylo zajímavé, řekl bych, že už tehdy se začaly projevat povahové vlastnosti. Židi byli obchodníci. Tehdy bylo za korunu 10 housek, nebo párek, ale ten dvojitý a dlouhý, dva rohlíky a hořčice za korunu. To dávno minulo. No, a protože Židi měli snahu obchodovat, tak ti kluci si zjistili, jak se vyrábí čokoláda. A začali vyrábět kousky čokolády. Samozřejmě formičky – to nebylo, ale začali je prodávat ve třídě. Leckdo, kdo dostal třeba dvacetník, tak si za desetník koupil čokoládu a za desetník dva rohlíky.

Už tehdy se začalo projevovat, jak bych to řekl – charakteristika národa. Rusíni byli spíš jakoby zakřiknutí. Přesto, že jsme spolu chodili hrát fotbal bosky, protože oni boty neměli. Představte si i v zimě chodili bosí. U nás byla povinnost nosit boty. Když jsme chodili hrát fotbal hadrákem, tak jsem si zul boty a šel jsem hrát, protože to nešlo jinak. Dupněte někomu botou na nohu, když nemá nic. To bylo zajímavé po této stránce. Ale nedalo by se říct, že to bylo znát ve vztazích mezi těmi školáky. To bylo třeba dva metry sněhu v zimě, udělali jsme si sjezdovku ze střechy od komína na dvůr. Tam jezdili všichni – Židi, Rusíni, Češi. Než na to přišli kantoři. Pak na to přišli a to zakázali. Tak jsme ji udělali na druhou stranu, aby tam neviděli.

Jak jste spolu mluvili?

Mezi sebou jsme mluvili česky a rusínsky. Rozuměli jsme si bez problémů. Ono je to velice příbuzné, je to bližší než ukrajinština.

Pamatujete si nějaké předměty?

Učilo se čtení, psaní, počítání a náboženství bylo. V české škole bylo katolické. V rusínských byly dva typy škol – jednak pravoslavná a jednak řeckokatolická. A ty měly svoji výuku náboženství. Já jsem tam chodil až do šesté třídy. Ta osnova české školy se nelišila od osnovy v Čechách. Nebylo to podle mě probírané tak podrobně, protože když si vezmete volné soboty a ty svátky. Ale celkový přehled byl. A docela bych řekl, že to utkvělo víc v paměti než tady, kde toho bylo moc.

Zajímavý, že tam se neopisovalo. To byla čest. To, co vím, tak napíšu. Nevím, nenapíšu. To neexistovalo opisování. Když jsem pak přišel do Čech, když to zabrali Němci všechno, tak to byl z tohoto hlediska šok. Tam nikdo nikoho nepodvedl. Žádným způsobem. Kdežto tady to bylo jako na běžícím páse.

A co učitelé?

Učitelé se dobrovolně přihlásili. Ale místo určení jim určili. To řídilo ministerstvo. Pokud byly na vesnici školy, tak byly rusínské, ale těch bylo strašně málo. Byl problém s dopravou. Představte si, v zimě napadne dva metry sněhu. Není tam silnice. I kdyby byla, tak by ji tam nikdo nečistil. Oni v podstatě často chodili do nejbližší školy za příznivého počasí.

Otec stavěl první silnici do Majdanu. Tehdy to bylo značené jenom jako polní cesta. A tady je potok, přes něj bylo potřeba udělat most, aby tam mohl jezdit autobus. Tak otec

postavil dřevěný. Nic jiného tam nebylo. Volové bylo okresní město. Byla tam nemocnice, vojenská posádka, družstvo legionářů si tam postavilo hotel, obchod. A bylo zajímavé, že i mnoho řemeslníků z Čech a Moravy tam bylo. Třeba řezníci, pekaři, protože to tam nebylo. Každý si dělal všechno doma. Rusíni a Židi (Ti musí mít zase všechno košér.). Třeba ráno přijel na kole učedník řeznickej a zeptal se, co chcete přivést třeba na desátou, nebo tak. Napsal si to a rozvezl to, zrovna tak chléb, pečivo.

Tehdy služební auto, to neexistovalo a otec si koupil motorku Javičku, to si pamatuju, měl v předu na blatníku 304 R. To mi mohlo být deset dvanáct let. Tak potřeboval něco vyřídit v tom Majdanu. A nemohl. Musel být někde na tom mostě, jak se stavěl, nebo něco. Tak nakonec říká: „Víš, co? Já tě tam pošlu na motorce.“ To tam byly četnické stanice. Tak to s nimi dohodnul, že tam pojedou na motorce. V tom Majdanku tam byl taky správce silnic. S tím se dohodl, že nechá otevřená vrata na dvůr. Až uslyší motorku, tak přijde a pomůže mi ji udržet. Tam mě chytili, otočili mě, dali mi do batůžku to, co otec potřeboval. A když jsem pak přijel domu, tak jsem zjistil, že to byl dynamit. Oni potřebovali odstřelit nějakou skálu a došel jim. Tam bylo poměrně dost specialistů. Třeba střelmistr, který odstraňoval skály, protože když se dělala silnice k tomu Majdanku, tak tam byly skály, které zasahovaly až do řeky. Museli to odstřílet. Aby tam zbyl pruh pro tu cestu.

Do jaké školy jste chodil po rozpadu Československé republiky?

V tom sedmatřicátém, když Hitler zabral Rakousko, tak Ukrajinci dostali strach, nebo Rusíni, že v podstatě je zaberou Maďaři. Řekl bych, nevím, jestli omezili, nebo zrušili český školy, abychom my chodili do těch rusínských. Takže já jsem asi tři čtvrtě roku chodil do rusínské školy. Protože s kluky jsme se bavili, takže jazykově mluvená řeč nedělala problém. Psal jsem azbukou ve škole, sice jsme se ji učili taky, ale není v tom praxe. Takže to mi dělalo trochu problémy. Ale jinak zase kantoři. To už byli ti odchovanci z vojny, tak byli velice tolerantní. A snažili se vysvětlovat rozdíly mezi češtinou a rusínštinou. Tam nemůžu říct, že bych si na něco mohl stěžovat.

Ve třídě nás bylo 40. My jsme se znali i s těmi z jiných tříd. Na rusínské škole jsme se učili podle učebnice. Tenká knížečka, červené desky. Rusíni se nehlásí k Ukrajincům nějak zvlášť. Oni jim taky říkají Zakarpatí. Tam je to všechno jenom pýcha a touha po moci. Proč se roztrhli. Proč se oddělili? Dneska většina jich chodí pracovat k nám. Politika zasáhne do života lidí, protože málokdy se stane, že by politika byla pro lidi. V té době ani na českých školách nebyly učebnice. Všechno jsme si museli psát. To byla doba krize. V podstatě nebyl

papír. Sehnat sešity nebylo jednoduché. Mapy byly. Byly i tabulky dějepisný. Ne celé učebnice jakoby souhrny.

Kdy jste opustili Podkarpatskou Rus?

Já jsem odjel někdy na začátku osmatřicátého roku. A sice ke strejdovi do Plzně. To jsem jel sám. Když mě posadili v Chustu do vlaku a průvodčímu řekli, ať mě posadí do vlaku do Plzně. Tak to bylo bez problémů. Tam si mě vyzvedli. Tam už byla taková situace, já nevím, jak ji vyjádřit. Taková tísnivá, dusná. A teď si představte, jednou ráno jdu do školy, já jsme bydlel ve Skvrňanech, to je západní nebo jihozápadní část Plzně. Tam jsme měli školu. Tak jsem vyšel a najednou vidím po té hlavní silnici, která vedla od hranic, motorky na nich vojáci s kulometry. To byly plátěné motorky, bylo vidět, že oni nemají dostatečnou výzbroj na to, aby dokázali přijet na autech. To bylo hrozné. Tam byly maléry, protože u nás se v té době jezdilo vlevo po anglickém způsobu. A teď si představte, Němci jezdili vpravo. Pak za tou kolonou jelo pár nákladňáků, protože vezly zásobování. To byl chaos. V celé Plzni, načež i tramvaje byly na druhé straně, že jo. Ti normální vojáci se chovali, bych řekl tak nějak rozumně. Nevyvyšovali se. Nechtěli prosazovat všechno. To bylo vidět nejvíc třeba když jel někdo do hospody, tak oni se tam cítili spíš jako oukropci mezi Čechy. A když se jich někdo na něco zeptal, tak se snažili odpovídat lámanou češtinou, němčinou. Neprovokovali. Byli normální vojáci. Ale samozřejmě důstojníci to bylo něco jiného. Takže jsem zažil i tuhle tu okupaci tam v Plzni.

Naši tam zůstali. Teď byl problém, aby se dostali zase do Čech. Protože Slovensko se osamostatnilo. Takže se tam nedalo projet. Takže nakonec to vypadalo tak, že se dohodli, já nevím s kým. Přistavili tam, oni tomu říkali hytlák, vagon pro dobytek. Tam v Chustu nastoupili a jeli. Pomalinku samozřejmě, vojsko mělo přednost všude. Nevěděli, kde jsou. Bez jídla. Jen to, co měli. Směli si vzít jeden kufr na osobu. Jídlo nikoho nenapadlo v podstatě. V tom vagonu, co byl otec s matkou. Tak tam jak byly takový ty větrací okýnka, slyšeli mluvit německy, říkali si, že je to nějaký divný. Načež zjistili, to byl nějaký voják, který komunikoval. Zjistil, že to vůbec nebyl hlášený transport. Potom zjistili, že měli jet do Dachau rovnou bez řečí. Tak to nějak ten voják zařídil, že je převezli do Čech. Jinak kdo ví, jak by to skončilo. Většina zaměstnanců v tom Volovém byli státní zaměstnanci na tom okresním úřadě. Otec taky. Tohle se stalo tak nějak na začátku roku 39. Otec byl pak asi půl roku nebo tři čtvrtě roku bez práce. Protože tady byly všechny místa obsazený. Ještě navíc ze Sudet utekli. Otec dostal místo v Kladně. Nějak od roku 40 nebo 39 na konci jsme byli v Kladně.

Nechtěl byste napsat své paměti?

Paměti psát nechci. To, když někdo čte, tu atmosféru nepochopí.

Z Vašeho povídání je vidět, že máte samé pozitivní vzpomínky.

Řekl bych ten čas, který jsem prožil tam je nezapomenutelný. Nejen vzhledem ke krajině. K lidem. Ale i takovou atmosférou, která tady není. Já jsem od malička chtěl být strojní inženýr. Říkal jsem si, že až dostuduju, tak tam v tom Volovém založím fabriku. Tam bylo potřeba spoustu věcí, pro které se muselo do Chustu. To bylo dvě hodiny autobusem. Stal jsem se strojním inženýrem a páni komunisti mě poslali do Hradce Králové. Do Škodovky.

10.1.3 Anna Janoušková

S paní Janouškovou jsem mluvila dne 6. května 2014 v jejím bytě v Praze. Setkání bylo velmi příjemné a milé. Paní Anna mi poskytla mnoho vzácného materiálu, a dokonce i své sepsané vzpomínky, které tady uvádím ve zkrácené podobě doplněné osobním rozhovorem. Anna Janoušková přijela na Podkarpatskou Rus s rodiči v roce 1931. Do rusínské školy nastoupila v září 1937 ve městě Sevljuš. Krátce navštěvovala také druhou třídu v Rachově. Ale v březnu 1939 se musela celá rodina vystěhovat zpět tentokrát do Protektorátu Čech a Moravy. Vystudovala pediatriickou fakultu a pracovala jako lékařka.

Vzpomínání (autorka Anna Janoušková)

Za pár měsíců mi bude 83 let⁴¹², v poslední době začínám stále víc zapomínat. Zpočátku jména a události nedávné, nyní zapomínám i jména lidí z dětství a bohužel nemám už koho se zeptat. Nejvíce je mi líto, že jsem se tak málo ptala na dětství a vůbec život svých nejbližších, tedy rodičů. Zůstaly mi jen vzpomínky na vyprávění tatky i maminky, ale mlhavé a ze strany tatky, jak se obávám, často i zpestřené jeho fantazií. Zkusím tedy aspoň já napsat jak to, co mi rodiče vyprávěli, tak to, co si sama pamatuji ze svého dětství a oporou mi budou i různá vysvědčení a úřední doklady, které zejména otec pečlivě schraňoval.

Narodila jsem se 9. dubna 1931 v Praze na Štvanici. Rodiče tehdy bydleli v podnájmu v Blatově-Újezdě nad Lesy, tatka pracoval u firmy Skorkovský a denně dojížděl do Prahy. Ještě v roce 1931 před začátkem školního roku se i se mnou přestěhovali na Podkarpatsko, kde začal tatka od školního roku 1931/1932 učit.

Proč jste odjžděli na Podkarpatskou Rus?

„Protože tam ta práce pořád byla. Tatka byl v Čechách nezaměstnatelný. To, co dělal do té doby, to byla nekvalifikovaná práce. Jako inženýr ekonom měl dělat tu ekonomii a on dělal figuranta u Lanny. Potom byl u Skorkovského. To už bylo lepší, tam byl jako úředník. Ale dlouho byla krize. Tak se redukovalo a kdo šel první, byli imigranti. Tatka to těžce nesl, protože měl pocit, že pracuje dobře. Byl to emigrant a psalo se, že bere našim lidem práci.“

„A když přijel sem (na Podkarpatskou Rus), tak začínal. Úplně od samého začátku. Musel postupovat od toho prozatímního a výpomocného, až nakonec během těch osmi let se stal profesorem na gymnáziu. On furt jezdil do Užhorodu, furt dělal zkoušky, furt psal nějaké práce. Ale neuznali mu ty školy na Ukrajině. Vzali to na zřetel, protože to doložil, ale

---

⁴¹²Aktualizováno. V roce 2017 to bylo 86 let.

formálně musel projít vším pedagogickým systémem. On musel dělat tady i maturitu. V těch Poděbradech. Za První republiky neodpustili nic. To nebylo takové, že se dají koupit tituly.“

Bylo tam málo škol, venkovské obyvatelstvo z velké části negramotné, ohromná dětská, a hlavně kojenecká úmrtnost, špatná hygiena a časté epidemie. Stavěly se tam úřední budovy, silnice, spoje. Zřizovaly se nové školy, a to jak pro místní děti, tak pro ty české. Vznikaly české obchody, Baťa stavěl své prodejny, Sokolové stavěli sokolovny. Rostly četnické stanice, finanční úřady, pohraniční správa. Jenže být přidělen jako státní zaměstnanec na Podkarpatsko bylo něco jako vyhnanství, nikomu se tam z Čech nechtělo (kromě podnikatelů, kteří tam cítili nové možnosti). Nejvíce chyběli učitelé. Taťka byl bilingvální – Ukrajinec s vystudovaným Pedagogickým ústavem v Poltavě, kde vyučovací jazyk byla ruština, a jako všichni „vzdělanci“ a zejména pedagogové v Rusku a na Ukrajině mluvil francouzsky. I když úroveň řeči nemohu posoudit, určitě četl francouzské knihy bez problému. Slušně už uměl česky, byť s akcentem. Krásně hrál na housle a zpíval (zejména ukrajinské písně). Byl to ideální kandidát na pedagogické místo. Začínal ve vesnických jedno, či malotřídkách, snad už ve školním roce 32/33.

Taťka – Ing. Mykola Chrapko (7.4. 1892–14.2. 1945)

Narodil se v Havrilovce, oblast Romny, kraj Poltava. Taťka chodil do obecné školy v Mykolajivce 1897-1900, do měšťanské školy v Romnech 1900-1904, do učitelského ústavu ve Velkých Soročincích 1907-1911, absolvoval Pedagogický institut v Poltavě 1913-1919. Pak absolvoval roční vojenskou prezenční službu a bojoval v armádě svobodné Ukrajiny jako poručík. (Občanská válka trvala na Ukrajině asi dva roky, během nichž se v čele země ujímaly jak vlády nacionalistické, tak socialistické. Ukrajina byla svobodná krátce, brzy se tam přelila revoluce a Ukrajina se stala součástí SSSR jako Ukrajinská Raděanská republika.) Mezitím byl otec v bojích několikrát zraněn (měl jizvy po střelných zraněních) a říkal, že mu po průstřelu břicha zachránil život fakt, že několik dnů předtím vůbec nejedl. K doléčení byl poslán do sanatoria pro důstojníky na Krym a odtud emigroval do Československa.

Po příchodu do ČSR byl přijat na Ukrajinskou hospodářskou akademii v Československu se sídlem v Poděbradech. V roce 1927 obhájil diplomovou práci a skončil s titulem Ing. ekonomie. Ale krize vedla k útlumu výroby a stavebnictví, a tak taťka požádal o učitelské místo na Podkarpatsku, pro něž byl ideálně kvalifikovaný. Byl přijat a jako pomocný učitel přidělen do vesnice Olešník v okrese Sevluš, kde pracoval ve škol. roce 1931/1932 a 1932/1933. Na toto období nemám žádné vzpomínky, až na přistěhování do

Dostojevského ulice v Sevlusi, kam byl taťka přidělen jako učitelský čekatel po složení zkoušky způsobilosti k povolání učitele. Plat měl kolem 10 000 Kč ročně. Postupně se stal definitivním učitelem pro obecné školy a od r. 1938 odborným učitelem pro školy měšťanské. Od 1. ledna 1939 se stal prozatímním profesorem na Ukrajinském gymnáziu v Rachově. Dne 7. března 1939 skládal přísahu věrnosti (jako při každém povýšení), jenže už 16. března 1939 jsme utíkali z Podkarpatska.

Během svého učitelského působení byl několikrát přikázán opět do Olešníka, pak zase do Sevluse, takže častokrát pravidelně dojížděl. Také psával z Jasini, z Volového i odjinud, ale nenašla jsem žádný úřední doklad o tom, že tam učil.

V Olešníku zahájil systematický výzkum školních dětí, který byl zaměřena především na duševní vývoj. Už v r. 1933 vydal tiskem v Sevlusi knížku o 65 hustě psaných stranách včetně metodik výzkumu „Obslídovaňa dítě v školi“ 1933. Od roku 1934 začal taťka pracovat na rozsáhlém výzkumu, který vedl prof. MUDr. RNDr. Jindřich Matiegka (1862-1941). Výzkum vyústil v několik časopiseckých publikací, v nichž byl spoluautorem prof. Matiegky. Práce to byla obrovská, podrobně proměřili somatometrické údaje 10 000 školních dětí v celém okresu Sevluš, v Jasini a okolí, i v okolí Rachova. Popsali i jejich etnicitu, barvu vlasů, očí, vzájemné somatické proporce a taťka samostatně sledoval i jejich duševní vývoj.

Ale tato aktivita patrně začala jít nadřizovaným úřadům proti srsti. V Sevlusi se změnil inspektor. Inspektor Bartoš dlouhodobě onemocněl, a ten nový patrně taťku neměl rád. Když v r. 1937 taťka žádal, aby byl převeden do trvalého poměru přímo do Sevluse a zdůvodnil to nemocí maminky, která byla po operaci štítné žlázy, zkomplikované trombózou, odpověděl mu inspektor tím, že do Sevluse byl přijat nový učitel a taťku přiděluje opět do Olešníka. A nařídil mu, aby co nejrychleji ukončil práci na výzkumu, který prováděl, a sdělil termín, kdy práci ukončí. Taťka odpověděl dlouhým dopisem, v němž zdůvodňoval, proč nemůže stanovit termín (nemůže si dovolit upomínat věhlasného profesora, jehož je sám pouhým spolupracovníkem, ani nemocného inspektora Bartoše). Vysvětlil, že je pouhým koordinátorem výzkumného úkolu, který dbá na dodržování metodiky měření i vykazování, což ne vždy jím koordinovaní učitelé provádějí správně a včas, že musí provést statistické vyhodnocení materiálu, který předtím musí utřídit, že musí vše napsat na stroji a pro profesora M. přeložit do češtiny a též napsat na stroji. K tomu požádal o studijní volno na tři měsíce. Dostal pět týdnů včetně Vánoc. V té době objížděl obce, kde se měřilo a sbíral záznamy. Pamatuji ho, jak pořád seděl u psacího stolu, psal a počítal. Při své systematickosti

si psal koncepty svých dopisů a ukládal odpovědi, takže všechny tyto doklady zůstaly v jeho pozůstalosti.

Při pročitání všech těch písemností jsem si uvědomila, jaké mohly být důvody toho, proč taťka tak pomalu služebně postupoval při nesporné kvalifikaci a výborném každoročním hodnocení, proč byl tak často posílán učit mimo trvalé bydliště, a nakonec proč mu tak zjevně házeli klacky pod nohy v jeho výzkumné práci. Na Podkarpatsku se uplatňovalo několik národnostních vlivů. Zpočátku dostával taťka výměry na místo ve škole s „vyučovacím jazykem podkarpatoruským“, později ruským a naposled ukrajinským. Inspektor Bartoš, ač Čech, mu psal úředně ukrajinsky, osobně česky, později dostal někdy úřední dopis v ruštině a někdy v ukrajinštině. Občas i v jakési smíšené řeči, možná rusínštině, možná v poločeštině se snahou o některý z uvedených jazyků, to neumím posoudit. Někteří Rusíni se cítili spíš Rusy, někteří se prohlašovali za Huculy jako samostatný národ, prostým lidem to asi bylo jedno, ale na vedoucích místech byli spíš úředníci s vyhraněnými preferencemi. Zatímco ruští i ukrajinští imigranti byli „českoslovenští vlastenci“, pokud mohu soudit podle taťky a jeho přátel, dívali se příslušníci místní inteligence často na Čechy a představitele státní správy obecně jako na ty, kteří se nad ně povyšují. Mnozí z nich byli velmi vzdělaní, byli tam malíři, dnes velmi cenění, i jiní umělci. Ale země byla chudá a když se chtěli uplatnit, odcházeli do ciziny, často studovali v Maďarsku.

Možná, že vnímám tehdejší situaci dnes přecitlivěle, ale vím, že taťka byl mimořádně schopný, pracovitý a žáci ho měli rádi, a přesto žil v trvalé nejistotě, několik let jako čekatel, nikdy neměl definitivní místo působení, i když byl definitivním učitelem. Jeho iniciativa a práce navíc i s objížděním vesnic mu spíš u nadřízených (kromě inspektora Bartoše) byla na škodu, možná měli dojem, že pak zanedbává svou učitelskou práci, což nebyla pravda. A nikde v jeho nejrůznějších dokladech jsem nenašla vyúčtování cestovného, či potvrzení, že nějakou náhradu dostal, a to by při jeho důkladnosti určitě měl. Pečlivě si zapisoval všechny výdaje, každou krabičku cigaret, cestu autobusem, oběd, ale žádný soupis výdajů k vyúčtování.

Trvale se snažil zvýšit si kvalifikaci (učil i v tzv. pomocné škole v Sevljuši, k čemuž studoval psychologii i speciální pedagogiku a skládal zkoušku či pohovor). U místních žáků té pomocné školy byl velmi oblíbený, zdravili ho hlasitě i přes ulici. Bylo jich tam mnoho. Matky, které od rána do večera pracovaly, dávaly kojencům cumel, namočený do lihu (někdy i denaturovaného, někdy do levné kořalky), aby spali. Děti tak udržovaly v trvalém stavu otravy alkoholem, z těch pak vyrůstali postižení jedinci, pokud to přežili. Byla tam spousta

žebráků a také epileptici, sama jsem viděla epileptika, jak se zmítal v křečích v prachu na ulici. I k nám chodila jednou za měsíc pomáhat s velkým prádlem paní Marta s kojencem, kterého takhle uklidňovala.

V posledních měsících psal dizertační práci pro premiéra Zakarpatské ukrajinské autonomie Msgr. Vološina. „*Vološin byl ministerský předseda. Byl monsignore a potřeboval akademický titul. Taťka mu napsal diplomku a on mu za to dal 5 000. Tenkrát to bylo dost. To byla naše záchrana, protože my jsme za to emigrovali. Neměli jsme žádný peníze. Auta se najímala. Sice pro celou skupinu, ale musel se každý podílet. A pak ty první, úplně první měsíce byly kruté, protože se muselo žádat stát o finanční výpomoc. Jenže to byl pakatel ta výpomoc. Z toho se muselo žít a nebýt toho, že maminka měla skutečně rodinu na Hluboké, tak nevím, jak bychom žili.*“

Maminka Anna Příbylová (2.8.1901 – 7.10. 1982)

Narodila se na Hluboké nad Vltavou jako páté dítě z přeživších šesti dětí. Maminka měla pět tříd malotřídní obecné školy na Hluboké, celkem 8 ročníků obecné školy, z nichž tři třídy nahrazovaly „měšťanku“. Vyučila se u své sestry Růženy dámskou krejčovou. Absolvovala také pokračovací školu v Českých Budějovicích, což byla jakási nižší průmyslovka bez maturity, a také Školu stříhů. Pak pracovala u tety Růži jako tovaryška až do svatby. Za zmínku stojí, že v r. 1926 aktivně vystoupila z římsko-katolické církve a nevstoupila do žádné jiné. To nebylo obvyklé, většinou lidé v církvi zůstávali, i když do kostela nechodili.

Jediné věno, které maminka dostala, byl šicí stroj PFAFF, dost nepraktický, protože byl těžký a nebyl zanořovací. Nicméně byla to v nejhorších dobách naše záchrana. Maminka na něm šila všechny šaty nejen pro sebe a pro mě, ale dokonce i obleky pro taťku, pro sebe i kabáty. Jediná konfekční věc, kterou si kdy koupila, byl černý flaušový kabát s kožešinovým límcem. Na počátku manželství měla ještě živnost, dámské krejčovství, dokonce i v Sevluš, kde jsme zpočátku bydleli (v Lípové ulici – na to si nepamatuji), ale brzy ji zrušila, nemohla obstarávat celou domácnost, a ještě šít pro lidi.

Mamince se nepochybně velice stýskalo, ale nedávala to najevo. V Sevluš jsme měli kontakt s Havlovými a Jiráskovými, ale maminka byla zvyklá na sokolské prostředí, svou rodinu, kamarádky ze školy i kamarády svých bratří. Byla by chtěla chodit do Sokola, ale myslím, že si to taťka nepřál. Trochu se o maminku bál a navíc, učil mimo Sevluš a dojížděl, a cvičení a společenský sokolský život se odehrával v době, kdy ještě nebýval doma, a navíc

na opačném konci města. A tat'ka po příchodu domů sedal ke stolu a pracoval na svém výzkumu.

Pamatujete si na Sevljuš?

Sevljuš bylo okresní město s asi 10 000 obyvatel včetně okolních vesnic na jihu, blízko hranic s Maďarskem, vlastně už na okraji uherské nížiny, v rovině. Byla značně roztahaná, s domky většinou přízemními. Jen v samém centru byly i domy patrové. Obyvatelstvo bylo víc než z jedné třetiny maďarské, Maďaři byli hospodářsky i společensky o něco výš než Rusíni. Žilo tam mnoho Židů, většinou měli obchody a vedlo se jim také slušně. Chodili ortodoxně oblečení, v kaftanech, s pejzy a širokými černými klobouky a zdavili tat'ku, který měl velký nos a trochu vypadal židovsky. Zbytek obyvatelstva tvořili Rusíni, ti nejchudší z chudých. A pak Češi, kteří sice byli také chudí, ale protože to byli příslušníci inteligence a většinou zajišťovali státní správu, byli v roli jakýchsi koloniálních pánů. A také se tam stahovali emigranti – Rusové a hlavně Ukrajinci, vesměs vysokoškolsky vzdělaní, pro které v Čechách v krizi nebylo zaměstnání. Skoro všichni působili jako učitelé v místních školách, pedagogické vzdělání si doplňovali za pochodu, zkoušky skládali na školské správě v Užhorodě.

„Náš“ domek byl z těch „českých“ domků nejmenší. Byla to budova s obdélníkovým půdorysem. Záchod jsme měli za domkem, k němu se myslím mohlo jít krytou verandou, která končila schůdky pod zastřešený prostor, kde byl kurník, dřevník a místo pro vozík, necky, kozu na řezání dřeva, vaničku, konve na zalévání, sáňky a jiné věci. A na konci toho prostoru stála kadibudka. Toaletní papír nebyl, nebo si nevzpomínám, používaly se hlavně noviny. Na začátku ulice u náměstí měl krám řezník, chodívali jsme tam pro maso, kilo stálo 12 Kč (ale nevím jakého masa, jen mi utkvělo to číslo). Na náměstí býval trh, vejce se tam prodávala pět za korunu, ale my jsme měli spoustu vajec od našich slepic. Na jiné ceny si přesně nevzpomínám.

Ty předškolní roky mi splynuly do jednoho (pro mě) idylického obrázku. Méně idyly zřejmě zažívali rodiče, měli trvale finanční tíseň a byla patrná stále hrozivější politická situace. Tat'ka četl pravidelně noviny, především NÁRODNÍ POLITIKU. Ta měla jméno napsané velkými hůlkovými písmeny a na těch jsem se naučila číst. Když jsem asi v pěti letech tat'kovi nesla ty noviny (možná od Havlů, myslím, že trafiká v dohledu nebyla), na ulici před domem jsem najednou viděla, co které písmeno znamená. Takže mě pokusně dali do školky. Nejdřív na chvíli, jen co si maminka nakoupila, zakrátko si mě vyzvedla. To ještě šlo, ale pak to zkusila na celé dopoledne, a to bylo horší. Stála jsem stranou, děti si

hrály společně, různé takové to kolo kolo mlýnský, říkánky a jednoduché písničky, ale já jen s úzkostí čekala, kdy už si maminka pro mě přijde. Paní učitelka (nevím, jak vypadala, ani jak se jmenovala), mě netrápila, asi doufala, že se časem osmělím a zapojím, ale marně. A tak se rodiče slitovali a poskytli mi ještě půl roku domácí útulnosti.

Když jsem začala v září 37 chodit do školy, bylo to už o něco lepší. Škola (a předtím i školka) byly ukrajinské –rusínské. Taťka tam v té budově také učil, takže jsme chodili spolu. Měli jsme paní učitelku Isákovou, vidím ji v duchu jako vysokou, štíhlou a vážnou paní středního věku, která měla přirozenou autoritu.

A co vaši spolužáci?

Z výuky si nevzpomínám na nic, ani na žádné spolužačky kromě dvou, dokonce ani na to, jestli to byla třída dívčí (asi ano), nebo koedukovaná. „*Dvě holčičky – byly to židovky. Byly vzorný. Výborně vychovaný. Dobře se učily. A takový rezervovaný. Oni se trochu separovaly. Třeba o mě moc nestály, já jsem o ně stála. Byly hezký obě. Hlavně ta Rachel, ta blondýnka byla hezká. Ale myslím, že ty rodiče nechtěli, aby se s námi nějak moc stýkaly. Oni měli většinou obchody ty židi. Zdály se zdravili. Takový slušný.*“ Věrka Havlová, moje kamarádka, chodila do české školy, která byla jinde.

Seděla jsem v první lavici a dávala pozor, protože vyučovací jazyk – přes taťkovu snahu – mi nebyl vlastní a také azbuku jsem se učila až ve škole. Ten poslední rok v Sevluší jsem z velké části vytěsnila. V první třídě jsem dost často stonala. Kromě žloutenky, kterou jsem prodělávala dost lehce, jsem mívala časté anginy. Ty jsem ostatně mívala dost často i v předškolním věku. Někdy, ještě v mém předškolním věku, byla maminka hospitalizována v nemocnici v Berehovu, operovali jí „slepé střevo“. Nevím, proč zvolili Berehovo, v Sevluší byla také nemocnice, snad tam byl český primář, nebo měla lepší pověst. Maminku často bolívalo břicho, přičítala to zácpě nebo plynatosti, ale asi to byla chronická apendicitida.

Po návratu z posledních předválečných prázdnin na Hluboké jsme se přestěhovali do Rachova, kam byl taťka přeložen, sice s platem odborného učitele měšťanské školy, ale na pozici prozatímního středoškolského profesora. Bylo mi, jako kdybych přešla ze slunce do hlubokého studeného stínu. V Rachově jsem také poprvé začala trpět nespavostí, slychala jsem odbíjet věžní hodiny, někdy i v jednu v noci.

Nemáte tedy příliš příjemné vzpomínky na Rachov?!

Přistěhovali jsme se tam před začátkem školního roku 1938/39, tedy krátce před osudnou Mnichovskou dohodou a atmosféra byla plná napětí a obav z budoucnosti. Ukrajinci se scházeli a radili, co udělají, až k rozpadu dojde, dost jich včas emigrovalo, většinou do Kanady. Tatku přemlouvali, abychom utekli také, ale maminka nechtěla, věřila, že nás její rodiče a sourozenci nenechají na holičkách.

„Čechů tam bylo málo. Tam bylo hodně emigrantů Ukrajinců. Tatkoví kolegové – to byli buď emigranti Ukrajinci, nebo místní – Rusíni. Ale ti se cítili poměrně Ukrajinsky. Neměli k Ukrajincům rivalský vztah, zatímco ty úřady měly. Tam to bylo takový dost... Ti lidi, co se dostali na ty vyšší úřady, někteří z nich Ukrajince rádi neměli.“

Pamatujete si na nějaké předměty?

Na školu mám ještě méně vzpomínek než na tu sevlušskou, vím jen, že ve třídě bylo víc dětí než v Sevluši, ale nevzpomínám si vůbec na nikoho. A museli mě pokřtít. Až do sedmi jsem byla bez vyznání, ale v Sevluši jsem mohla zůstat při náboženství ve třídě, zatímco v Rachově to nešlo.

„Hlavní předmět bylo náboženství. Na to si ale vůbec nevzpomínám. To mi vůbec nic neříkalo. Naši byli bez vyznání. Ale všechno mě maminka naučila česky. Vykládala mi příběhy biblické a pohádky. A dokonce mi zpívala písně.“

„Rachov jsem nějak vytěsnila, nebylo mi příjemně. To bylo kolem Mnichova všechno a...takové nervózní. Byla tam zima. A stín tam byl. Obrovský hory na obě strany. To bylo v údolí, mezi horami. Prostě nevládně tam bylo. Málo si z něj pamatuju. Ten náš učitel na řeckokatolické náboženství, ten pop, nebo jak se jim říkalo. Ten mi řekl, že když jsem bez vyznání, že musím odcházet na náboženství. No, a tak mě dali pokřtít. Takže já jsem byla křtěná řecko-katolička a když jsem dospěla do věku, kdy jsem mohla, jsem vystoupila.“

Já jsem ve škole účinkovala ve dvou besídkách. V té první, mikulášské, jsem řekla větu: A ja orišky (když jsme měli říkat, co bychom chtěli od Mikuláše). Nějak se nelíbil můj akcent, pořád mě paní učitelka opravovala, nakonec to vzdala. Druhá besídka, spíš slavnost, byla pořádána k oslavě 125. výročí narození Tarase Ševčenka, tam jsem tancovala sólo kozáčka v huculském kroji, myslím, že to bylo 4. března. Tatka mi k tomu hrál na housle.

„Tatínek učil na obecné škole všechno. Potom na gymnáziu měl aprobaci na všechno. Pořád dělal nějaké zkoušky. Tak aby byl mobilní. Aby mohl kdykoliv cokoliv učit. Mám dojem, že učil zeměpis, nebo dějepis. Ne, myslím, že geografii a ukrajinský jazyk. Nevím to

jistě. Matiku uměl perfektně. Byl ekonom. Tatínek psal taky povídky, dal si pseudonym Dykaňko, psal i básně.“

Do školy i ze školy jsem většinou chodila s tatškou, který si to nějak ve svém gymnáziu zařídil, aby mě mohl doprovázet. S nikým jsme se nestačili sprátelit, chodili k nám jen tatškovi kolegové učitelé, Ukrajinci, bez rodin, řešili existenční problémy. Tatška se sice zapojoval do společenského života, ale byli jsme tam příliš krátce k vytvoření jakýchkoli bližších vztahů.

Kdy a za jakých okolností jste odjížděli z Podkarpatska?

16. března 1939 už jsme nemohli odcestovat vlakem přes Slovensko a poslat si vlakem i všechny své věci, protože Slovensko uzavřelo hranice. Narychlo se sháněla nějaká možnost odcestovat, a nakonec jsme odjeli otevřeným nákladním autem. Každý dospělý mohl vzít jen jeden kufr, maminka narychlo přebalovala, aby vzala to nejn nutnější. Mně dali rodiče jen kufříček s panenkami a šatičkami pro ně. Auto nás nakládalo postupně, po stranách seděly ženy na úzkých lavičkách, děti na klíně, kufry dílem pod nohama, dílem na nich seděly děti, ve středu stáli namačkaní muži a mládež. Jeli jsme navečer, byl velký mráz a spousta sněhu, cesty zaváté, nákladňák přetížený, jel pomalu, takže nedlouhá cesta k hraničnímu přejezdu s Rumunskem do Velkého Bočkova trvala několik hodin. Naštěstí Rumunsko bylo členem Malé dohody, býval to spojenecký stát.

Rumuni k nám byli nesmírně laskaví a vstřícní, rozebrali si nás po rodinách do svých domovů, naše rodinka se dostala k báječným lidem, kteří nám ustlali na své jedné posteli a sami si ustlali na zemi. Spali jsme všichni tři na jedné posteli. A pak jsme se přesunovali – celý náš transport – od města k městu, nejdéle jsme se zdrželi v Džimbolii, asi tři dny, protože se tam jedné paní po cestě narodilo dítě.

Pak jsme přešli do Jugoslávie, tam už byla doprava lepší. Jugoslávci byli také skvělí. V Záhřebu jsme ve vlaku dost dlouho čekali na odjezd a místní lidé nám do okýnek podávali na dlouhých vidlicích na rožnění pečená kuřecí stehna, chleby, uzeniny i vodu. V Rumunsku, a hlavně v Jugoslávii už bylo tepleji. Také Jugoslávie byla spojencem ČSR v Malé dohodě. Nevím, kdo byli Srbové a kdo Chorvati, přátelští byli všichni. Nikdy nezapomenu na jejich srdečnost a pohostinnost a z jejich vzájemného nepřátelství mě bolí srdce.

A pak jsme vlakem přijeli do bývalého Rakouska, od r. 1938 ovšem už do Velkoněmecké říše. Na kterémsi nádraží většího města nás vysypali z vlaku a nechali nás dlouhé hodiny čekat na studeném nástupišti. Posedávali jsme na kufrech a lavičkách, odejít

do města něco si koupit jsme nesměli. Moc si z toho nepamatuju, měla jsem vysokou horečku. Jen vím, že nám po několika hodinách přinesli velký hrnec nějakého Eintopfu, půjčili nám lžíce a jedli z toho všichni.

Po mnoha hodinách nám přistavili ten „náš“ vlak a konečně jsme přes Budějovice dojeli na Hlubokou. Byli jsme na cestách déle než dva týdny.

„V Čechách trvalo dlouho, než dostal taťka nějaké místo, protože se vraceli lidé ze Slovenska, vraceli se z Podkarpatska a vraceli se ze Sudet. Přišli lidi, se kterými se nepočítalo, a přesto jim vymysleli práci. Pak si taťka vydělával, že dával soukromé hodiny ruštiny. On byl bilingvní, sice ruštinu nemiloval, ale všichni věřili, že přijdou Rusové. Hodně učil ruštinu a matematiku. Najednou na jedné hodině ho zastihl nálet a bomba.“⁴¹³

---

⁴¹³ Zemřel v Čechách v roce 1945 při výbuchu jedné ze spojeneckých bomb.

10.1.4 Paměti Světly Mathauserové

S profesorkou Světlou Mathauserovou jsem bohužel neměla možnost hovořit osobně, jelikož zemřela 21. února 2006 ještě dlouho před zadáním mé práce. Za svého života paní Mathauserová sepsala své vzpomínky do knihy *Cesty a Křížovatky* (Společnost přátel Podkarpatské Rusi ji vydala v roce 2011), ze které jsem vybrala kapitoly týkající se školních vzpomínek. Světla Mathauserová se narodila 7. března 1924 na Podkarpatské Rusi v rodině českého lesníka. Navštěvovala obecnou školu v Kostrině, měšťanskou školu ve Velkém Berezném a gymnázium v Užhorodě. Po návratu do Československa v roce 1938 vystudovala bohemistiku-rusistiku na Filozofické fakultě v Praze, kde působila jako docentka a později jako profesorka. (Shodou okolností dcera mého pamětníka Jaroslava Beránka Marie Feuersteinová byla studentkou Světly Mathauserové na Filozofické fakultě v Praze.)

Vzpomínky z knihy *Cesty a křížovatky*, 2011

Ve třetí třídě jsme začínali nový předmět, vlastivědu, a její výuku jsme zahájili tím, že jsme si do sešitu popsali obec, v níž jsme tehdy bydleli. Pak jsme se to učili nazpaměť: Naše škola je uprostřed obce Kostrina, která leží v hlubokém údolí řeky Uh mezi vrchy pohoří Karpat. Země, do které naše obec patří, se jmenuje Československá republika. V jejím čele stojí Prezident Osvoboditel Tomáš Garrigue Masaryk.⁴¹⁴

K historickému sebeuvědomění abstraktně a volně směřovaly každoroční školní oslavy 28. října jako státního svátku připomínajícího vznik Československé republiky. Spolu s panem učitelem jsme vyzdobili třídu voňavým chvojím a červeno-modro-bílými praporky. Na čelné stěně třídy visel trikolórou ozdobený portrét majestátní osobnosti, která na nás shlížela pohledem vážným jakoby přísným, ale přitom laskavým a vlídným. Ve vyzdobené třídě za účasti rodičů probíhala besídka, na které jsme recitovali verše tatíčkovi Masarykovi, o hoších od Zborova, o naší krásné zemi a zpívali sborově *Nekamenujte proroky a Proč bychom se netěšili*. Svátečnost dne ještě podtrhl speciálně pro tento den objednaný sortiment cizokrajného ovoce v obchodě pana Kusína: pomeranče, fíky a burské oříšky. Dodnes je pro mne 28. říjen nejsvátečnějším dnem v roce a voní mi čerstvým chvojím a pomerančí.⁴¹⁵

Podkarpatská Rus patřila v době, kdy byla součástí Československé republiky, k oblíbenému místu turistiky zvláště obyvatel historických zemí, Čech a Moravy. Československý klub turistů tu dokonale značkami opatřil různé turistické trasy. Zvláště

---

⁴¹⁴ Mathauserová, S. *Cesty a křížovatky*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 2011. s. 24.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 24–25.

mladí čeští učitelé sem o prázdninách rádi zajížděli na túry po hřebenech Karpat, kde přespávali na poloninách u pastýřů. (...) V rozhovoru s domácím obyvatelstvem si mladí návštěvníci Karpat prohlubovali své jazykové i historické povědomí. Bylo nemálo takových, kteří systematicky zapisovali slovesné útvary doprovázející lidové zvyky. Jedním z nich byl Karel Honsa, který v roce 1935 vydal v Praze svých *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*.⁴¹⁶

Bydleli jsme tehdy v Kostrině. Přestěhovali jsme se sem ze samoty v Luhu v roce 1930, když jsem měla začít chodit do školy. Ředitelství státních lesů a statků v Užhorodě respektovalo potřeby svých zaměstnanců a docházka dětí do školy byla důvodem pro žádost o přeložení do místa školy. (...) Kolem silnice byla pošta a dvě školy, rusínská a česká.⁴¹⁷

Ve třicátých letech, kdy jsme žili na Podkarpatské Rusi, panoval tu smír všech národnostních skupin i náboženských vyznání. Dokonce to přispívalo k malebnosti a mnoho vrstevnatosti života. Týden měl dva sváteční dny, sobotu a neděli, a svátky spojené se slunovratem, jako Vánoce a Velikonoce, se slavily dokonce ve třech různých termínech. Nám školákům to občas přineslo nějaký den volna navíc.⁴¹⁸

S Irenkou Lefkovičovou mě pojila nejen společná lavice ve škole, ale také mimoškolní aktivity jako různé hry a besídky, které s námi připravoval náš pan učitel Záruba. Nacvičil s námi a na jevišti u Kusínů postupně předvedl Kvapilovu *Princeznu Pampelišku*, Zeyerova *Radúze a Mahulenu* a libreto z Dvořákovy opery *Rusalka*. Ve všech hrách jsem byla obsazena do hlavních rolí, asi také proto, že čeština byla mým mateřským jazykem. Irenka a její sestřenice stejného jména hrály Mahuleniny sestry, víly v Rusalce, nebo ještě další postavy uvedených dramát. Návštěvníkům, kterými byli převážně naši rodiče, se to velmi líbilo, byla to dobrá prezentace české kultury a pro nás děti její niternější prožitek.⁴¹⁹

Do paměti se mi uložil den našeho rozloučení s Irenkou. Byl konec srpna 1936 a my jsme se, zase kvůli mé škole, stěhovali do Dravců u Užhorodu, kde jsem já měla začít chodit do druhé třídy gymnázia. Šly jsme s Irenkou naposledy spolu k řece. Cítily jsme, že se loučíme navždy, že se už nikdy nebudou opakovat naše společně prožitá léta.⁴²⁰ (...) Jednou (v roce 1958⁴²¹), když jsme kotvili v přístavu Jalta, vraceli jsme se z procházky městem a

---

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 48.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 42.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 45-46.

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 56.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 57.

⁴²¹ Pro přehlednost uvádím rok 1958.

blížili se k lodi. Proti nám šla skupina místních. Tu jedna z žen vyběhla z řady proti nám a vykřikla česky: „Světlo, jsi to ty?“ Byla to Irenka Lefkovičová, poznala jsem ji po hlase a typickém akcentu. „A co maminka a tatínek?“, ptala se chvatně. Byli tehdy oba ještě živi a zdraví. Ale když už jsem tu otázku odpovídala, cítila jsem, že Irenčina odpověď na podobnou mou otázku nebude tak uspokojivá. Oba Irenčini rodiče zahynuli ve fašistickém koncentračním táboře. Jen ona a bratr Icik se zachránili útekem do Ruska ke známým.⁴²²

Vzpomínám ráda ještě na jednu vrstvu svých kamarádů z Kostriny, a tou byly všechny rusínské děti kolem. Jejich rodiče byli sezónními lesními dělníky mého otce. Ženy najímal na práci v lesních školkách a vysazování stromků na pasekách, muže na kácení a odvoz dříví z lesa. Jejich děti vesměs chodily do rusínské školy, takže setkání s nimi se odehrávalo jen u vody, na kluzišti a při sáňkování. Já jsem měla sánky koupené v Družstvu legionářů v Užhorodě, ony měly sánky a lyže ze zahnutých prkýnek doma vyrobené, a tak jsme si je navzájem půjčovaly.⁴²³

Poslední rok, kdy jsem ještě z Kostriny dojížděla do první třídy měšťanské školy ve Velkém Berezném, jsem se už připravovala na přijímací zkoušky, a to hned do druhé třídy českého reálného gymnázia v Užhorodě. Zkouška měla být především z němčiny, kterou jsme na měšťance vůbec neměli, a připravoval mě na ni tatínek. On také moje studium na gymnáziu naplánoval. Byl velice pyšný na to, že mě moji učitelé chválili, jak dobře mi jde učení. Když mě svým známým představoval, tvrdil, že budu spisovatelkou.⁴²⁴ (...)

Nevím, v jakém pořadí proběhly přípravy na mé studium. Byla na začátku otcova žádost o přeložení do místa blízkosti Užhorodu, anebo celou záležitost s přeložením umožňujícím mé studium rozhýbala náhoda? Tatínek se totiž v rámci svých lesáckých aktivit seznámil s profesorem užhorodského gymnázia Josefem Podéštěm. Spojoval je zájem o krásy karpatské přírody, bohaté a původní. Rodiče mě nezasvěcovali do podrobností, ale bylo jasné, že profesor Podéšť se stal otcovým rádcem ve věci mého přechodu na gymnázium. Objevila se u nás učebnice němčiny pro první třídu gymnázia, podle níž mě tatínek začal učit.⁴²⁵

Dravce se od Kostriny lišily také jinak. (...) Nebyla tam však česká škola. Z pěti českých rodin, které zde bydlely, jen tři rodiny měly děti školou povinné, a to bylo na zřízení české školy málo. Takže Liduška, která chodila na čtvrté třídy obecné školy, dokončovala ji

---

⁴²² Tamtéž, s. 59.

⁴²³ Tamtéž, s. 60.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 79.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 80.

v jakémisi jednotřídním provizoriu v Dravcích a až do páté třídy musela – stejně jako já do gymnázia – jezdit do Užhorodu autobusem.⁴²⁶ (...)

Tak se stalo, že do škol v Užhorodě nás z Dravců jezdilo několik. Na autobus, který přijížděl od Mukačeva, jsme ráno čekávali v družné zábavě: Líza Kremenčuková, dcera místního rusínského ševce, Katalin Némethyová ze sousedních Baraninců, jejíž jméno naznačovalo příslušnost rodiny k nižšímu stupni maďarské šlechtické stupnice, z Baraninců jezdil do rusínského gymnázia v Užhorodě – do sekundy jako já – Sláveček Diškant, syn místního učitele a jeho manželky, industriální učitelky, boдрé Moravanky. A pak se mnou a Liduškou jezdila do Užhorodu také má nová nejlepší kamarádka Böži Tóthová, Jelizaveta Tóth, studující rusínského učitelského ústavu.⁴²⁷

Böži mě zpočátku docela samozřejmě brala s sebou na schůzky rusínské mládeže, které se odehrávaly v místnosti za lokálem krčmy našeho židovského souseda. Skupina odrostlejší mládeže, k níž jsme my s Böži ještě nepatřily, hrála šachy, anebo divoce o něčem debatovala, čemu jsem já ještě moc nerozuměla. Věděla jsem jen, že Böži a všichni její známí zastávají názor o blízkosti rusínštiny k ukrajinštině, a naopak o její nepodobnosti k velkoruštině. To jsem mohla potvrdit i já, protože velkoruštině, kterou, jak si teď vzpomínám, mluvila naše školní doktorka, ruská emigrantka, jsem nerozuměla, kdežto rusínštině, ano.⁴²⁸

Z přátelství s Böži Tóthovou jsem sympatizovala s proukrajinskou skupinou místní mládeže. Tím spíš, že v čítance, z níž jsem se učila rusínsky ještě na měšťance ve Velkém Berezném, byly texty od ukrajinských autorů Ivana Franka a Tarase Ševčenka, z ruské literatury jen malý text z L.N. Tolstého v překladu do rusínštiny zabarvené ukrajinštinou. Zpočátku probíhalo zápolení mezi různě orientovanými skupinami lehce, jen jako by šlo o nedělní zápas mezi dvěma sportovními kluby.⁴²⁹

Z užhorodských spolužaček z gymnázia to byla Edita Babjaková, se kterou jsem trávila nejvíc času. Zvala mne k sobě domů na dobu, která mi po škole zbývala do odjezdu autobusu. Paní Babjaková byla vdova se třemi dětmi a malým důchodem, a tak byla ráda našim občasným naturálním příspěvkům pro domácnost. Edita pak u nás v Dravcích trávila nějakou dobu o prázdninách a moje maminka si zakládala na tom, že Editu z města dobře na venkově vykrmila. Já zase jsem tím měla možnost občas i v dalším školním roce čekat na

---

⁴²⁶ Tamtéž, s. 82.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 85.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 94.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 94-95.

svůj autobus v suchu a teple Editina pokojíku. Pro Lidušku tatínek zařídil možnost přečkávat hodiny do odjezdu autobusu u jedné paní v krámku.⁴³⁰

Budiž mi odpuštěno – ale jak já jsme záviděla spolužákům, kteří ze školy mohli jít přímo domů, bez dlouhého čekání na autobus! (...) Docela se divím, že jsem v takových nepříznivých studijních podmínkách – do školy se chodilo i v sobotu – obstála. Hned to první klasifikační období na užhorodském gymnáziu se mi moc nepovedlo, mezi celkem dobrými známkami se mi objevila i čtyřka ze zeměpisu, kterou jsem nečekala. Měla jsem totiž pocit, že mi zeměpis jde dobře, že se hodně hlásím, jsem často vyvolávána a správně odpovídám. Bylo mi to líto a došla jsem k závěru, že si mě profesorka spletla s někým jiným. Protože maminka viděla upřímnost mého žalu a že jinak mám samé jedničky a dvojky v poměru, který ukazuje na vyznamenání, odebrala se za profesorkou zeměpisu a sdělila jí mé podezření o záměně známek. Maminka totiž byla velká bojovnice a nesnesla, aby jejím dětem někdo ubližoval. Profesorku zeměpisu zřejmě přesvědčila, takže ta mi hned v následujícím klasifikačním termínu známku o dva stupně zlepšila a na konci školního roku jsem už dostala ze zeměpisu jedničku a školní rok zakončila vyznamenáním.⁴³¹

S vyznamenáním jsem uzavřela i další ročník, tercii, ačkoliv jsem v tom roce měla nepříjemný konflikt s katechetou. Chodila jsem asi s polovinou třídy do hodin náboženství, které vedl římskokatolický maďarský kněz Oskar Horny. Dlouhá černá sutana, upnutá až ke krku s kolárkem, mu docela dobře slušela a o jeho dodržování celibátu se vyprávěly historky. Byl to však člen profesorského sboru a vykládal nám jednotlivé články katechismu jako jakýkoliv jiný předmět. Vedle svého pedagogického plnil také úkol našeho duchovního otce, pastýře studentského stáda. Před Velikonocemi s námi pořádal duchovní exercicie, vodil nás místo vyučování po tři dny do kostela, abychom mlčenlivým zpytováním svědomí a lítostí nad svými hříchy očistili svou duši a mysl pro dny přicházejících velikonočních svátků. Duchovní exercicie obsahovala také procházky do přírody. A tak seřazení do zástupu po dvou procházeli studenti všech osmi tříd Českého gymnázia v Užhorodě po břehu řeky Uh a meditovali.⁴³²

Já jsem si podobné vycházky převedla do své hodnotové stupnice a přijala jsem je jako tichou oslavu jarní přírody, pokorné přivítání slunce. Jenže studenti z vyšších tříd, kteří šli na konci průvodu, to pochopili také po svém: jako výzvu ke študácké recesi. A tak každou chvíli se z konce našeho průvodu ozvalo tu zabučení, tu zase zachrochtání, a než tam náš

---

⁴³⁰ Tamtéž, s. 85-86.

⁴³¹ Tamtéž, s. 87-88.

⁴³² Tamtéž, s. 88-89.

katecheta doběhl, aby zjistil viníka, študácký rarah se ozval někde z čela průvodu. Až mi bylo toho muže v černé sutaně líto, jak bezmocně kolem dlouhého zástupu pobíhal sem a tam.⁴³³

Oskar Horny však jako náš duchovní otec sloužil pro nás studenty ještě každou neděli v hlavním kostele zvlášť mši a účast na ní evidoval. Netrvalo dlouho a zjistil, že mě na svých mších nevidí. Omluvila jsem se, že jsem přespolní a že mi žádný autobus do Užhorodu v neděli nejezdí, a že v místě mého bydliště římskokatolický kostel není. Profesor Oskar Horny mi tedy nařídil chodit do místního řeckokatolického kostela a dávat si účast potvrdit od popa sloužícího mši. Ten se velmi podivil takovému inkvizitorskému jednání, ale protože velmi dobře vycházel s mým otcem, nakonec mi do mého sešitku k datu připojil i podpis. Při dalších návštěvách se mi po mši všelijak snažil mizet v sakristii, byla to pro něj jako i pro mne traumatizující povinnost – prostě cítila jsem se být ponížena nepříjemným vynucováním podpisu.⁴³⁴

Tak se stalo, že podpisů za čtvrtletí, když došlo na klasifikaci, bylo v sešitku méně než uplynulých nedělí. Marné byly mé omluvy a zdůvodňování. Pan profesor v hodině náboženství využil příležitosti a vystavil mě na pranýř jako příklad neznaboha nejhorších kvalit. Pravděpodobně použil velmi silných slov, protože jsem zareagovala tak, jak se reaguje, když je člověk zahrán do úzkých: Prosím, co mám dělat, když chci vystoupit z náboženství? Buch bác! Chvíli bylo hrobové ticho. (...) Tak mi tehdy hrozilo vyloučení ne sice z církve, ale z gymnázia.⁴³⁵

Skláním se hluboce před osvíceností profesorského sboru Českého gymnázia v Užhorodě. Profesor Ludvík Veselý, náš třídní a němčinář, navrhl, abych se doučila roční látku z katechismu, složila z ní komisionální zkoušku a tím uzavřela svou docházku do hodin náboženství. Dvojka z mravů o pololetí mě neminula, ale pan profesor Horny se uklidnil a nechal mě udělat komisionální zkoušku z katechismu. Z profesorského sboru jen poměrně mladá profesorka češtiny mi dávala najevo svou nepřízeň, ale tu jsem přežila.⁴³⁶

Pan profesor Ludvík Veselý mi utkvěl v paměti jako vzor profesora nejen odborných, ale i lidských kvalit a ráda jsem ho o prvomájovém průvodu viděla kráčet v čele sociálních demokratů k pomníku T.G. Masaryka, stojícího uprostřed užhorodského parku. O rok později opouštěl Podkarpatskou Rus stejně jako my až v posledních možných chvílích, ještě

---

⁴³³ Tamtéž, s. 89.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 89.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 90.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 90.

nás studenty všechny stačil vybavit potvrzením o tom, že jsme řádnými studenty gymnázia, abychom až přijedeme do Čech nebo na Moravu – plynule mohli pokračovat ve studiu. Prof. Veselý, uchýlivší se někam na Moravu, nemohl nepadnout do oka Hitlerovu gestapu, které si ho brzy našlo a sprovodilo ze světa. Čest jeho památce!⁴³⁷

Ale na počátku třicátých let, když jsme se stěhovali z Kostriny do Dravců, nikdo ještě netušil, že všechno dopadne tak špatně. Před tím, než se tak stalo, bylo nám dopřáno prožít ještě pár republikových let, plných nadějí, plánů, a nakonec odhodlání k obětem pro stát, zemi, vlast – i za tu cenu, že přijmeme břemeno války.⁴³⁸

Prožili jsme měsíc říjen (1938⁴³⁹) jako na sudu prachu. Někteří naši známí nevydrželi tlak událostí a odstěhovali aspoň rodiny a s nimi nábytek do Čech a na Moravu. Ale naši rodiče byli zásadoví a rozhodli se neustoupit hrubému násilí a držet dosaženou kótu do poslední možné chvíle. Obklopovali nás samí hodní lidé. (...) Zatím jsme však po celý říjen zůstávali v Dravcích a rozprodávali živý inventář. (...) Lidé si k nám pro to chodili a říkali: „Vám je dobře, vy jedete domů, ale my nevíme, co se tu s námi bude dít.“ (...) Prožili jsme tu ještě 9. října 1938 vznik jakési autonomní vlády Podkarpatské Rusi pod vedením Andreje Brodyho, druhá autonomní vláda pak ještě vznikla 25. října 1938 pod vedením proukrajinsky orientovaného Augustina Vološina. Ve Vídni však zasedal arbitrážní soud velmocí osy Berlín-Řím, který vydal usnesení, podle něhož Maďarsko získává od Československa území o rozloze 11 927 kilometrů čtverečních na jihu Podkarpatska, obydleného Maďary, s městy Užhorod, Mukačevo a Berehovo.⁴⁴⁰

Naše Dravce se spolu s Užhorodem ocitly v Maďarsku stejně jako část tatínkova revíru. Ale jeho větší část se pořád ještě nacházela na území nyní už mnohem menšího a rozděleného Česko-Slovenska, a tak tatínkova služba státu ještě neskončila.⁴⁴¹

Posledním vlakem, který po Vídeňské arbitráži ještě mohl z Užhorodu projet Slovenskem, jsme s maminkou a Liduškou 4. listopadu 1938 opustily navždy Podkarpatskou Rus a útočiště našly v mamčině rodišti na Moravě. Tatínek ještě služebně musel zůstat na té části Podkarpatské Rusi, která dosud nebyla obsazena Maďarskem, a přijel za námi až po 15. březnu 1939.⁴⁴²

---

⁴³⁷ Tamtéž, s. 90-91.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 70.

⁴³⁹ Doplněno autorkou pro lepší orientaci.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 107.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 107.

⁴⁴² Tamtéž, s. 58.

Na tomto místě nemohu nepřednést slova díky a nejvyššího uznání všem učitelům, kteří šli učit na nejvýchodnější výspu našeho tehdejšího státu, a reprezentovali jej důstojně. Ve složitých národnostních podmínkách dovedli orientovat nejen žáky, ale svými kulturními aktivitami ve školách i na veřejnosti se stávali nositeli jednotících prvků mnohonárodnostního Československa.⁴⁴³

---

⁴⁴³ Tamtéž, s. 25.

10.1.5 Agáta Pilátová

Poprvé jsem se setkala s publicistkou Agátou Pilátovou 25. května 2014 v kavárně v Praze. Od té doby jsme se potkávaly na řadě rusínských akcí (konference, přednášky, folklorní večery apod.). Agáta Pilátová mi poskytla mnoho cenných informací, kontaktů, zajímavých nápadů a zapojila mě do kulturního dění Rusínů v Praze. Podruhé jsme se sešly 24. října 2017 a věřím, že ne naposled.

Agáta Pilátová rozená Čehilová (Csehilyová) se narodila v Užhorodě na Podkarpatské Rusi 17. října 1938 v rusínské učitelské rodině, která vzhledem k tomu, že se Podkarpatská Rus stala součástí Sovětského Svazu, odešla do Československa v roce 1947. Paní Pilátová nejprve navštěvovala maďarskou školku a potom první třídu ruské školy. V Československu potom absolvovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, obor český jazyk a literatura a estetika. Nejprve pracovala v Učitelských novinách, spolupracovala i s jinými médii, např. psala filmové recenze do Mladé fronty, do Filmu a doby, Filových a televizních novin atd. V době normalizace měla zákaz pracovat v médiích i publikovat. Po listopadu 1989 se vrátila do novin (do deníku Práce jako vedoucí vnitropolitické a kulturní rubriky, poté pracovala jako šéfredaktorka Týdeníku Rozhlas, kam stále ještě píše. Věnuje se především filmové a literární publicistice, uveřejňuje také texty o dějinách, kultuře a umění někdejší Podkarpatské Rusi a články na rusínská témata. V této oblasti spolupracuje také s Českým rozhlasem.

Od založení Společnosti přátel Podkarpatské Rusi v roce 1990 rediguje časopis Podkarpatská Rus, periodikum této organizace.

Pocházíte z učitelské rodiny?

Narodila jsem se v Užhorodě jako dítě učitelů. Jak se v naší rodině traduje, od konce 18. století byl snad v každé generaci nějaký učitel. Maminka vystudovala v Praze. Můj tatínek také studoval v Praze a byl v Čechách i na vojně. Oba tedy uměli díkybohu česky, proto jsme mohli optovat do ČSR, nebránila nám jazyková bariéra. Maminka vystudovala gymnázium v Užhorodě a šla studovat do Prahy na filozofickou fakultu. Studium dovršila absolutoriem, měla aprobaci na měšťanku. Po návratu z Prahy učila na měšťance v Užhorodě tělesnou výchovu a (myslím, že dějepis a zeměpis, ale přísahat na to nemůžu). Byla nejmladší a říkalo se, že i nejhezčí členkou sboru. Svědčí o tom i dochované školní fotografie. Můj dědeček a tatínek byli ve svém prostředí velice aktivní. Dědeček (naštěstí) zemřel těsně poté, co přišli Rusové. Kdyby neumřel, tak by ho asi zatklí a odvedli na Sibiř, protože byl řeckokatolický kněz a určitě by nepodepsal přestup k pravoslavné církvi. Řada kněží totiž kvůli tomu skončila na Sibiři, i dva moji příbuzní. Z druhé větve rodiny – ze

strany babičky z rodiny Fencziků – byl zase jeden příbuzný popraven v sovětském vykonstruovaném procesu. (V letech 1945–47 bylo popraveno víc představitelů rusínské inteligence.)

Já mám také učitelskou kvalifikaci, ale pracovala jsem jako novinářka, nejprve ovšem – pro rodinu příznačně – v Učitelských novinách. Jenže mě z nich brzy, po r. 1968, po příchodu ruských okupantů, vyhodili. No, komunisti samozřejmě.

Otec mé maminky byl řeckokatolický kněz, pocházel z Humenného a jmenoval se Štěpán Dudinszky. Byl z nebohaté šlechtické rodiny, ale brzy mu umřeli rodiče, patrně na tuberkulózu. A ti příbuzní, kteří zbyli, ho strčili do kněžského semináře, protože výchova a vzdělání v semináři byla zadarmo. Tak se můj dědeček stal řeckokatolickým knězem. Podle dochovaných školních výsledků byl patrně velmi talentovaný. Později se taky ukázalo, že na Podkarpatské Rusi hrál v kruzích tamní inteligence značnou roli.

Jak jsem říkala, jeho výsledky v kněžském semináři byly zřejmě výtečné, proto dostal státní stipendium, aby mohl studovat dál. Myslím, že nejspíš nechtěl být jen praktikujícím knězem, i když řeckokatoličtí kněží (tj. duchovní východního obřadu) se smějí ženit. Děda ale chtěl dělat ještě něco jiného. Šel tedy studovat historii, zeměpis a maďarštinu do Budapešti. Pak byl, myslím, nějaký čas na studiích v Římě. Po návratu na Podkarpatskou Rus se stal profesorem na učitelském ústavu v Užhorodě. To byla tehdy významná škola, protože vychovávala budoucí učitele.

Podle dochovaných ústních informací byl děda velmi kulturní a populární člověk. Vedl pěvecký sbor, psal odborná historická pojednání a básně atd. Dědeček byl docela známý i proto, že byl veselý člověk, dobře znal vinné sklípky v Užhorodě. Vyprávělo se o něm, že když se narodila moje maminka (byla pozdní dítě, všichni měli velkou radost), studenti ho hledali po všech sklípcích v Užhorodě. Někjaký čas byl ředitelem učitelského ústavu. A byl asi i váženým veřejným činitelem. Mám třeba doma fotku, na které stojí před mikrofonem a jménem užhorodských pedagogů pronáší slavnostní projev při pokládání základního kamene židovského gymnázia v Užhorodě. Proč to vím? Protože dědeček byl pečlivák, vždycky na zadní stranu fotografií napsal, kdo na ní je, o čem to je, kdy a při jaké příležitosti byla fotka pořízena. (Stejně to dělal i s knížkami, které nakupoval: napsal si, kdy a kde koupil.) V tomto případě také na rub obrázku napsal datum a příslušnou událost. Jenže byl rok 1937, to židovské gymnázium se už nestihlo postavit, protože přišla válka. Dědeček napsal také řádku odborných historických prací z dějin řeckokatolické církve, dějin

pedagogiky na Podkarpatské Rusi a pedagogické, většinou estetickovýchovné studie. Já ale mám jen seznam – či snad výběr? – těch prací, samotné texty se nezachovaly.⁴⁴⁴

Před časem jsem v rodinném archivu našla výměr jeho penze za první republiky, tu měl až na pár korun skoro stejně velikou jako plat. Moji prarodiče si z toho mohli ušetřit na dům, troufli si na hypotéku, kterou splatili ještě, než skončila republika. Dnes tam, kolem našeho baráku vodí turisty.

Moje babička (rozená Fencziková) byla absolventkou první školy pro pěstounky mateřských škol na Podkarpatské Rusi. Ve školce pracovala 34 let. Přitom měla tři děti. Celá její rodina pracovala. Považovali si to. Babička učila, měla praxi a uměla strašně moc věcí. Na to si dodnes pamatuju. Učila mě dělat různé předměty z papíru, plastelíny, skládačky. Babička uměla i pěkně vyšívát. Vdávala se už v šestnácti letech.

A co váš tatínek?

Tatínek pocházel z nemajetné rodiny, jeho otec byl obyčejný podúředník. Byli docela chudí, ale postupem let ušetřili na domek a koupí pozemku na kopci Palanok u Mukačeva, na němž vysadili vinici. Tatínek vystudoval čtyři – nebo pět? – tříd gymnázia a pak přešel na učitelský ústav v Mukačevě, který absolvoval.

Z jeho vyprávění vím, že když pak začal učit v obci, která se jmenuje Bílky, v lavicích seděli někteří žáci starší než on. Byli mezi nimi i navrátilci z první světové války, jen se základní znalostí čtení a psaní; ale chtěli se vzdělávat. Tatínek mi líčil, že měl z těch dospělých lidí někdy pocit stísněnosti. „Jak já to zvládnou?“ Vždyť sám byl maturant, bylo mu 19 let. Když ukončil učitelský ústav, nešel hned dál studovat na vysokou školu Rodina byla chudá a tatínek měl ještě mladšího bratra, který byl – aspoň podle tatínka – nadanější než on a potřeboval, aby ho někdo podporoval na studiích. Takže táta šel učit, aby mohl přispět, a jeho bratr, můj strýc, i díky němu vystudoval v Brně techniku. Dokonce absolvoval dva technické obory za 6 let.

Můj tatínek neměl nijak vytříbený hudební sluch ani moc pěkný hlas. Nicméně ve třídě hrál dětem na housle; v učitelském ústavu byla hudební výchova a hra na nástroj povinný předmět, tak asi něco uměl. Jak děti učil hudbě a zpěvu, to jsem si moc nedovedla představit. Bylo to v osnovách, a bylo to tam správně, tak učil i hudební výchovu. Ale pravda je, že tatínek měl jako posluchač hudbu rád, jen si neumím představit, jak zvládal její výuku.

---

⁴⁴⁴ Vybraná bibliografie Istvána Dudinszkého: „A történelem hatása a közszellemre” *Vliv historie na společenskou vědomí* (Ungvár : Unio Ny., 1907.), „Aesthetikai képzés” *Estetická výchova* (Ungvár : Sz. Bazil Társ. Ny., 1899.), „A király és történelmünk nagyjai” *Naši králové historičtí velíkáni* (Ungvár: Unio Ny., 1898.).

Na začátku své profesionální dráhy tatínek neučil příliš dlouho, protože si ho školské úřady „vytáhly“ do Užhorodu, kde se stal tajemníkem na školském referátu. (Mnoho let učil pak až po válce v Praze, jednak na základní škole v Praze 1, jednak na průmyslovce.) Tam se také seznámil s maminkou. Jako mladá absolventka Filosofické fakulty se totiž vrátila do Užhorodu a šla žádat o místo na školský referát. A tam seděl mladý tajemník...

Učitelství produkoval maturanty, mladé kvalifikované lidi. Mezi Rusíny těchto mladých absolventů škol přibývalo. Řada z nich se pak vydala na studia do Prahy, Brna, Bratislavy. Ti se pak postupně stali nositeli vzdělání, výchovy a elementární osvěty. A osvěty bylo ve vesnicích věru potřeba! Zjednodušeně řečeno, kantoři, tak zároveň působili jako osvětoví pracovníci; museli občas vysvětlovat, k čemu je pasta na zuby a proč by se děti neměly uspávat klůckem namočeným v samohonce. Tatínek se nevzdělanosti lidu hodně obával, proto on i jiní mladí pedagogové se snažili lidem vysvětlovat, co je zdraví škodlivé, z čeho mohou mít děti zdravotní i psychické problémy.

Toto moje konstatování, že totiž se mezi chudými vesničany hlavně na počátku republiky moc nedbalo na hygienu, že nevěděli, co je demokracie a jak funguje, není pomlouvání rusínského lidu, prostě jen sdělení, jak to bylo. Jedním z vkladů Československé republiky na území Podkarpatské Rusi byla tedy i zdravotnická osvěta prováděná hlavně prostřednictvím učitelů.

Nelze si samozřejmě myslet, že Češi přišli do podkarpatských vesnic a zavolali, tak hele, ze stromů dolů! To určitě ne. Leccos v tomto regionu fungovalo i předtím, za Rakouska-Uherska. Vždyť platila reforma Marie Terezie. Pokud tam byli negramotní lidé, tak myslím, že opravdu hlavně v těch zapadlých vsích. Chci tím jen říct, že demokratické povědomí, rozvoj školství, šíření vzdělanosti atd. – to vše samozřejmě nabylo s připojením regionu k Československu větších obrátek. Zpočátku hodně díky českým učitelům. Mnozí z nich se naučili i rusínsky a snažili se i v tom jazyce komunikovat s lidmi; protože nikdo, ani oni nechtěli Rusíny počesťovat. Být odnárodňovatelem, násilným národnostním agresorem, to opravdu není česká vlastnost. Nová rusínská inteligence vyrůstala až postupem času, proto byla role českých učitelů v prvních letech důležitá. Postupně však její vzdělávací úlohu přebírala domácí inteligence A nejen to.

Tatínek mi například také vyprávěl, jak v době ohrožení republiky koncem 30. let, a zvláště před mobilizací, vzal na záda ruksak a chodil po vesnicích vysvětlovat, proč je třeba bránit Československou republiku, co dobrého přinesla a přináší rusínskému lidu, proč je nutné tuto republiku mít za svou. Jistě s tím nebyl sám.

Vy jste chodila do maďarské mateřské školky, je to tak?

Ano, do maďarské, provozovaly ji katolické jeptišky. Všechny naše učitelky byly jeptišky. Pamatuju si ale, že to byla vlastně jakási ekumenická školka, protože tam chodily například řeckokatolické děti, jako jsem byla já, možná i protestantské, to nevím, ale určitě také židovské děti. Ty ovšem najednou začaly mizet. Až ve čtyřiačtyřicátém – bylo to později než např. v českých zemích, protože Podkarpatská Rus za války patřila k Maďarsku a Maďarsko se snažilo „své“ Židy chránit, dokud to šlo. Ale v březnu roku 1944 provedli maďarští fašisté (tzv. Nyilas párt – strana Šípových křížů, vedená Szálasim) proti Horthymu puč, svrhli ho a jedním z jejich prvních opatření bylo okamžité plošné uplatnění protizidovských sankcí. Byla jsem sice malá, ale vím, jak moje nejlepší kamarádka ze školky, jmenovala se Eva, jednoho dne přestala do školky chodit. Když jsme ji jednou s maminkou potkaly, říkala mi, že děti, které mají černé vlasy nesmí chodit do školky... Tak jí to rodiče řekli, aby ji předčasně neznepokojovali. Zahynula v Osvětimi.

Nacisté na Podkarpatské Rusi vyhubili skoro všechny tamní Židy. A s nimi silnou vrstvu židovské inteligence. Například celou rodinu užhorodského dětského lékaře, doktora Polacseka, který léčil i mě. Měl čtyři nebo pět dětí a ženu. Z koncentráku se vrátil sám.

Do školky jsem chodila takové dva tři roky, zhruba do té doby, než na Podkarpatskou Rus přišli Rusové; ve školce se o mě starali, protože oba moji rodiče pracovali. Pak Podkarpátí obsadili Rusové. Na podzim 1945 jsem měla nastoupit do školy, ale nevzali mě, protože mi nebylo ještě sedm a Sovětský svaz má povinnou školní docházku od sedmi. Jsem narozená v říjnu, v září mi ještě tedy nebylo sedm. Nechali mě do školy chodit asi dva týdny, pak mě vyhodili, že tam ještě nepatřím, tak jsem šla o rok později. To mi bylo skoro osm. Maminka mě zapsala do ruské školy. Do ukrajinské ne, protože můj tatínek měl nepříjemné vzpomínky na předválečné Ukrajince, kteří na Podkarpatské Rusi byli fašistického zaměření – mimochodem, měl s nimi jako přesvědčený „čechoslovakista“ potíže. Proto tatínek nechtěl, abych chodila do ukrajinské školy.

Pamatujete se na svou první třídu v ruské škole?

Tam jsem chodila rok, naučila jsem se tam dobře rusky a získala jsem „zadarmo“ dobrý ruský přízvuk. Tím jsem dlouho „klamala tělem“ posluchače, protože ten krásný přízvuk, ruská výslovnost, naznačovala, že ruštinu dobře umím. I když jsem později leccos zapomněla.

Pamatuju se na to, že ve třídě byly samé ruské děti, děti těch sovětských vojáků a důstojníků, kteří se přistěhovali s celou rodinou na Podkarpatskou Rus. V první třídě jsme

byly místní Rusinky jen dvě, ta druhá holčička se jmenovala Csöpi. Ostatní byli přistěhovanci. Tedy vlastně přistěhovalkyně, protože to byla dívčí třída. Koedukace v Rusku dlouho nefungovala. Nás dvě domorodky malé Rusky moc nebraly, a my jsme zase z nich měly docela vítr. V obou našich rodinách se dospělí bolševiků totiž spíš obávali...

K nám do domu se nastěhovala taky jedna ruská rodina. Nejdřív on – byl to kapitán, jmenoval se Jegenij Matvějevič Šadurov a říkal si „bezpartijní bolševik“. Dvořil se mamince a pořád ji říkal, ať neodjíždí. Tvrdil, že podle nějakých mezinárodních dohod bude patřit Československo do sovětské zóny a že co se týče režimu, bude to tam stejné. Hm, měl pravdu.

Naše třídní učitelka se jmenovala Galina Timofějevna, příjmení se už nepamatuju. Ale na to, že byla dost přísná, si vzpomínám. Bylo nás tam asi pětadvacet třicet, tedy poměrně dost, samé ruské děti. Pokud jde o výuku, nejdřív jsem měla trochu jazykové potíže, pak už vůbec. Díky rusínštině jsem dobře rozuměla, pak i dobře mluvila. Velmi se dbalo na formální záležitosti a na jakousi formu estetické výchovy. Například na krasopis, ten moc mi nešel, měla jsem z něj trojku. A na zpěv. Pokud vím, měla jsem samé pětky (tj. jedničky) a trojku z krasopisu, opravdu jsem nepsala hezky. No uznejte, trojka z krasopisu v první třídě! Jenže potom, když moje rodina měla podanou žádost o přesídlení do ČSR, a po delším čase také dostala povolení k vycestování, do Československa, vzala ředitelka naší ruské školy mé vysvědčení, vymazala tu trojku a napsala tam pětku. Udělala to sama od sebe. Propouštěli mě s „pochvalnou gramotou“ – takovým pochvalným diplomem o vzorných školních výsledcích, byly na něm portréty Lenina a Stalina. A také jsem dostala potvrzení o absolvování první třídy v té škole. Dodnes to mám schované. Obojí se mi později docela hodilo.

Pro zajímavost, když přišli Moskali, tj. tak se říkalo na Podkarpatské Rusi Sovětům, sebrali dětem a mládeži křestní listy a vydali místo toho rodný list v azbuce. Pamatuju se na něj. Byl takový modrý, maličký, sotva formátu A8. No, a tam v azbuce mi přepsali jméno foneticky, takže při přestěhování do Československa, jsem se až do svatby jmenovala – opět prepisem – jinak než rodiče, totiž Čehilová. Bez Cs a ypsilonu. Měla jsem se jmenovat Csehilyová.

Jak jste mluvili doma?

Rusínsky a maďarsky. Já jsem byla vždycky dvojjazyčná. Moje maminka o sobě ráda říkala, že je Maďarka, měla k maďarské řeči i kultuře blízko. Ale její otec, můj dědeček, o

němž tu už byla řeč, pocházel z Humenného a podle mě byl spíš Rusín. Šlechtický titul získal nějaký jeho prapředek za zásluhy nejspíš.

Umíte rusínsky?

Ano. Zajisté. Rusínsky umím i maďarsky umím. Rusínština je jazyk, kterému rozumí dobře Ukrajinci, ale není to ukrajinština. Mezi ukrajinštinou a rusínštinou je přibližně podobná diference jako mezi slovenštinou a češtinou. Když člověk mluví pomalu slovensky a poslouchá ho 12leté dítě a dává pozor, tak většinou slov rozumí. Asi takový je to rozdíl. Rusínština je kodifikovaná jako spisovný jazyk. Na Prešovské univerzitě působí katedra rusínského jazyka a kultury.

Jak se stavěla vaše rodina k rusínskému jazykovému sporu?

Myslíte spor, zda má rusínština blíž k ukrajinštině nebo ruštině? V tom právě byla podstata oné diskuse nebo sporu. Můj tatínek tvrdil, že k ruštině. Hodně se to řešilo na různých konferencích i v médiích, také učitelé kolem toho dost psali a bojovali; ale fakt je, že za první republiky byly na Podkarpatské Rusi rusínské školy, mluvilo se rusínsky a rusínský jazyk byl uznáván. My jsme doma hodně mluvili rusínsky. Proto si nejlíp rozumím s Rusíny na Podkarpatské Rusi a s těmi, co odtud přišli do Maďarska nebo Česka. Postupem let, kdy byla rusínština v tehdejší Sovětském svazu zakazována stejně jako rusínská národnost, původní jazyk se ovšem velice přiblížil k ukrajinštině.

A jaká je situace na Ukrajině dnes?

Úředně tam stále není uznáván ani rusínský jazyk (jen jako nářečí), ani národnost. Od Sovětského svazu se stav liší pouze tím, že při sčítání lidu si můžete napsat rusínštinu jako další jazyk, ale to si můžete napsat třeba taky svahilštinu.

Kdy jste přijeli do Čech?

Když se rozhodlo, že region Podkarpatská Rus bude patřit k Sovětskému svazu, moji rodiče se rozhodli, že odtud odejdou. Měli štěstí, že studovali v Čechách a mluvili česky. Tatínek byl jazykově nadaný, mluvil česky bez přízvuku. Rodiče tedy mohli tady začít znova.

Nechali jsme v Užhorodě všechno, dům, vinici, spoustu věcí. Rodiče tam nechali opravdu všechno, jenom aby se od těch sovětů dostali. Když bylo rozhodnuto, že Podkarpatská Rus bude patřit Sovětskému svazu, byla uzavřena dohoda mezi Československem a Sovětským svazem, podle které, mohl, kdo z tamních obyvatelů chtěl,

optovat takzvaně do Československa. Nebo taky do Maďarska. Např. můj strýc, bratr mého otce, si vzal Maďarsku, takže se tam přestěhoval. Můj tatínek byl přesvědčený čechoslovakista, zemský vlastenec vyznávající lásku k Československu; měl pocit, že republika vykonala na Podkarpátí pro jeho zemi mnoho pozitivního.

Když jsem se přestěhovali do Prahy, to bylo v létě 1947, ve škole mě zařadili rovnou do třetí třídy, takže mi dodnes chybí druhá třída. Pro první dny a týdny jsem byla jazykově vybavená zvláště – rusínštinou, maďarštinou, ruštinou. Ale ani slovo česky.

Máte tam ještě nějaké příbuzné?

Nějaké příbuzné tam snad ještě mám, ale hlavně mám spoustu nově získaných přátel a známých. Za komunistů byla vlastně jakási železná opona i mezi Československem a Podkarpatskou Rusí, spousta Rusínů nemohla na návštěvu k příbuzným do původní vlasti ani naopak. Sověti to neviděli rádi. Tak se stalo, že moji rodiče se podívali znovu na Podkarpatskou Rus někdy koncem sedmdesátých nebo v osmdesátých letech. A já ještě daleko později, přesně 40 let poté, co jsme odtamtud odešli. Tehdy jsem měla s sebou muže a velké děti. Chodili jsme po Užhorodu a vyprávěla jsem jim – tady jsem chodila do školky, tady byla řada zeleně natřených vrat, bydleli tam kněží vysokých hodností, tohle je ulice směřující k našemu domu. A když jsme na ta místa došli blíž, zelená vrata tam byla, katedrála stála jako kdysi (Řeckokatolíci o ni v době Gorbačovovy perestrojky svedli přímo fyzický zápas s pravoslavnými, kteří se jí koncem čtyřicátých let zmocnili) a na dveřích školky byl pořád stejný nápis Giszelaház – dům svaté Gisely) ...

A ještě něco. Tam, kde kdysi býval užhorodský hřbitov, nedaleko zámku, je teď skanzen podkarpatských staveb. Takže po ostatních mých předků chodí turisté.

10.2 Rozvoj školství v číslech

Ve školním roce 1913/14 byl počet škol v župě Užhorodské, Berežské, Ugočské, Marmarošské: ⁴⁴⁵

Typy škol	Počet
Státní	357
Obecné	9
Římsko-katolické	64
Řecko-katolické	399
Židovské	4
Soukromé	2
Celkem	936

Na území Podkarpatské Rusi, která byla připojena k Československu, byl celkový počet všech škol 638. Ještě v roce 1921 – byl poměr škol a učitelů pro rusínské žáky nepříznivý. Na 115 000 rusínských dětí připadalo 892 učitelů, tj. jeden učitel na 130 dětí. U maďarských žáků to bylo mnohem lepší, asi 2 učitelé na 70 žáků. ⁴⁴⁶

Ve školním roce 1924 vypadala situace takto: ⁴⁴⁷

Mateřské školy	Počet
Mateřské školy celkem	52
Z toho státních	48
církevní	3
Obecní	1

Mateřské školy a jazykové složení	Počet
Rusínské	33
Maďarské	14
Německé	1
České	4

⁴⁴⁵ Pešek, J. *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1921, s. 5.

⁴⁴⁶ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny.

⁴⁴⁷ Soukromý archiv Veroniky Kuželové, Lidové noviny.

Obecné školy	počet
Celkem	542
Státních	263
Erárních	17
Církevních	262

Celkem bylo učitelů: 967. Celkem 9 613 rodičů dostalo pokutu za nedocházku dětí – v celkové částce – 279 392 Kč a 27 939 dní práce.

Školní rok 1927/28:⁴⁴⁸

Typy škol	Počet
Obecné školy s rusínským jazykem	427 (709 tříd)
Československé	55 (97 tříd)
Maďarské	111 (204 tříd)
Německé	14 (17 tříd)
Židovské	8 (12 tříd)
Rumunské	3 (10 tříd)
Měšťanské rusínské	15 (79 tříd)
Maďarské měšťanské	3 (24 tříd)
Československé měšťanské	3 (22 tříd)

Školní rok 1931/32⁴⁴⁹

Typy škol	Počet
Obecné školy s rusínským jazykem	433
Maďarské	110
Německé	61
Rumunské	4
Československé	160
Židovské	4

⁴⁴⁸ 10 let československé republiky, s. 356-360.

⁴⁴⁹ Beneš, E. Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. Praha, 1996, s. 34.

Vývoj školní docházky v průběhu let:⁴⁵⁰

Rok	Počet dětí, které nechodily do školy
1920	26 000
1931/32	4 585
1933	Přes 3 000

V roce 1933 přírůstek národních škol činil 40 %, přírůstek tříd 144 %, občanských škol 12 % (tříd 344%). Podobně tomu bylo ve školství středním a odborném.⁴⁵¹

Školní rok 1934:⁴⁵²

Typy škol	Počet
Rusínské	446 (1653 tříd)
Československé	160 (425 tříd)
Německé	17 (34 tříd)
Maďarské	111 (258 tříd)
Rumunské	4 (31 tříd)
Židovské	7

Porovnání počtu žáků v letech 1917, 1919 a 1935:⁴⁵³

	1917	1919	1935
Žáci v obecných školách	64 548	65 548	143 280
Žáci v měšťanských školách	0	1 601	9 764
Studenti na středních školách	0	1 589	3 838
Studenti na učitelských ústavech	0	0	674
Analfabeti	60 %	20 %	(27)

⁴⁵⁰ Beneš, E. *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha, 1996, s. 34.

⁴⁵¹ Tamtéž s. 35.

⁴⁵² *Науковий вісник №3 закарпатського художнього інституту*. Ужгород, 2010, s. 263.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 262.

Školní rok 1937/38: ⁴⁵⁴

Typy škol	Počet
Mateřské školy	226
Obecné školy	803
Měšťanské	44
Střední školy	8
Učitelské ústavy	4
Ústav pro učitelky mateřských škol	1
Obchodní akademie	1
Obchodní školy	2
Odborné školy	2
Odborné školy pro ženská zaměstnání	3
Hospodářské školy	neuveдено

Před vznikem Československa byl celkový počet všech škol 638, rusínská nebyla ani jedna. Po roce 1920 začaly vznikat rusínské školy, ale počet učitelů byl nedostačující. Na jednoho učitele vycházelo asi 130 rusínských žáků. Postupně se otevíraly další školy maďarské, německé, rumunské, české, židovské a jedna cikánská. K roku 1934 bylo rusínských škol 446. V roce 1938 vzrostl počet obecných škol o přibližně 300. Celkem bylo všech škol 1094. Počet analfabetů klesl ze 60 % na 20 % (rok 1919).

Po roce 1939 zanikly všechny československé školy. Počet všech škol klesl: byla povolena pouze 3 rusínská gymnázia a zřízena 4 gymnázia maďarská, fungovalo pouze 12 měšťanských škol ze 44. Roku 1945 byly zlikvidovány všechny rusínské školy a místo nich bylo založeno 636 škol s ukrajinským nebo ruským vyučovacím jazykem.⁴⁵⁵

---

⁴⁵⁴ *Reprezentativní sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20letého trvání ČSR.* Prešov, 1938, s. 3.

⁴⁵⁵ *Podkarpatská Rus. Společnost přátel Podkarpatské Rusi.* 2016, 4.

10.3 Překlad dotazníku a záznamového archu

Вопросник – dotazník⁴⁵⁶

pro výzkum školních dětí

Podkarpatská Rus, okres.....

Státní škola v .....

individuální arch č.....

..... školní rok.

1. Základní informace

1. Jméno a příjmení
2. Pohlaví
3. Věk
4. Školní rok
5. Národnost, víra
6. Rodiče – otec, matka, děda
7. Materiální stav rodičů
8. Stravování
9. Užití alkoholu dítětem
10. Kdy a jak bylo dítě nemocné
Zdravotní stav
Kdy nastoupilo do školy

2. Fyzický stav

11. Výška
12. Obvod hrudi
13. Rozdíl dechu – výdech a nádech
14. Index hrudi
15. Váha
16. Index váhy
17. Obvod hlavy
18. Délka hlavy

---

⁴⁵⁶ Originál Chrapko, M. *Obsledovanije dětež v školje*. Sevljuš: A. Bartoš, 1933.

19. Šířka hlavy
20. Index hlavy
21. Síla zraku – rozlišení barev
22. Síla sluchu
23. Reakce na vzruchy
24. Tělesné nedostatky

3. Duševní stav

25. Stupeň inteligence
26. Paměť – typ paměti, charakter paměti
27. Reprodukce vnímání – zrakové, sluchové, motorické, mechanické
28. Schopnosti – pochopení, rychlost reakce, typ schopnosti, co není schopen
29. Obrazotvornost
30. Introverze
31. Pravdivost – nepřesnosti nevědomé, vědomé výmysly
32. Umělecké zájmy a záliby – literatura, matematika, malování, zpěv a muzika, jiné
33. Hodnocení
34. Pilnost
35. Pozornost
36. Únava
37. Funkce výslovnosti
38. Nejčastější chyby v pravopise
39. Temperament
40. Nervový stav – reakce, reflexe kolenou, reflexe na kůži
41. Aktivita
42. Psychologické vlastnosti
43. Úspěch ve vědách
44. Chování

4. Speciální část

45. 1 školní rok – vztahy dětí k přátelům, rodičům
46. 2 školní rok – vztahy k učitelům a ke škole
47. 3 – pocit samostatnosti
48. 4 – vztah k přírodě

- 49. 5 – pocit čestnosti
- 50. 6 – typ reflexe – popisné, citové, filosofické, erudované
- 51. 7 – záměrné impulsy a centra
- 52. 8 – zkouška inteligence a schopnosti definování a bohatství představ

Vzor vyplněného individuálního archu

Podkarpatská Rus, okres Sevljuš

státní škola v Olešníku

Arch číslo – 576

1933/34

1. Anna Čejpešova
2. Dívka
3. 14 let
4. 8. školní rok
5. Ruska, vyznání – katolické
6. Ivan Čejpeš, 42 let, zemědělec, pije příležitostně, pracovitý, novinky nečte, ale o politiku se zajímá.
Verona Čejpešova, rozená Sigetijova, 38 let, zdravá, pracovitá, ovládá maďarský pravopis
Děda zemřel v 70 letech, babička v 68 letech, oba nepili alkohol, není žádný důkaz, který by hovořil o nakažlivé nemoci. Zemřeli stářím.
7. 13 hektarů půdy, 2 krávy, prase a domácí ptáci, střední třída, pracovití a žijí na vyšší úrovni střední třídy ve vesnici. V domě je čisto, chodí čistě oblečení, děti jsou čisté.
8. fazole, chléb, mléko, maso – velmi zřídka, vejce – taktéž
9. Pila dvakrát pálenku na svatbách, prohlašuje, že je dobrá.
10. V 6 letech onemocněla vyrážkou, nyní je zdravá, plnokrevná, dobře vyvinutá, nastoupila do školy v roce 1925

2. Fyzický stav

11.   6. 11. – 147,10 cm
23. 11. – 148,40 cm
3. 1. – 148,40 cm
- 7.3. – 149, 90 cm
- 20.6. – 151, 50 cm

3. Duševní stav

- 25. normální
- 26. logická, střední, na slova a čísla shodná
- 27. mechanická, střední
- 28. chápavá, brzy pochopí, neomylná, má dobré malířské schopnosti, rozlišuje barvy v přírodě, věrně zobrazuje kontury a perspektivu, má hudební sluch, vše zpívá v jedné tónině.
- 29. obrázek „Vlci“ Napsala, že v noci vezli do nemocnice nemocnou ženu. Napadli je vlci. Lidé se velmi polekali, zachránila je blízkost města. Událost se šťastným koncem.
- 30. není nakloněna
- 31. odpovídá, jak se bili dva opilí před školou, řekla, že se bili velikými holemi. Ve skutečnosti měl jeden v ruce metlu a druhý nic. 31 b neprozkoumáno
- 32. nejraději čte ilustrované knihy, velmi ráda maluje
- 33. čte úryvek „Podunajský patriot“ 1. chlapec udělal dobře, ale urazil svou vlast, 2. chlapec svou vlast miluje. 3. vynadala by mu
- 34. 1,5
- 35. 90%
- 39. Sangvinik
- 40. normální
- 41. v dětských hrách se nehrne dopředu, neprojevuje iniciativu ani ve škole, ani doma, je energická